

3
2001

Esihistoriallista musiikkia

Yksilö ja seksuaalisuus esihistoriassa

Saimaan osteologinen aineisto

Muinais tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Vastaava toimittaja:

Petri Halinen, Albert Petreliuksen-
katu 5 C 18, 00137 Vantaa. Puh.
09-8235997.

Petri.Halinen@helsinki.fi

Toimituskunta:

Jouko Pukkila,
joukopukkila@hotmail.com

Tuija Kirkinen,
Tuija.Kirkinen@helsinki.fi

Eero Muurimäki,
Eero.Muurimaki@saunalahti.fi.

Jari Okkonen, Jari.Okkonen@oulu.fi
Pirjo Hamari, Pirjo.Hamari@nba.fi

Muinaistutkija ilmestyy neljä ker-
taa vuodessa. Painos 530 kpl. ISSN
0781-6790. Taitto Pirjo Hamari.
Kannen suunnittelu Mikael E. T.
Manninen. Tummaavuoren kirjapai-
no Oy, Vantaa 2001.

Muinaistutkijan vuosikerran tilaus-
hintaa Suomeen 120 mk, ulkomaille
140 mk.

Tilausosoite: Muinaistutkija, Suo-
men arkeologinen seura, Museovi-
rasto, PL 913, 00101 Helsinki.

Irtotilaukset: Akateeminen
kirjakauppa, Helsinki. Tiedekirja,
Helsinki.

Ilmoitusten hinnat: takakansi 400
mk (½ sivua 200 mk), takakannen
sisäpuoli 350 mk (½ sivua 175 mk),
sisäsivut 300 mk (½ sivua 150 mk).
Lehteen tuleva aineisto on jätettävä
vastaavalle toimittajalle viimeis-
tään 31.10.2001 (nro 4/2001) ja
31.12.2001 (nro 1/2002).

Suomen arkeologinen seura perus-
tettiin vuonna 1982 ylläpitämään
eri tehtävissä toimivien suomalaisten
arkeologien keskinäisiä kontak-
teja. Tieteellisen ja muun alaan koh-
distuvan keskustelun virittäminen
sekä arkeologisen tutkimuksen tas-
son kohottaminen ovat seuran toi-
minnan päämääriä. Muinaistutkija
on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä
lehti lähinnä kotimaisia arkeologeja
ja arkeologian harrastajia varten.

Sisällys

Teemu Mökkönen

Hauki on kala - Saimaan vesistöalueen kivi-
ja varhaismetallikautinen osteologinen ai-
neisto 2

Riitta Rainio

Esihistoriallisia soittimia - musiikkiarkeo-
loginen katsaus Suomen esihistoriallisen
ajan löytöaineistoon 14

Vesa-Pekka Herva

Miinoja avioliittokentässä: yksilö ja seksu-
aalisuus Suomen esihistoriassa 26

Teemu Kokko

Arkeologia ja teoria sodankäynnistä: nomi-
naaliarkeologiaa? 38

Karim Peltonen

"Aerial Archaeology - Into The Future" -se-
minaari 46

Kolumni: Kaikki paitsi pönötys on turhaa...
Janne Ikäheimo 51

Keskustelua: Hämeestä ja Hämeen vierestä
Unto Salo 54

Ajankohtaista: Valmistuneita opinnäytetöitä
Pirjo Hamari 62

Pienenpieni muinaisjäännös

Petri Halinen

Pieniä muinaisjäännöksiä ei kukaan halua tutkia. Niiden suojelukin on ongelmallista. Ne eivät ole selkeitä, eikä niistä tiedetä kovinkaan paljoa.

Suuret, laajat muinaisjäännökset sen sijaan ovat haluttuja tutkimus- ja suojelukohteita. Niissä on runsaasti löytöjä ja mahdollisesti myös selkeät rakenteet. Suuria kohteita pystytään kuitenkin vain harvoin tutkimaan kokonaan, jolloin niistä saatava informaatio on aina puutteellista.

Kahden kvartsin paikkaa ei välttämättä edes pidetä muinaisjäännöksenä. Löydöt ovat mahdollisesti telaketjun aiheuttamia tai jäät ovat kuljettaneet ne joessa ylempänä tai lähiseudulla sijaitsevalta asuinpaikalta. Tai sitten ne ovat luonnollisia kvartseja. Selityksiä sille, miksi kohde ei ole mitään, löytyy runsaasti. Vähemmän selitysyrityksiä sen sijaan tehdään, jotta selviäisi millaisesta muinaisjäännöksestä voisi olla kyse.

Osittain tämä johtuu siitä, että kvartsi on vaikea raaka-aine. Pieni vähemmistö suomalaisia arkeologeja voi sanoa hallitsevansa kvartsit ja pystyvänsä erottamaan yksiselitteisesti, onko kyseessä luonnon, koneen vai ihmisen aikaan saama. Toinen syy voi olla se, että muinaisjäännös on tuhoutunut, eikä jäljelle ole jäänyt kuin kuuluisat pari kvartsia. Kolmas ja tärkeä syy on siinä, että muinaisjäännöstä ei tunnisteta. Sen merkit ovat niin vähäisiä, etteivät ne tartu nykyisillä tutkimusmenetelmillä haaviimme. Silloin tutkimusmenetelmiä pitäisi parantaa ja kehittää sekä koulutusta tehostaa. Neljäs syy saattaa olla se, ettei tehdä oikealla tavalla tai riittävästi töitä, jotta muinaisjäännös löytyisi. Samat seikat koskevat myös nuorempia kohteita, ei pelkästään kvartsien löytöpaikkoja.

Kun olen ollut viime vuosina etsimässä muinaisjäännöksiä ja olen löytänyt potentiaaliselta paikalta pelkästään yhden kvartsin, minulle on jäänyt tunne, etten ole tehnyt riittävästi töitä löytääkseni kiinteän muinaisjäännöksen merkit. Pitkin hampain on ollut pakko jatkaa eteenpäin, kun aikaa on aina rajallisesti. Siltikään en hevin ole suostunut uskomään, ettei paikalla ollut asuinpaikkaa. Vai, miten on?

HAUKI ON KALA - Saimaan vesistöalueen kivi- ja varhaismetallikauden osteologinen aineisto

Teemu Mökkönen

Mitä luuaineisto kertoo?

Ensimmäisen kerran Suomen arkeologisilta kaivauksilta löydettyjä luuaineistoja analysoitiin 1900-luvun alussa (Ailio 1909). Laajempi esihistoriallisten luuaineistojen analysointi alkoi vasta 1970-luvulla (Forstén 1972; 1977; Fortelius 1977; Kokkonen 1978). Suomen hapterän maaperän takia normaaleissa olosuhteissa kivikautinen luuaineisto on säilynyt nykypäivään asti vain, jos luun kemiallinen koostumus on päässyt muuttumaan kovemmaksi luun kuumentuessa (ns. "palanut luu"). Löydetyn luuaineiston muodostumiseen vaikuttavat monet seikat: asuinpaikalle on saatettu kuljettaa vain tietyt osat saaliseläimistä, osa luista on käytetty esineiden valmistukseen ja sekä luiden säilyvyydessä että tunnistettavuudessa on lajikohtaisia eroja. Lopuksi aineiston muotoutumiseen vaikuttavat kaivaustekniset ratkaisut ja viime kädessä tunnistettujen lajien kirjo on riippuvainen osteologin taidoista. (ks. lisää mm. Fortelius 1981; Ukkonen 1996a.) Yleensä Suomen aineistojen luista tunnistettavia on vain n. 10 % (Siiriäinen 1981:17).

Suomen luuaineiston tulkintaan liittyy siis monia tekijöitä. Siitä mitä aineisto kertoo ja kuinka sitä tulisi tulkita on esitetty useita mielipiteitä. Fortelius aloit-

taa kirjansa "Johdatus arkeologiseen luuanalyysiin" analyysien tulkintaa käsittelevän kappaleen seuraavasti:

Osteologisen analyysin primääritulos ei vastaa kysymykseen "mitä eläimiä tämän asuinpaikan ihmiset söivät?", eikä edes kysymykseen "mitä luita tältä asuinpaikalta on saatu talteen?". Tarkasti ottaen se vastaa vain vaatimattomaan kysymykseen "mitä luita tämä henkilö on tästä aineistosta pystynyt näillä menetelmillä tunnistamaan?". (Fortelius 1981:12).

Kaikki eivät sentään ole yhtä pessimistisiä luuaineiston tarjoamasta todistusarvosta:

However, if we assume that no significant changes in the dispositional and preservational factors occurred through time, certain conclusions may be drawn by comparing the faunal distributions of sites situated in similar environments. (Siiriäinen 1982:17.)

In any case there must be some congruence between the original diet and the results of analysis, i.e. at least the identified species were hunted and eaten. (Matskainen 1989:44.)

Luiden avulla pystytään vastaamaan myös muihin kuin pelkkään ruokavalioon liittyviin kysymyksiin. Luuaineistosta tunnistettujen eläinten eri osien avulla on mahdollista saada tietoa myös

saaliin paloittelusta – onko esimerkiksi peuran ruho tuotu asuinpaikalle kokonaisena (esim. Halinen 1995)? Asuinpaikkojen luuaineistojen lajiston avulla on mahdollista tehdä päätelmiä asuinpaikan käytön todennäköisimmästä vuodenajasta (esim. Pesonen 1996c; Halinen 1997).

Osteologisten analyysien tuloksia esitetään yleensä absoluuttisin numerein tai prosentteina. Osteologisen analyysin tuloksia voidaan esittää myös minimiyksilömäärän avulla (Minimum Number of Individuals), mutta tämä menetelmä ei sovi heikosti säilyneen palaneen luun tutkimiseen (Fortelius 1981:6-7). Tulosten kvantitatiivisen esittämisen avulla on mahdollista tehdä havaintoja eri alueiden ja aikatasojen välisistä eroista, siitä huolimatta, ettei tunnistettujen luiden kvantitatiivinen käsittely kerro eri lajien todellisista esiintymissuhteista. (Ukkonen 1996a:67 vrt. Nunez 1990:52). Tässä artikkelissa käsittelen luonnonolosuhteiltaan suhteellisen yhtäläisen alueen eri aikaisia aineistoja juuri kvantitatiivisesti. Tämän kappaleen alussa lyhyesti käsiteltujen luuaineistojen muotoutumiseen vaikuttavien seikkojen lisäksi aineiston tulkintaa vaikeuttavat myös seuraavassa osiossa käsiteltävät löytöyhteyteen liittyvät epävarmuustekijät.

Aineiston esittely

Saimaan vesistöalueen kaikki esihistoriallisten kohteiden yhteydestä talteen saadut luuaineistot analysoitiin 1990-luvun alussa Helsingin yliopiston,

Savonlinnan maakuntamuseon ja Museoviraston arkeologian osaston yhteisessä *Muinais-Saimaa* -projektissa. Nuorin projektissa analysoitu aineisto oli vuodelta 1993. Tässä Ukkosen (1996a) julkaisemaa, projektin yhteydessä kerättyä ja analysoitua Saimaan vesistöalueen osteologista aineistoa, on täydennetty kivi- ja varhaismetallikauden kohteista talletettujen ennen maaliskuuta 1999 käytettävissä olleiden analyysien osalta (taulukko 1, aineiston laajempi esittely ks. Mökkönen 2000b¹). Käytetty 94:ltä asuinpaikalta kerätty aineisto on 63 tapauksessa peräisin inventoinneista ja 73 tapauksessa kaivauksilta.

Käytetty aineisto kattaa alueellisesti suhteellisen hyvin koko Saimaan vesistöalueen. Luuaineiston löytökon-tekteihin liittyy kuitenkin epävarmuustekijöitä. Saimaan alueen hitaan rannansiirtymisen takia samalla terassilla on useassa tapauksessa jäänteitä eri aikaisista asutusjaksoista (ks. lisää Jussila 1999; Mökkönen 2000a; 2000b). Osteologinen aineisto on ajoitettu muun paikalta löydetyn aineiston, pääasiassa keramiikan avulla. Aineiston luiden ajallinen konteksti on suurimmaksi osaksi oikea, mutta varsinkin inventoinneissa talletetun aineiston ajallinen yhteys saattaa olla epävarma. Kivikauden lopun asbestike-raamisia keramiikkaryhmiä (Kierikin ja Pöljän keramiikkaa sekä mahdollisesti myös Jysmän keramiikkaa) ei ole eroteltu omiksi ryhmikseen. Aineistoa on myös asuinpaikoilta, joilta on sekä kiviettä varhaismetallikautista asutusta. Näiden kohteiden luuaineisto on erotet-

Taulukko 1. Tutkimusaineiston asuinpaikkojen ja osteologisten analyysien ajallinen jakautuminen ja määrä, asuin-painanteiden määrä ja tunnistettujen luufragmenttien määrä (kpl).

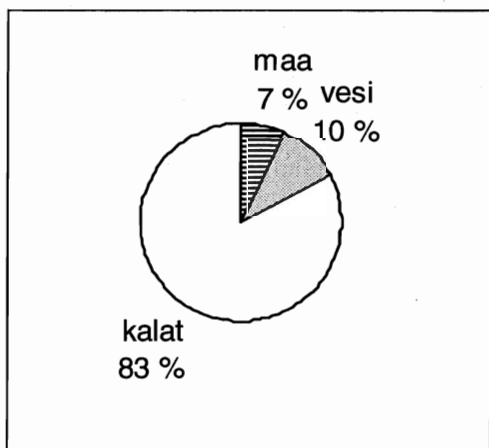
	Kohteet	Analyysit	Asumuspainanteet	Fragmentit
Kivikausi	71	100	n. 172	5995 (87%)
Varhaismetallikausi	10	11	0	307 (4%)
Kivi- ja varhaismetallikausi	13	25	n. 4	626 (9%)
yhteensä	94	136	n. 176	6928 (100 %)

tu eri ajallisiin luokkiin vain tapauksissa, joissa tutkimusraportista selviää mihin ajalliseen yhteyteen eri löydöt kuuluvat.

Saimaan vesistöalueen osteologisessa aineistossa kalat ovat hyvin edustettuina (kuva 1). Vaikka kalan luiden on oletettu olevan jätefaunassa aliedustettuna niiden huonon säilyvyyden takia (Nunez 1991:30), kalojen osuus luuaineistossa on kasvanut huomattavasti kaivausteknisten ratkaisujen mahdollistaessa yhä pienempien löytöjen talteen saamisen (vrt. Halinen *et al.* 1998, ks. myös Fortelius 1981:5). Saimaan aineistosta yli puolet on kerätty 1980- ja 1990-lukujen aikana, mikä näkyy kalan luiden runsautena.

Aineiston esittelyn yhteydessä on syytä luoda lyhyt katsaus koko kivi- ja varhaismetallikausien aineistojen yleiskuvaan. Tässä artikkelissa käsitellään vain villieläimiä. Aineistosta on poistettu kaikki kotieläimet, sillä Saimaan alueelta kotieläinten luulöytöjä ei tunneta puhtaasti kivi- tai varhaismetallikautisista yhteyksistä (Ukkonen 1996a).

Kuva 1. Aineiston tunnistettujen lajien jakauma elinympäristöjen mukaan. Maa = terrestriiset linnut ja nisäkkäät, Vesi = akvaattiset ja semiakvaattiset linnut ja nisäkkäät. Lajilleen tunnistamattomat luut eivät ole mukana.

Kivikautisesta yhteydestä talteen saaduissa aineistoissa kalojen osuus on 80 %, *terrestristen* lintujen ja nisäkkäiden 8 % ja *akvaattisten* sekä *semiakvaattisten* lintujen ja nisäkkäiden osuus 12 %. Varhaismetallikauden aineistossa vastaavat osuudet ovat 93 %, 5 % ja 2 %. Vedellisessä ympäristössä elävien lintujen ja nisäkkäiden osuus on pienempi varhaismetallikauden aineistossa. Lajitasolla merkittävimmät muutokset tapahtuvat aineistojen yleisimmissä nisäkkäissä. Kivikauden aineiston yleisin nisäkä on majava (vrt. Ukkonen 1992; 1996a) ja toiseksi yleisimpänä on yhteen niputettuna hirvieläimet (hirvi ja peura). Varhaismetallikauden aineistossa nisäkkäiden kärjessä on sama pari, mutta suhteet ovat vaihtaneet paikkaa – hirvieläimet ovat yleisimpinä. (Mökkönen 2000b:42-45.)

Keramiikkatyyppeihin liittyvä osteologinen aineisto

Saimaan vesistöalueen luuaineistoa on jaoteltu aikaisemminkin ajallisesti. Julkaistessaan vuoteen 1993 mennessä käytettävissä olleen Saimaan osteologisen aineiston Ukkonen (1996a) jaotteli aineiston löytökontekstin perusteella neoliittiseen, varhaismetallikautiseen, rautakautiseen ja useampien eri periodien kontekstiin. Ukkonen (1996b) on julkaissut myös Jaamankankaan alueen osteologisten analyysien tulokset jaoteltuina löytöyhteyden keramiikkatyyppien mukaan (varhainen asbestikeramiikka, tyypillinen kampakeramiikka sekä keski- ja myöhäisneoliittinen asbestikeramiikka). Jaamankankaan aineisto oli kuitenkin niin pieni, ettei sen avulla ollut mahdollista tehdä suurempia johtopäätöksiä.

Taulukossa 2 on esitetty aineiston ja kautuminen eri keramiikkatyyppi-

en kesken. Varhaismetallikauden aineistoa käsitellään yhtenä kokonaisuutena yksittäisiin keramiikkatyyppeihin liitettävien luiden pienen määrän takia. Useampaan kuin kahteen keramiikkatyyppiin liittyvä luuaineisto on kerätty nimikkeen *moniperiodinen* alle. Moniperiodisista kohteista yksi on kivikautinen (Vasb, Ka II ja Kierikin/Pöljän keramiikka) ja loput ovat kivi- ja varhaismetallikautisia. Vertailtaessa eri keramiikkatyyppeihin liittyvää luuaineistoa on hyvä pitää mielessä myös keramiikkatyypien ajallinen päällekkäisyys. Varhainen asbestikeramiikka menee ajallisesti päällekkäin tyypillisen kampakeramiikan alun kanssa. Tyypillisen kampakeramiikan loppuvaiheen kanssa ajallisesti päällekkäisiä ovat Kierikin ja Pöljän keramiikat, joista Kierikki alkaa aikaisemmin ja Pöljä jatkuu myöhempään. Varhaismetallikauden alle on kasattu tekstiilikeraamiikka ja Sär-2 keramiikkaryhmä.

Varhaiseen asbestikeramiikkaan (Vasb) liittyvää osteologista aineistoa aiemmin käsitellyt Pesonen esittää kyseisen kulttuurivaiheen väestön keskittyneen akvaattisessa ympäristössä elävien lajien pyyntiin (Pesonen 1996a:151-153; 1996b: 28-29). Pesosen käytössä olleessa aineis-

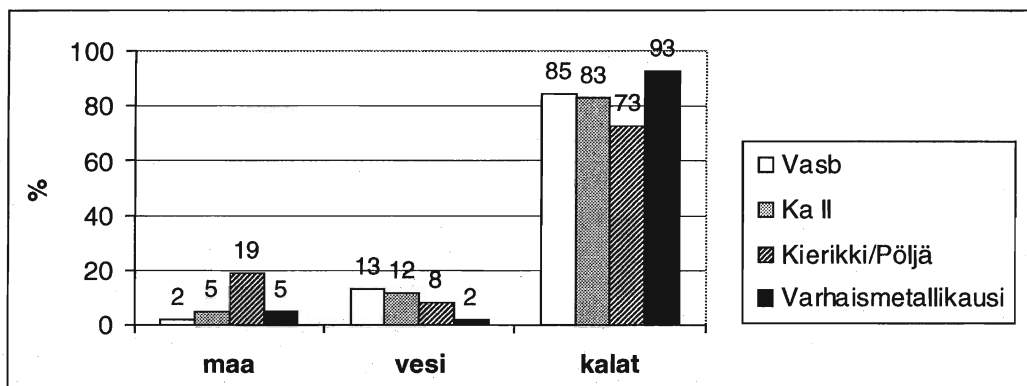
tossa oli 34 % kaloja ja 66 % lintuja ja nisäkkäitä (Pesonen 1996a:151, taulukko 29). Muutamassa vuodessa 1990-loppupuolella varhaiseen asbestikeramiikkaan liittyvä luuaineisto on kasvanut moninkertaiseksi. Nykyisessä aineistossa tunnistettujen nisäkkäiden elinympäristöjen jakauma, *terrestrisen* ympäristön lajeja 14 % ja *akvaattisen* ympäristön lajeja 86 %, vastaa Pesosen aineiston tuloksia. Suurin muutos aiempaan aineistoon on kalojen osuuden voimakas kasvu. Nykyisessä lajilleen tunnistetussa aineistossa kalojen osuus on 85 % (ks. kuva 2). Majava on aineiston yleisin nisäkäs. Tunnistetuista hirvieläimistä peuraa on enemmän kuin hirveä.

Tyyppillisen kampakeramiikan (Ka II) aineistossa vedellisen ympäristön lajeja on yhä enemmän kuin terrestrisen ympäristön lintuja ja nisäkkäitä (ks. kuva 2). Yleisimpänä nisäkkäänä on edelleen majava. Hirvieläimiä aineistossa on enemmän kuin varhaisen asbestikeramiikan aineistossa. Hirvi-eläimissä peura on yhä hirveä yleisempi. Lajimäärältään tyypillisen kampa-keramiikan aikaan liittyvä aineisto on koko aineiston monipuolisin.

Kierikin ja Pöljän keramiikkaan liitettävässä luuaineistossa kalojen osuus

Taulukko 2. Keraamiseen aineistoon liitettävien tunnistettujen fragmenttien ja kohteiden määrät. Moniperiodiset = useampaan kuin kahteen keramiikkatyyppiin liitettävät asuinpaikat.

	Tunnistetut fragmentit (kpl)	Kohteet (kpl)
Vasb	2447	11
Ka II	1695	25
Kierikki/Pöljä	107	6
Varhaismetallikausi	307	10
Vasb + Ka II	364	5
Ka II + Kierikki/Pöljä	236	6
Ka II + Varhaismetallikausi	129	2
Moniperiodiset	876	8
Yhteensä	6161	73

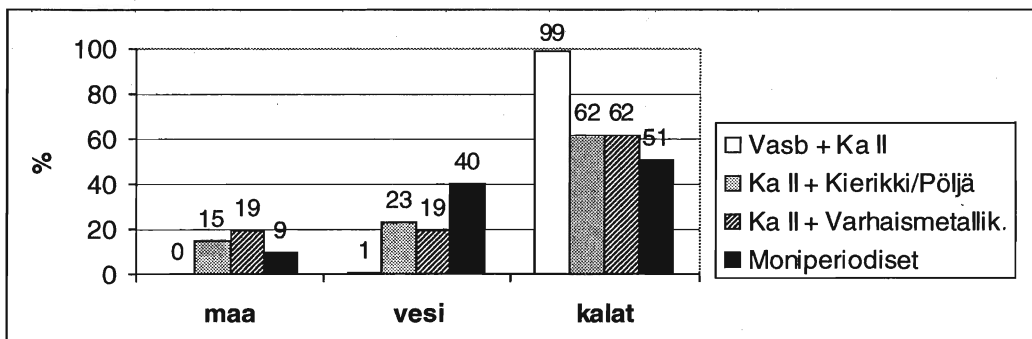

Kuva 2. Keraamisiin vaiheisiin liitettävän luuaineiston jakauma. Maa = terrestriiset linnut ja nisäkkäät, Vesi = akvaattiset ja semiakvaattiset linnut ja nisäkkäät. Lajilleen tunnistamattomat luut eivät ole mukana.

on pienempi ja terrestriisen ympäristön lajien osuus suurempi kuin muilla ajanjaksoilla (ks. kuva 2). Nisäkkäiden osuuksissa hirvieläinten määrä on suurempi kuin majavan. Hirvieläimistä peura on yhä hirveä yleisempi. Varhaismetallikauden aineistossa kalojen osuus on suurempi kuin aiemmin (ks. kuva 2). Lajilleen tunnistetuista linnuista ja nisäkkäistä enemmistö on terrestriisen ympäristön lajeja. Myös varhaismetallikaudella hirvieläinten määrä on majavan määrää korkeampi. Hirven ja peuran fragmenttimäärien suhteista ei ole tietoa, sillä varhaismetallikauden aineiston hirvieläinten luita ei ole pystytty tunnistamaan lajilleen.

Useampaan keramiikkatyyppiin liittyvä aineisto poikkeaa suuresti vain yhtä keramiikkatyyppiä sisältäneiden asuinpaikkojen aineistosta (vrt. kuva 2 ja kuva 3). Varhaisen asbestikeramiikan ja tyyppillisen kampakeramiikan asuinpaikkoja aineistossa on vain yksi kohde, jonka aineisto on pelkkää kalaa kolmea vesilinnun fragmenttia lukuun ottamatta. Muiden useamman keramiikkatyyppin asuinpaikkojen aineistoissa nisäkkäiden ja lintujen osuus on suurempi kuin yhden keramiikkatyyppin asuinpaikoilla. Tyyppillisen kampakeramiikan ja Kierikin/Pöljän keramiikan aikana asutuilla asuinpaikoilla nisäkkäiden osuuksien kärjessä ovat majava (54 %) ja hirvieläimet (26 %, hirveä

Kuva 3. Useampaan keraamiseen vaiheeseen kuuluvien asuinpaikkojen luuaineisto. Moniperiodiset = yli kahteen keramiikkatyyppiin liittyvä aineisto. Maa = terrestriiset linnut ja nisäkkäät. Vesi = akvaattiset ja semiakvaattiset linnut ja nisäkkäät. Lajilleen tunnistamattomat luut eivät ole mukana.

enemmän kuin peuraa). Majavan lisäksi paikoilla ei ole muita vedelliseen ympäristöön liitettäviä nisäkkäitä tai lintuja. Vaikka *tyypillisen kampakeramiikan ja varhaismetallikauden* aineistoa sisältäviä asuinpaikkoja aineistossa on vain kaksi kappaletta, niiltä talletettu luuaineisto on suhteellisen suuri (129 fragmenttia, ks. taulukko 2). Aineistossa nisäkkäiden osuuksien kärjessä on jälleen majava (48 %) ja toisena hirvieläimet (37 %).

Moniperiodisten, useampaan kuin kahden keramiikkatyyppin yhteyteen kuuluvien asuinpaikkojen aineistossa kalojen ja lintujen sekä nisäkkäiden välinen suhde on likimain puolet ja puolet. Turکیلäimet ja metsäkanalinnut ovat edustettuina aineistossa. Vesilinnut puuttuvat aineistosta kokonaan. Nisäkkäistä yleisimpänä on majava (62 % nisäkkäistä). Seuraavina tulevat runsausjärjestyksessä saimaannorppa ja hirvieläimet.

Asumuspainanteet ja muut asuinpaikat

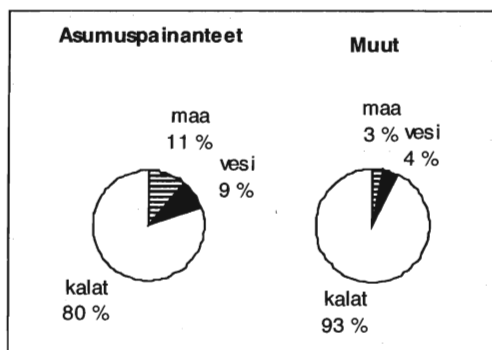
Asumuspainannekohteet ovat aineistossa hyvin edustettuina. Yhteensä 26:lta kohteelta kertynyt aineisto kattaa 40 % koko aineistosta (2736 fragmenttia). Käytetty luuaineisto on peräisin eriaikaisilta asumuspainannekohteilta – ei kaikissa tapauksissa asumuspainanteesta eikä edes täydellä varmuudella kohteen asumuspainanteiden käyttöajalta. Tämä tulee hyvin esiin taulukossa 3, jossa on esitettyä asumuspainannekohteiden jakauma keramiikka-aineiston mukaan. Kahdelta kohteelta on vain varhaista asbestikeramiikkaa², vaikka varhaisen asbestikeramiikan yhteydestä ei varmuudella tunneta ainoatakaan asumuspainannetta (Pesonen 1995; 1996a; 1996b). Kuitenkin tässä esitettävää aineistojen

	Kohteet (kpl)
Vasb	2
Ka II	10
Kierikki/Pöljä	5
Vasb + Ka II + Kierikki/Pöljä	1
Ka II + Kierikki/Pöljä	1
Ka II + varhaismetallikausi	1
ei tietoja	6
yhteensä	26

Taulukko 3. Asumuspainannekohteet ja niiltä löydetty keramiikka. Keramiikkatypit eivät ole kaikissa tapauksissa asumuspainanteesta vaan ainoastaan asumuspainanteen kanssa samalta kohteelta.

vertailua tulee pitää pyyntikulttuurien tietyn asteista paikallaan pysyvyyttä ilmaisevien asumuspainannekohteiden ja asumuspainanteettomien asuinpaikkojen vertailuna. Asumuspainannekohteiden joukossa Outokummun Sätöksen luuaineisto (yht. 1397 fragmenttia) poikkeaa kaikista muista aineistosta niin suuresti, että seuraavaksi käsiteltävästä Saimaan vesistöalueen asumuspainanteiden luuaineistoa käsitellään aluksi ilman Sätöksen luita. Sätöksen aineistoa käsitellään myöhemmin erikseen.

Lajien elinympäristön mukaan tehdystä vertailussa asumuspainannekohteiden ja muiden asuinpaikkojen erot ovat pieniä (ks. kuvat 4a ja 4b). Kohteiden väliset erot kuitenkin kasvavat, jos mukaan otetaan myös lajilleen tunnistamattomat luut (esim. linnut (Aves) ja nisäkkäät (Mammalia sp.)). Tuolloin asumuspainannekohteiden luuaineistojen lintujen ja nisäkkäiden yhteenlaskettu osuus on 29 %. Muilla kohteilla koko aineiston lintujen ja nisäkkäiden yhteis- osuus jää vain 9 %:iin.

Kuvat 4a ja 4b. Asumuspainanteiden ja muiden kohteiden aineiston jakauma. Maa = terrestriiset linnut ja nisäkkäät. Vesi = akvaattiset ja semiakvaattiset linnut ja nisäkkäät. Lajilleen tunnistamattomat luut eivät ole mukana.

Myös lajitasolla erilaisten kohteiden välillä on eroja. Erot eivät tosin ole prosenteissa kovinkaan suuria. Lintujen ja nisäkkäiden luista turkiseläimiä, hirvieläimiä ja lajilleen tunnistamattomia nisäkkäitä on asumuspainannekohteiden aineistossa suurempi osuus kuin muilla asuinpaikoilla (taulukko 4). Asumuspainanteettomilla kohteilla on taas enemmän majavaa. Kaloissa havaitut erot ovat merkittäviä ainoastaan hauen kohdalla, jonka osuus asumuspainannekohteiden kalojen luista on peräti 74 % (taulukko 5).

Otokummun Sätöksen osteologinen aineisto poikkeaa suuresti muiden kohteiden aineistoista sekä lajimäärältään että lajien jakaumaltaan (nisäkkäitä 56 % koko aineistosta, aineisto julkaistu Ukkonen 1996c). Lajilleen tunnistetussa aineistossa on *terrestriisen* ympäristön lajeja 16 %, *akvaattisen* ja *semiakvaattisen*

ympäristön lajeja 33 % ja kaloja 51 %. Haukea Sätöksessä on 43 % kaloista ja 19 % koko luuaineistosta (vrt. taulukko 5). Sätöksen aineistossa on 368 tunnistettua majavan luufragmenttia, kun kaikilta muilta Saimaan alueen asumuspainannekohteilta on majavaa yhteensä vain 103 fragmenttia. Koko Saimaan aineiston 74:stä ketun luufragmentista 71 fragmenttia on Sätöksestä. Lisäksi aineiston lintulajisto on monipuolinen.

Sätöksen aineisto on kertynyt useilta kaivauksilta ja ajoittuu pitkälle ajanjaksolle. Kohteelta on varhaista asbestikeramiikkaa, itäistä kuoppakeramiikkaa, tyypillistä kampakeramiikkaa, myöhäiskampakeramiikkaa ja Pöljän keramiikkaa. Pääosa Sätöksen aineistosta on kuitenkin tyypillisen kampakeramiikan ja Pöljän keramiikan yhteydestä. Eniten luita on Pöljän keramiikan aikaisesta asumuspainanteesta. Kohteesta on kaivettu useampi asumuspainanne, joista yksi ajoittuu Pöljän keramiikan ja yksi myöhäiskampakeramiikan aikaiseksi. Lisäksi paikalla on tyypillisen kampakeramiikan aikainen punamultahautakalmisto. (Karjalainen 1996; Räihälä 1996.) Kuinka Sätöksen aineistoon tulisi suhtautua? Onko Sätös kohteena jotain muuta kuin tavanomainen asuinpaikka, mihin korkeat ketun ja majavan fragmenttimäärät viittaisivat? Luultavasti Sätös on kuitenkin aivan tavallinen asuinpaikka, jonka luuaineistossa on vain poikkeuksellisen paljon tunnistettavia fragmentteja hyvien säilymisolosuhteiden ansiosta (ks. myös Pesonen 1996a: 152). Poikkeukselliset olosuhteet olivat

	Asumuspainanteet	Muut kohteet
Turkiseläimet	8 %	3 %
Hirvieläimet	42 %	39 %
Hylje	2 %	3 %
Majava	23 %	34 %
Mammalia sp.	14 %	10 %

Taulukko 4. Eri nisäkäsiyryhmien osuudet asumuspainanteiden ja muiden kohteiden linnuista ja nisäkkäistä.

Taulukko 5. Hauen, särki-
kalojen ja ahvenen osuudet
asumuspainanteiden ja mui-
den kohteiden kalojen luista.
Suluissa hauen osuudet koh-
teiden kaikista tunnistetuista
luista.

	Asumuspainanteet	Muut kohteet
Hauki	74% (38 %)	19 % (17 %)
Särkikalat	4 %	4 %
Ahven	3 %	1 %

säilyttäneet myös Pöljän keramiikan ai-
kaisen asumuspainanteen puurakenteita
(Karjalainen 1996:72).

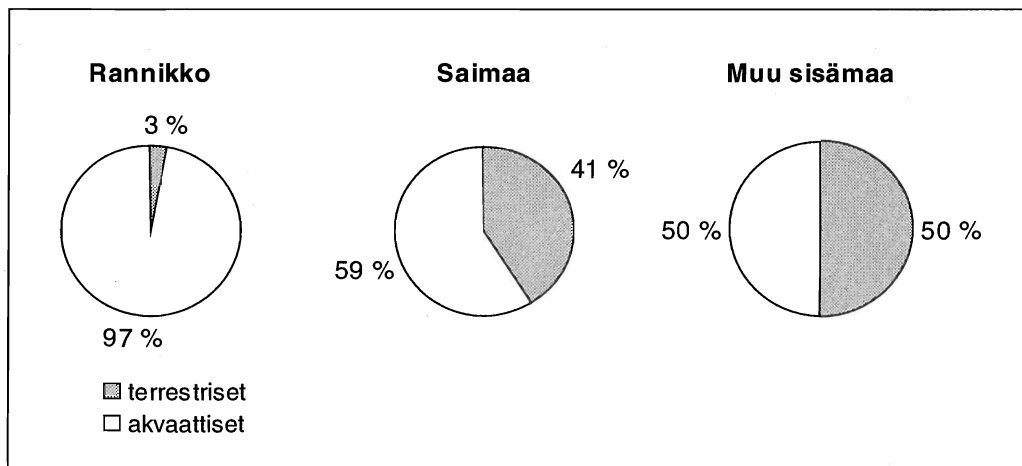
Tulosten arviointia ja vertailua lähialueisiin

Saimaan alueen osteologisessa aineis-
tossa ei ole havaittavissa erityistä eri-
koistumista yhden lajin pyyntiin kuten
rannikkoalueilla (mm. Siiräinen 1981:15;
1982:18; Ylimaunu *et al.* 1999). Saimaalla
kalastus pysyy merkittävänä toimeentu-
lon lähteenä koko kivi- ja varhaismetalli-
kauden ajan. Saimaan vesistöalueen ai-
neiston kokonaiskuvan vertailu muihin
alueisiin on Suomen osalta mahdollista
vain nisäkkäiden (kuva 5) ja kalojen osal-
ta. Saimaan ja rannikkoalueen suuri ero
johtuu jo kappaleen alussa mainitusta
rannikkoalueiden erikoistumisesta hyl-

keiden pyyntiin. Sen sijaan Saimaan ja
muun sisämaan nisäkäsaaineistot eroavat
toisistaan yllättävän vähän. Saimaan alu-
een kalojen 83 % osuus tunnistetuista
luista on moninkertainen verrattuna ran-
nikkoalueisiin, joilla kalojen osuus jää ai-
noastaan 10-20 %:iin (Nunez 1990: Ap-
pendix C, Table C2)³. Käsiteltäessä ai-
neistoa kvantitatiivisesti on muistettava,
että kalojen - kuten muidenkin pienten
lajien - osuudet ovat ylikorostuneita
(Fortelius 1981:5 vrt. Nunez 1991:30).
Tässä tapauksessa aineistojen eroihin
vaikuttavat luultavasti myös eri aikoina
tehtyjen kaivausten kaivaustekniset sei-
kat.

Vertailun vuoksi on syytä esitellä
myös muiden lähialueiden aineisto-
ja. Norrlannin esihistoriallisten asuin-
paikkojen luuaineistossa tavataan aineis-
toa lähes täysin hallitsevien majavan (64

Kuva 5. Tunnistettujen nisäkkäiden jako terrestrisiin sekä akvaattisiin (ja semiakvaattisiin) lajeihin.
Nykyisen Suomen rannikko ja muu sisämaa välillä 9000-2500 BP Ukkosen (1992) pohjalta.

%) ja hirven (36 %) lisäksi vain satunnaisesti kaloja, peuraa, karhua, näättää ja lintuja (Ekman & Iregren 1984:34). Myös Äänisen kuoppakeraamisten asuinpaikkojen luuaineistoissa nisäkkäät ovat enemmistönä. Äänisen Itärannan Besov Nosin alueen asuinpaikkojen aineistossa on hirvieläimiä 48 %, hyljettä 21 %, lihan-syöjiä 16 %, majavaa 6 % ja ahventa 6 % (Lobanova 1995:108). Norrlannin ja Äänisen aineistoihin verrattuna Saimaan aineisto antaa kuvan hyvin vedelliseen ympäristöön suuntautuneesta kulttuurista.

Varhaisen asbestikeramiikan aikana pyynti on keskittynyt voimakkaasti vedellisen ympäristön nisäkkäihin majavan ollessa jätefaunan yleisin laji. Kivikauden loppua kohti majavan osuuden pienentyessä ja hirvieläinten osuuden lisääntyessä *terrestristen* lajien merkitys kasvaa. *Useampaa keramiikkatyyppejä* sisältävien asuinpaikkojen aineisto poikkeaa yhden keramiikkatyyppin asuinpaikkojen aineistosta huomattavasti. Kaikilla kohteilla, yhtä varhaisen asbestikeramiikan ja tyyppillisen kampakeramiikan kohdetta lukuun ottamatta, lintujen ja nisäkkäiden osuus aineistossa on suuri. *Moniperiodisilla* kohteilla kalojen osuus koko aineistosta on vain likimain puolet. Moniperiodisten kohteiden runsaan nisäkäsmäärän yleisimpinä edustajina ovat majava ja hirvieläimet. On todennäköistä, että hyvät majavavesistöt ja hirvieläinten kulkureitit ovat ohjanneet yhdessä topografisten seikkojen kanssa asutusta samoille paikoille.

Asumuspainannekohteiden aineistoa arvioitaessa on muistettava, että asumuspainanteiden aineistossa on mukana osittain myös muuhun kontekstiin kuuluvaa luuaineistoa. Asumuspainannekohteet edustavat pääasiassa tyyppillisen

kampakeramiikan, myöhäiskampakeramiikan ja Kierikin/Pöljän keramiikan aikaisen väestön talvi- tai ympärivuotisesti asuttuja asuinpaikkoja. Muu mukana oleva aineisto on eri aikaisia kivi- ja varhaismetallikautisia painanteettomia asuinpaikkoja. Pääosa aineistosta on kuitenkin kaivettujen asumuspainanteiden yhteydestä.

Norlannin sisämaassa asumuspainanteiden (4500-2500 eKr.) luuaineiston (hirveä 90 % ja majavaa 10 %) perusteella kohteita on pidetty talviasuinpaikkoina (Lundberg 1997:114). Saimaalla asumuspainanteiden luuaineisto on huomattavasti monipuolisempi eikä asumuspainanteiden aineisto viittaa yhtä suoraviivaisesti tiettyyn käyttöaikaan. *Terrestristen* lajien suuri osuus ja turkiseläinten, varsinkin karhun, muita kohteita runsaampi esiintyminen viittaa talviasutukseen. Asumuspainannekohteiden aineistossa on mukana myös muuhun kuin talveen viittaavaa aineistoa, lähinnä vesilintuja. Muuttolintujen esiintymistä aineistossa ei kuitenkaan voi pitää automaattisena merkinä kesäasutuksesta, sillä lämpökauden leudommat talvet ovat mahdollistaneet vesilintujen talvehtimisen Suomessa (Nunez 1990:31). Lisäksi asumuspainanteesta löydetty vesilinnun luu voi olla kulkeutunut paikalle myös esineenä (Ukkonen 1997b). Myös Norlannin sisämaan talviasuinpaikoiksi tulkittujen asumuspainanteiden aineistossa on joutsenen luita (Lundberg 1997:29, 31).

Asumuspainannekohteet poikkeavat muista kohteista erityisesti hauen luiden runsaudessaan⁴. Hauen paras kalastuskesä on keväällä jäiden lähtöön ajoittuvan kudun aikana. Nykyinen hauen kutuaika alkaa huhtikuussa ja päättyy toukokuun puolivälissä (Koli 1984b:104-111), mutta kivi-

kauden nykyistä lämpimämmässä ilmastossa kutu on ollut todennäköisesti noin kuukautta aikaisemmin (ks. lisää Mökkönen 2000b:28-30). Hauki on myös oivallinen kapakala, joten sitä on voitu säilöä myös talvipäivän purtavaksi. Matalan veden rantakalojen merkitys pyyntikohteina näkyy myös asumuspainanteiden sijoittumisena laajojen matalan veden alueiden läheisyyteen (Mökkönen 2000b:158-160). Asumuspainanteiden aineisto ei siis suoranaisesti vastaa kysymykseen, ovatko asumuspainanteet Saimaan vesistöalueella vain talviasumuksia vai ympärivuotisessa käytössä.

Vaikka osteologisen aineiston kvantitatiivisen käsittelyn tulokset eivät suoraan kerro hyödynnettyjen lajien suhteita, on perusteltua väittää Saimaan vesistöalueen kivi- ja varhaismetallikauden asukkaiden hankkineen perustoimeentulonsa kalastamalla. Muussa metsästyksessä tapahtuu kuitenkin muutoksia. Metsästyksen painopiste siirtyy varhaisen asbestikeraamiikan akvaattisesta suuntautumisesta tyypillisen kampakeramiikan ja Kierikin/Pöljän keramiikan aikana yhä enemmän terrestrisen ympäristön lajeihin. Käytännössä tämä tarkoittaa majavan vähenemistä ja hirvieläinten lisääntymistä aineiston nuorentuessa. Tyypilliseen kampakeramiikkaan liittyvä aineisto on lajistoltaan monipuolisin. Siihen, kertovatko luuaineiston kvantitatiivisen käsittelyn avulla saadut tulokset todellisista toimeentulossa tapahtuvista muutoksista vai ajallisista eroista jäteaineiston käsittelyssä, ei ole mahdollista vastata. Itse kuitenkin uskon luuaineiston lajiston muutoksen heijastavan muutosta myös pyynnin painopisteessä. Myös kysymys käytettävissä olleen eri keramiikkatyyppeihin liittyvän aineiston edustavuudesta saa vastauksensa vasta tulevaisuudessa aineiston lisääntymisen myötä.

... mutta entä Sätös

Aineiston esittelyn yhteydessä oletin *Autokummun Sätöksen* olevan aivan tavallinen asuinpaikka, jonka muista poikkeava luuaineisto johtuu vain poikkeuksellisista säilymisolosuhteista. Tämän takia Sätöksen aineiston voi olettaa olevan muiden kohteiden aineistoa lähempänä todellisia lajiston hyödyntämissuhteita. Sama pätee todennäköisesti myös muihin palaneisiin kivikauden taloihin, joiden luuaineistojen vertaaminen säilymisolosuhteiltaan huonompien asumuspainannekohteiden aineistoihin saattaisi antaa mielenkiintoisia tuloksia.

Asia ei kuitenkaan liene näin yksinkertainen. Kivikauden palaneiden talojen aineistoa tulkittaessa on syytä pysähtyä pohtimaan – miksi talo on palanut? Aineiston tulkinnan kannalta oleellinen kysymys on, onko talo palanut vahingossa vai onko se poltettu tarkoituksella. Jos talo on palanut vahingossa, löytöaineiston olisi oltava ”kokonainen”. Vai olisiko sittenkään? En pysty tässä vastaamaan esittämäni kysymykseen, joten on vain todettava, ettei Sätöksen palaneen talon poikkeavaa luuaineistoa tulkittaessa voi jättää pois mahdollisuutta talon palamisesta vahingossa tai sitten tarkoituksellista polttamista. Samanlainen pohdinta olisi toivottavaa myös muiden palaneiden talojen aineistoja tutkittaessa.

Painamattomat lähteet

- Halinen, P. 1995: *Ounasjärven alueen esihistoriallisten peurapyyttäjäyhteisöjen asutusmallit*. Lisensiaattitutkimus 6.11. 1995. Käsikirjoitus Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksella, arkeologian oppiaineessa.
- Mökkönen, T. 2000b: *Saimaan vesistöalueen*

- pyyntikulttuurien toimeentulo ja asutusmallit - Kerimäen tapaustutkimus. Pro gradu -tutkielma. Käsikirjoitus Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksella, arkeologian oppiaineessa.
- Pesonen, P. 1996a: *Varhainen asbestikeramiikka*. Lisensiaatintutkielma. Käsikirjoitus Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksella, arkeologian oppiaineessa.
- Pesonen, P. 1997: Rääkkylä 45 Vihi 1. Kaivauskertomus. Museoviraston arkeologian osaston topografisessa arkistossa.
- Ukkonen, P. 1992: *Suomen nisäkkäiden varhainen historia - Arkeologinen luumateriaali faunahistoriallisen tutkimuksen välineenä*. Eläintieteen laitoksen ekologian osaston Pro gradu -tutkielma. Käsikirjoitus Helsingin yliopiston eläintieteen laitoksella.
- Ukkonen, P. 1997: Rääkkylä Vihi 1997. Luuanalyysi. Liite tutkimusraportissa Pesonen 1997.
- Kirjallisuus**
- Ailio, J. 1909: *Die Steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland*. Helsinki.
- Ekman, J. & Iregren, E. 1984: Archaeo-Zoological Investigations in Northern Sweden. *Early Norrland* 8.
- Forstén, A. 1972: The Refuse Fauna of the Mesolithic Suomusjärvi Period in Finland. *Finskt Museum* 1972.
- Forstén, A. 1977: A Bronze Age Refuse Fauna from Kökar, Åland. *Finskt Museum* 1974.
- Fortelius, M. 1977: Luuanalyysi julkaisussa Rauhala 1977.
- Fortelius, M. 1981: Johdatus arkeologiseen luuanalyysiin. *Museovirasto, esihistorian toimisto, julkaisu N:o 1*.
- Halinen, P. 1997: Kaustisen Kankaan asuinpaikka ja punamultahaudat. *Muinaistutkija* 2/1997.
- Halinen, P., Katiskoski, K. & Sarkkinen, M. 1998: Yli-Iin Kuuselankankaan asuinpaikan tutkimukset 1994-1996. *Kentältä poimittua* 4. Kirjoitelmia arkeologian alalta. *Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja N:o 7*.
- Jussila, T. 1999: Saimaan kalliomaalausten ajoitus rannansiirtymiskronologian perusteella. *Saimaan ja Päijänteen alueen kalliomaalausten sijainti ja syntyaika, Kalliomaalausraportteja* 1/1999.
- Karjalainen, T. 1996: Pithouse in Outokumpu Sätös Excavated in 1992-1994. *Pithouses and Potmakers in Eastern Finland. Reports of the Ancient Lake Saimaa Project. Helsinki Papers in Archaeology N:o 9*.
- Kokkonen, J. 1978: Kymin Niskasuon keramiikkalöydöt. *Helsingin yliopiston arkeologian laitos, Moniste* 17.
- Lobanova, N. 1995: Economy and Mode of Life of the Neolithic Population on the Eastern Shore of Lake Onega. *Fennoscandia archaeologica* XII.
- Lundberg, Å. 1997: Vinterbyar - ett bandsamhälles territorier i Norrlands inland, 4500-2500 f.Kr. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis* 8.
- Matiskainen, H. 1989: Studies on the Chronology, Material Culture and Subsistence Economy of the Finnish Mesolithic, 10 000-6000 b.p.. *Iskos* 8.
- Mökkönen, T. 2000a: Saimaan vedenkorkeuden vuodenaikaisvaihtelut nykyistä lämpimämmässä ilmastossa. *Muinaistutkija* 2/2000.
- Nunez, M. 1990: On Subneolithic Pottery and It's Adaptation in the Late Mesolithic Finland. *Fennoscandia Archaeologica* VII.
- Nunez, M. 1991: On Food Resources Available to Man in Stone Age Finland. *Finskt Museum* 1990.
- Pesonen, P. 1995: Hut floor areas and ceramics - an analysis of an excavation area in Rääkkylä Pörrinmökki settlement site, Eastern Finland. *Fennoscandia Archaeologica* XII.
- Pesonen, P. 1996b: Early Asbestos Ware.

- Pithouses and Potmakers in Eastern Finland. Reports of the Ancient Lake Saimaa Project. Helsinki Papers in Archaeology* N:o 9.
- Pesonen, P. 1996c: Posion Kuorikkikan-
kaan asumus. *Muinaistutkija* 1/1996.
- Rauhala, P. 1977: Liljebdalins Kvarnbacken.
Helsingin yliopiston arkeologian laitos,
Moniste 13.
- Räihälä, O. 1996: A Comb Ware house in
Outokumpu Sätös – Some remarks on
the application of ceramic typologies.
Pithouses and Potmakers in Eastern Fin-
land. Reports of the Ancient Lake Saimaa
Project. Helsinki Papers in Archaeology
N:o 9.
- Siiriäinen, A. 1981: On the Cultural
Ecology of the Finnish Stone Age. *Suo-*
men Museo 1980.
- Siiriäinen, A. 1982: Recent Studies on the
Stone Age Economy in Finland.
Fennoscandia antiqua I.
- Ukkonen, P. 1996a: Osteological Analysis
of the Refuse Fauna in the Lake Saimaa
Area. *Environmental Studies in Eastern*
Finland. Reports of the Ancient Lake Sai-
maa Project. Helsinki Papers in
Archaeology No. 8.
- Ukkonen, P. 1996b: The Refuse Fauna of
the Jaamankangas Area, Northern Ka-
relia. *Environmental Studies in Eastern*
Finland. Reports of the Ancient Lake Sai-
maa Project. Helsinki Papers in
Archaeology No. 8.
- Ukkonen, P. 1996c: Osteological analysis of
the refuse fauna in the Outokumpu
Sätös. Appendix 3 artikkelissa Karja-
lainen 1996a.
- Ylimaunu, J., Ylimaunu, T. & Ukkonen, J.
1999: Hylkeenpyynnin kehityksestä ja
merkityksestä Itämerellä esihisto-
riallisella ajalla. *Faravid. Pohjois-Suo-*
men historiallisen yhdistyksen vuosikirja
22-23/1998-1999.
- ¹ Tässä aineistoon on lisätty aiemmasta analyysis-
tä pois jäänyt aineisto Outokummun Laavussuol-
ta (KM 29556 / Karjalainen 1996). Laavussuon
löydöt kuuluvat Pöljän keramiikan yhteyteen.
- ² Inventointiaineistoa
- ³ Saimaan ja rannikkoalueen kalojen osuuksien
erot johtuvat osittain varmasti käytetyistä tutki-
musmenetelmistä. Saimaan alueen aineisto on ke-
rätty suurelta osin 1990-luvun aikana, minkä takia
aineistossa pienten kalojen luut ovat hyvin edus-
tettuina.
- ⁴ Hauki on Saimaan aineiston yleisin tunnistettu
laji. Tähän vaikuttaa osaltaan hauen tiettyjen lui-
den helppo tunnistettavuus ja luiden kovan ra-
kenteen aiheuttama hyvä säilyvyys. (Fortelius
1981; Ukkonen 1996a.)

Teemu Mökkönen
Museovirasto, rakennushistorian osasto
PL 169

00511 Helsinki
teemu.mokkonen@nba.fi

Teemu Mökkönen on Helsingin yliopiston
arkeologian opiskelija, joka valmistelee
parhaillaan lisensiaattityötään Saimaan
vesistöalueen pyyntikulttuurien toimeentu-
lo- ja asutukselle.

ESIHISTORIALLISTIA SOITTIMIA - musiikkiarkeologinen katsaus Suomen esihistoriallisen ajan löytöaineistoon

Riitta Rainio

Oheinen artikkeli on lyhennelmä tutkielmasta, joka hyväksyttiin musiikkitieteen opinnäytetyöksi Helsingin yliopiston taiteiden tutkimuksen laitoksella joulukuussa 1999. Tutkielmassa tarkoituksena oli hahmotella Suomen musiikin varhaisia vaiheita kokoamalla maamme arkeologisesta aineistosta musiikkiin liittyviä, esihistoriallisia löytöjä. Esihistoriallisen musiikin tutkimus kuuluu musiikkiarkeologian alaan.

Musiikkiarkeologia - mitä se on?

Musiikkiarkeologian voisi määritellä musiikin muinaistieteeksi, tieteenalaksi, jossa parhaimmillaan pyritään musiikin muinaisen, soivan olemuksen selvittelyyn. Vaikeuksia kohdataan kuitenkin jo käsitteissä. Voidaan kysyä, mitä musiikilla tarkoitetaan ja kuinka hyvin sana "musiikki" sopii kuvaamaan kaikkein kaukaisimpia, vaikkapa kivikauden aikaisia ilmiöitä. Musiikin sananahan katsotaan olevan lähtöisin antiikin ihanteiden mukaisesta muusien taiteesta (musike). Esihistoriallisessa yhteydessä olisi pikemminkin puhuttava äänistä, esihistoriallisen ihmisen tarkoituksellisesti tuottamista äänistä ja suhteesta ääninympäristöön.

Vaikeuksia seuraa myös siitä, että menneiden aikojen äänet, sävelet ja rytmit ovat haihtuneet ilmaan, eikä esihistorialliselta ajalta ole edes kirjallisia lähteitä, nuotteja tai kuvauksia musiikista. Konkreettisemmat esineet, lähinnä soittimet ja arkeologiset soitinlöydöt muodostavat näin musiikkiarkeologian tärkeimmän lähdemateriaalin. Tämänkin lähteistö on niukka, sillä useimmiten puusta, luusta ja nahkasta valmistettuina vanhat soittimet ovat suurimmaksi osaksi syöpyneet maahan. Syöpymisongelma koskee etenkin Suomea, jossa hapan maaperä imee nopeasti kalsiumin ja kyseiset puu, luu ja nahka säilyvät vain vetisissä tai suomalaisissa olosuhteissa. Koska naapurialueilla, Ruotsissa, Baltiassa ja Venäjän Karjalassakin, maa on kuitenkin kalkkipitoisempaa ja orgaanisesta aineesta tehdyt soittimet säilyvät paremmin, naapurialueiden soitinlöydöillä voidaan pyrkiä paikkaamaan Suomen niukkalöytöisyyttä.

Kiviset, saviset ja metalliset esihistorialliset esineet säilyvät Suomessakin. Tällaisia voidaan tulkita soittimiksi, mikäli vastaavatyyppejä esineitä löytyy viime aikojen soittimistosta. Jotkut esineet voidaan tulkita kahdella tavalla: joko vain tavallisiksi käyttöesineiksi tai sen ohella äänen tuottamiseen tarkoitetuiksi esineiksi. Etnografisten havainto-

jen (Rycroft 1984:719) mukaan esimerkiksi jousella sekä metsästetään että soitetaan säveliä. Kun nahkakannella suljettu saviruukut soveltuvat lähes sellaiseen rummuiksi ja uurre- tai sahalaitakoristeiset esineet hammasidiofoneiksi, on esitetty (Lawergren 1988:31-45), että ainakin jotkut soittimet olisivat saaneet alkunsa tavallisista työvälineistä, niillä soitettut äänet tavallisista työn äänistä. Esihistoriallisen ajan arkista äänimaisemaa voidaan rekonstruoida arkeologisten löytöjen avulla.

Kuvallisten lähteiden, lähinnä kallio-
kuvien lisäksi lisävalaisua ongelmaan saadaan etnografisesta aineistosta. Luomalla synteysin maailman eri puolilta kerätystä aineistosta soitintutkija Curt Sachs (1940:25-64; 1959:21-27) muotoili teesin, joka on musiikkiarkeologiassa keskeinen: mitä laajemmalle levinnyt jokin soitin on, sitä ”yleisinhimillisempi” ja vanhempi se on, sekä sitä todennäköisemmin myös oman maan aikaisempien asukkaiden soittimistoon kuulunut. Tällaisia tavallisimpia soittimia on ehkä keksitty itsenäisesti eri puolilla maailmaa. Kaikki kansat ovat musisoineet ja musisoivat – siinä toinen väittämä – löytyyhän etnografisesta aineistosta vain yksi kansa, jolta puuttuvat soittimet, nimittäin patagonialaiset, hekin kuitenkin laulavat. Sachs esitti edelleen, kuinka maailman soittimet voidaan järjestää ajallisiin kehitystasoihin ja kunkin soittimen synty sijoittuu tiettyyn kulttuurihistorialliseen kauteen. Hammasidiofonit, helistimet, suhustuspuut ja luuhuilut olivat hänen mukaansa kaikkialle maailmaan levinneitä ja jo paleoliittisten metsästäjien tunteita; rummut, trumpetti-soittimet ja soittojouset taas neoliittisissa kaivauksissa ja useilla mantereilla, vaikkei enää universaalisti tavattavia. Metalliset trumpetit, metalliset kellot, gongit, harput, lyyrat ja luutut kuuluivat metal-

likausiin jne. Kun Suomen arkeologista aineistoa tarkastellaan musiikillisessa mielessä, jälkiä nimenomaan edellä mainituista kivi- ja metallikausien soittimista kannattaa siis etsiä ja olettaa löytyviksi.

Etnografisen aineiston tiedot ovat lisäksi lähes ainoaa materiaalia muinaisen musiikin käsitteiden ja kuulokuvan tavoittamiseen. Vaikka viime aikojen vanhakantaiset kulttuurit eivät olekaan kivettyneitä, voidaan ajatella, että niissä on säilynyt sellaisia aineksia, joita on ollut elinkeinoltaan, elintavoiltaan ja esineistöltään vastaavissa, jo kadonneissa kulttuureissa. Anna-Leena Siikalan (1980:177-183) mukaan esimerkiksi kivikautisten pyyntikulttuurien uskonnollisille käsityksille saadaan kaikkein luonnollisimpia vertauskohtia myöhemmistä pyyntikulttuureista pohjoisesta Euraasiasta, Pohjois-Amerikasta, Australiasta sekä Afrikasta. Suomen vuosituhansien takaisten olojen selvittelyyn soveltuvat parhaiten pohjoisen havumetsävyöhykkeen kulttuurit.

Tuhansien kilometrien maantieteellistä matkaa Siperiaan saadaan supistettua, kun lähdetään siitä, että Suomen kansanomaiseen kulttuuriinkin on jäänyt jälkiä esihistoriallisen ajan musiikista. Tällaisia reliikkejä saattaisivat olla kansanomaiset soittimet, soittimien nimet sekä runonlauluperinne runoineen, loitsuineen ja taikoineen.

Musiikkiarkeologian nimellä kulkevaa tutkimusta on harjoitettu viime vuosikymmeninä mm. Ranskassa, Saksassa, Puolassa ja Ruotsissa, jossa Cajsa Lund (1979; 1981; 1984) on kirjoittanut Ruotsin rikkaista soitinlöydöistä ja tehnyt joitakin huomioita suomalaisesta aineistosta. Timo Leisiön ”Suomen ja Karjalan vanhakantaiset torvi- ja pil-

lisoittimet" (1983), "Rapapallit ja lakuttimet" (1985) sekä "Lyyra ja säkkipilli Itämerellä" (1997b) ovat aihetta käsitteleviä suomalaisia teoksia. Esiteltävänä olevassa opinnäytetyössä tarkoituksena oli koota Suomen aineistosta aiheeseen liittyviä arkeologisia löytöjä sekä hahmotella niiden avulla Suomen esihistoriallisen ajan soittimistoa. Tuloksia esitellään seuraavilla sivuilla.

Maailman vanhimpia soittimia

Siemenet, simpukankuoret, eläinten Shampaat, sarvet ja kynnet ovat kaikilla mantereilla tunnettuja taikakaluja (Sachs 1965:8-9). Kun ne ripustetaan kaulaan, käsivarteeseen, lonkkaan tai nilkkaan, ne alkavat myötäillä kantajansa liikkeitä ja kilistä toisiaan vasten. Tällaisten soivien amulettien tahdissa lienee Euroopassa tanssittu jo kivikaudella; löydetään Keski-Euroopan paleoliittisista luolista rei'itettyjä luita ja hampaita (Saint-Périer 1930:65), ja Ruotsin, Viron ja Latvian kalmistoista riipuksia, rinta- ja rannekoruja, jotka on tehty putkiluista, hampaista, pähkinöistä ja simpukankuorista (Lund 1984:10; Selirand 1984:30; Apals 1974:368). Äänisen Peurasaaren kivikautisissa haudoissa rei'itettyjä hampaita oli kasoittain vainajien kaulalla, niskassa, rinnalla, lanteilla, pitkin käsiä ja jalkoja, ja on arveltu, että ne olisivat olleet kiinnitettyinä vaatteisiin (Huurre 1998:207-209).

Maaperän happamuudesta johtuen Mei Suomesta ole saatavilla vastaavia esimerkkejä, mutta kivikauden punamultahautoista löydetään usein muita vainajille kuuluneita koruja. Esimerkiksi Liedon Kukkarkoskella ja Euran Honkilahdella meripihkapisarat ja -hampaat kuuluivat kaulakoristeisiin tai ne oli ommeltu vaatteisiin, jopa niin, että niitä oli

samassa haudassa kymmenittäin (Torvinen 1978:42-46; Edgren 1959:9). Lisäksi, kuten Edgren (1985:49) toteaa, punamultahaudat ovat varmasti sisältäneet myös luusta, sarvesta ja puusta työstettyjä esineitä, jotka aikaa sitten ovat maatuneet. Tarkoituksella tai ei, tällaiset massiiviset korulaitteet ovat varmasti saaneet aikaan ääntä.

Toinen yhtä yleismaailmallinen soitin on hammasidiofoni eli useimmiten luinen esine, jonka pinnalla on lovia, uurroksia tai hammastuksia. Kun epätasaista pintaa raavitaan toisella esineellä, syntyy karheen raapiva ääni, jollaisella esimerkiksi huichol-intiaanit ovat houkutelleet hirvien sieluja ennen metsästystä (Sachs 1965:16-18). Hammasidionien osoittaminen arkeologisesta aineistosta on vaikeaa, sillä periaatteessa kaikkia lovettuja tai hammastettuja esineitä voi raapia, vaikkapa sahoja, harppuunoita tai hammasriviä leukaluussa. Keski-Euroopan paleoliittisista yhteyksistä, kuten kivikauden Ruotsistakin on kuitenkin ehdokkaita hammasidioneiksi. Ruotsin löydöt käsittävät seitsemänlovisen luupalan, villisian torahampaan ja villisian leukaluun (Lund 1981:10; 1997:36; Scottern 1986:78).

Talteen saadut luufragmentit, keramiikka ja jotkin kiviesineet osoittavat, että kivikauden aikaisessa Suomessa esineitä on koristettu pintaan uurretuin kuvioin. Usein viivat, pisteet, leimakuviot ja lovet esiintyvät yksinkertaisessa rytmissä. (Pälsi 1916:145-169.) Paitsi, että hammasidionien tekemiseen ei siis ole ollut teknisiä esteitä, kampakeramiikan kuviot jopa edellyttävät eripituisten ja -levyisten hammastettujen ja pykälöityjen esineiden olemassaoloa. Tällaisia kampamaisia esineitä, koristepintoja tai leukaluita on saatettu raapiakin.

Soivia kiviä

On vanhastaan tunnettua, että kiviseipät kuuntelevat äänestä kiven mahdollisuuksia. Taito tuskin on ollut tuntematon kivikaudella, jolloin kiven jatkuva, jopa päivittäinen työstäminen on ollut olennaista. Litofonit, kivisoittimet, ovat sitä paitsi eri puolilta maailmaa ja jo paleoliittisista luolista tavattavia soittimia (Dauvois 1994:185). Myös muutamista Ruotsin kivi- ja pronssikautisista kuppikivistä lähtee soinnikas ääni, kun niitä kopauttaa pikkukivellä. Kaiverretut kupit sekä lähellä olevat haudat osoittavat, että esihistoriallinen ihminen on koskenut kiviin. Graniittisten kivien soinnin salaisuus on se, että ne eivät kosketa maata, vaan lepäävät pienempien kivien tai kallion päällä; ääni ei imeydy silloin maahan. Ääntä kuvaavat kansanomaiset nimet Sangelstain, Sångsten tai Ballers-ten. (Henschen-Nyman 1988:11-16.)

Suomessa saatavilla on tietoja kahdesta soivasta kuppikivistä. Tammelan Paitamäellä on Kuminakivi tai Jättiläisen hauta, hauta-arkun muotoinen kivi, kokoa 5 x 1 m (Pohjakallio 1994:119-120) (kuva 1). Kopautettaessa se kumahtaa ontosti, ikään kuin sisällä tosiaan olisi tyhjää tilaa. Kiven keskellä on sileäksi hiottu kuppi, mutta lähistöllä ei tiettävästi ole muita muinaisjäännöksiä kuin Hämeen Härkätie, joka kulkee kivistä – ainakin nykyisin – näköyhteyden päässä.

Klockarsteniksi kutsuttu kivi Nötönsaarella on graniittia ja sen 1,6 m² laajaa, pöytämäistä pintaa reunustaa 13 kuppia. Kupit liittyvät ehkä lähistöllä oleviin 800-1000-luvun jKr. hautaröykkiöihin. Kivi soi 740 hertsin taajuudella ja kaikuu kallioisessa maastossa merelle asti. Tapani Tuovinen (1988:111-119) onkin esittänyt, että äänellä olisi annettu merkkejä merenkulkijoille sumun saarta-

Kuva 1. Jättiläisen haudaksi tai Kuminakiveksi kutsuttu soiva kivi Tammelan Paitamäellä, kuva R. Rainio.

essa - saaristossa sumusignaaleja on muistitiedon mukaan annettu kivillä. Vaikka Suomen kuppikivet eivät yleensä ole soivia, on mahdollista, että näihin kahteen kiveen kuppeja on tehty kivistä lähtevän äänen innoittamana. Ajankohta on määriteltävä, kuten muillakin kuppikivillä, lähinnä rautakaudeksi tai myöhemmäksi.

Kupittomia, soivia kiviä löytyy Suomen metsistä enemmän, mutta näitä nimiarkiston Kellokiviä, Soittokiviä tai Soivia kiviä on vaikea kytkeä kaukasiin aikoihin, ellei samasta yhteydestä ole esihistoriallisia löytöjä. Mikäli asiaa tarkemmin tutkittaisiin, saatettaisiin Suomestakin kuitenkin löytää Karjalan kiven kaltaisia. Äänisellä esimerkiksi Zvonkoi-nimisen ('sointuva') soivan kiven halkeamassa on tuhansia vuosia vanhaa keramiikkaa ja lähistöllä hiiltä, kivilatomuksia ja kalliioon kaiverrettuja kuppeja; Buntshik-nimisessä ('hymistä itsekseen') kivessä on kolkuttamisesta aiheutuneita kulumia ja tietoja annetuista marja- ja sieniuhreista; Karetski Nos -niemen kivi sijaitsee kalliopiirrosalueella (Ablova 1995:1-6; Lauhakangas 1999:42-43).

Nimiarkiston tietojen mukaan Suomessa on ainakin kaksikymmentä nk. jylkynkiveä, joissa ääni syntyy, kun seisija "jylkyttää" jalkojensa alla olevaa kiveä toista kiveä tai kalliota vasten. Jyllinällä annettiin muistitiedon mukaan merkkejä lähestyvistä vihollisista. Vaikka useimmat kivet liitetään isonvihan aikaan, menetelmä saattaa olla paljon vanhempikin.

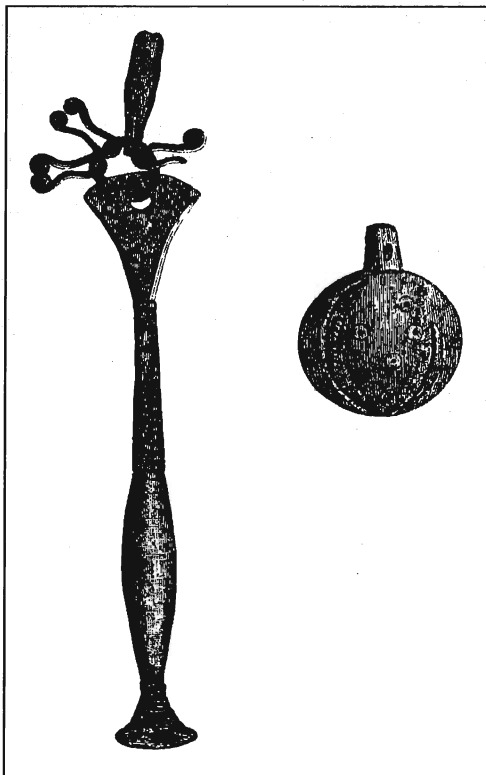
Tiukuja, kulkusia ja kelloja

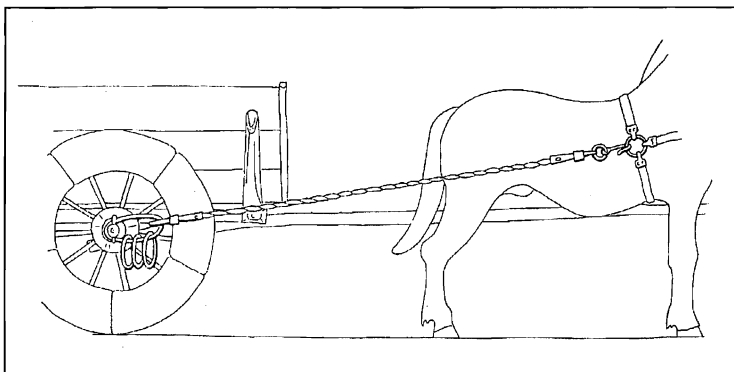
Puun huono säilyvyys aiheuttaa sen, ettei puisista soittimista jää maahan juuri minkäänlaisia jälkiä. Historiallisel-

ta ajalta tunnetuilla lepenälaudoilla, honkakelloilla tai hongankolistajilla saat- taan kuitenkin olla jo esihistorialliset ju- rensa. Metalliset tiu'ut, kulkuset, kellot ja monenlaiset muut kilisevät korut taas ovat soitinryhmä, josta Suomeen on jää- nyt kaikkein eniten konkreettisia jälkiä, jopa niin, että myöhäisrautakautisesta sointi-ihanteesta saadaan jonkinlainen käsitys.

Myöhäisrautakautisista haudoista löydetään suhteellisen usein vaina- jan asuun kuuluneita soivia koruja. Kul- kuset, joissa sisällä liikkuu kivi tms. (kuva 2), koristavat naisen rintaketjuja, pääkorua, kaulanauhaa tai sivuliinoja, tai ne riippuvat lapsen kaulassa, hevosen

Kuva 2. Helisevä rengassauva eli piiskanvarsi Lopotin Linnaavuorelta (Appelgren 1891:154), kulkunen Sundin Sundbystä (Aspelin 1877-84:316).

Kuva 3. Helisevien renkaiden oletettu käytötapa pyörän ja veto-hihnan välissä (Lund 1997:36).

valjaissa ja miehen vyöllä. Miehen takissa saattaa olla kulkusnappirivi. Pienet kellomaiset tiu'ut riippuvat korustossa pareittain tai helisevät suuremmissa ryhmissä toisiaan vasten korvakeputkiin, solkiin tai riipuksiin kiinnitettyinä. Naisten enkolpiorannerenkaissa ja miesten varustuksiin kuuluvissa rengassauvoissa (kuva 2) on kiliseviä lisukkeita ja vaunun tai reen vetoaisassa ainakin Saltvikin Kvarnbackenissa (ÅM 345:59, 63) helinää aiheuttavia renkaita (kuva 3). Kielellä varustetut kellot kuuluvat todennäköisimmin hevosten ja lehmien kaulaan. Vaikka kyseiset esineet eivät esiinnykään samanaikaisesti ja/tai kaikissa kalmistoissa, vaikuttaisi siltä kuin Suomessa myöhäisrautakaudella metallinkilinä olisi ollut muotia. Kilinä on miellyttänyt naisia, lapsia ja miehiä niin, että he ovat ympäröineet itsensä äänellä: Köyliön Vanhankartanon erään naisen puvussa on soinut yhtä aikaa peräti 14 pronssikulkusta (KM 8723:425, 431), Tampereen Vilusenharjun ratsumiehen asussa taas sekä pronssisia että rautaisia kulkusia (KM 17208:399, 401, 409, 444, 445, 447). Mikäli kulkusia on asussa ollut kaksi, ne ovat usein olleet erikokoisia, ts. soineet eri korkeuksilla. Huomiota herättää sekin, että esineet keskittyvät kalmistojen kaikkein kalleimmin varustettuihin hautoihin.

Muoti on ilmeisesti ollut itäinen, sillä Markeologisia ja viimeaikaisia vastineita esineille löytyy suomalais-ugrilaisen, balttien ja slaavien asumilta alueilta. Esimerkiksi runsasta korustoa käyttävien mansien runoissa naista kuvataan attributilla 'kilisevä-helisevä' (Lehtinen 1979:95). Kun naiset käyttivät ääntä lähinnä huomion herättämiseen, siperialaiset šamaanit ripustavat pukuunsa kilisevää karkottamaan pahoja henkiä. Onkin mielenkiintoista, että Lapin 1600-luvun noitien haudoista löytyy kulkusia (Leppäaho 1937:140-141). Myös Suomessa on vielä viime vuosisadoilla uskottu, että kellot suojaavat karjaa pahoilta hengiltä, mutta näiksi hengiksi voidaan toisaalta tulkita metsänpedotkin. Karhujahan karkotetaan nykyisin ns. karhukulkusilla.

Luuhuiluja

Huiluiksi kutsutaan soittimia, jotka soivat puhallusilman törmätessä terävään särmään ja värähdellessä sen johdosta putkessa. Särmanä toimii joko putkenpää tai yläpintaan tehty, erillinen särmäaukko. Sormireiällisiä ja -reiättömiä luisia huiluja on soitettu Keski-Euroopassa jo kivikaudella, Suomea läheisemmillä alueilla ainakin Saksassa, Puolassa

ja Venäjän alueella (Apanavicius 1994: 18; Häusler 1997:958; Leisiö 1983:153, 547). Tanskalainen kaksireikäinen linnunluu on Skandinavian ainoa mesoliittinen ehdokas, mutta myöhemmältä kivikaudelta tunnetaan kaiken kaikkiaan 32 huilusoitinta, yksi paasiarkkuhaudasta (Lund 1984:12; 1988:296). "Muuta esimerkkejä mahdollisista tulppakanavahuiluista ovat kaksi työstettyä, sormiaukoton joutsenenluuta Antreasta," väittää Lund (1981:259) viitaten kuuluisaan Antrean suolöytöön (7300 eKr.). Joutsenenluut (KM 6688:6,28) ovat molemmat onttoja ja niiden toiseen päähän on muotoiltu U:n muotoinen syvennys, tarkoituksella vai ei, jää epäselväksi. Syvennyksen voisi kuitenkin ajatella helpottavan puhaltamista. Kun toisessa luussa on lisäksi huilunsärmän kaltainen lovi, samanlainen kuin kivikautisissa Roc-de-Marcampin ja Le Placardin huiluissa (Dauvois 1994:164-167), ei ilmeisesti ole estettä sille, etteivätkö luut olisi voineet olla huiluja. Molemmat soveltuvat myös Leisiön (1983:547-548) mielestä soittimiksi, silti asian lopullinen ratkaiseminen vaatisi lisätutkimuksia.

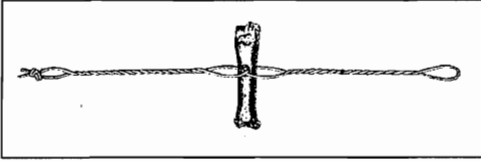
Valtaosa esihistoriallisen ajan huiluista on valmistettu lintujen luista, sillä ne ovat onttoja jo valmiiksi ja helpoimmin työstettävissä huiluiksi. Sopivimpia kooltaan ovat juuri joutsenenluut, mahdollisia myöskin kotkan, haukan, kanalintujen ja sorsalintujen kyynär- ja sääriluut. Suomalalaisten luuanalyysien mukaan muissa näiden lajien luissa ei kuitenkaan ole särmäisiä aukkoja, syvennyksiä tai selviä puhaltamiseen liittyviä työstöjälkiä. Kaksi sormireikää lienee Saltvikin Borgbodasta löytyneessä linnunluussa (ÅM 375:23), joten tällä päästään murtuneella, 12 cm pitkällä luulla on luultavasti voitu soittaa paria eri säveltä (Leisiö 1983:538-539). Borgbodan asuinpaikka ajoitetaan esihistoriallisen ajan loppuun, 1000-luvulle jKr.

Kuten Lundin (1984:12) kokeilut kosoittavat, luuhuiluilla voidaan hyvin matkia metson, teeren, pyyn tai sorsien ääniä, ja houkutellessa ne näin paikalle. Kun esimerkiksi pyy kuulee pyypillin vihellyksen, se kiiruhtaa karkottamaan kuvitellun tunkeilijan reviihirtään. Esihistoriallisia huiluja on ehkä käytetty tällaisiin tarkoituksiin. Paitsi luusta, lienee puusta, kuoresta, ruo'osta ja ruohosta tehtyjä puhaltimiakin tunnettu esihistoriallisessa Suomessa. Todisteita näistä ei ole esittää.

Erilaisia suhistimia

Kun langanpäähän sidottua, sukkulamaista laattaa pyöritetään ilmassa ympäri, se alkaa pyöriä myös omalla akselillaan ja saa aikaan suhinaa, sihinää ja voimakkaampiakin ääniä aina ukkosen pauhuun asti. Tällaisia puisia, luisia tai kivisiä suhistuspuita käytetään eri puolilla maailmaa eräänlaisina äänikoneina, joilla matkitaan niin tuulen, mehiläisen, linnunsiipien, härän, hyeenan, leopardin kuin esi-isänkin ääntelyä (Zerries 1942: 168-195). Saamelaisten soittimistoon suhistuspuu on kuulunut viime aikoihin asti, Suomessa se on tunnettu nimellä "ukkosenpoika". Esihistoriallisia esineitä ei Suomesta ole esittää, mutta suunnitelmallisesti etsimällä niitä saattaisi löytääkin, lähinnä sukkulamaisten ja laattamaisten liuske-esineiden joukosta. Esineissä tulisi olla, kuten Ranskan, Tanskan ja Norjan kivikauden aikaisissa löydöissä (Dauvois 1994:167, 171; Lund 1997:35, 37), reikiä tai lovia lankaan sitomista varten.

Suomen kivikautisesta aineistosta Scaja Lund löysi sen sijaan toisenlaisen suhistussoittimen: hänen mukaansa nahkahihnassa kieputetulla liuskerenkaalla saattoi synnyttää erikorkuisia, surisevia ääniä. Lund demonstroi surinaa Suomen vierailullaan varsin uskottavas-

Kuva 4. Suhiseva sianvarvasluu (Spennemann 1988:26)

ti, muistelee tapausta todistamassa ollut (Siiriäinen 1999). Liuskerenkaita pidetään perinteisemmin ripustettavana koristeina, sillä haudoista tavatut renkaat ovat olleet vainajan kaulassa tai rinnalla riipuskorujen joukossa – jonkinlaisessa hihnassa siis kuitenkin. Vaikka soitintyyppillä on kaiketi antiikin aikaisia vastineita (Saglio 1918:863), ainakaan syksyllä 1999 suoritetuissa soittokokeissa kerrotun kaltaista ääntä ei saatu aikaiseksi.

Rei'itetty sianvarvasluu saadaan sekin suhisemaan, mikäli reikien läpi pujotetaan päistään sidottu lanka ja peukalot laitetaan molempiin silmukoihin, lankaa pyöritetään ympäri, vedetään sitten nopealla liikkeellä sivuille ja jälleen hellitetään (kuva 4). Tällaisilla suhistimilla lapset ovat leikkineet Euroopassa kaiketi jo esihistoriallisella ajalla, sillä löytöjen joukossa on joitakin 800–900-luvuilta jKr. (Lund 1984:22). Sysmästä löytyneet, kaksi kaksireikäistä varvasluuta (KM 30446:2, 40) ovat mitä ilmeisemmin suhistimia, mutta jäivät ajoittamatta, koska löytöpäikällä eri kerrokset viikinkiajalta 1700-luvulle ovat sekaisin. Luuaines on sen verran hyvin säilynyttä, että esineet mieluummin kuuluvat historiallisen kuin esihistoriallisen ajan kerrokseen.

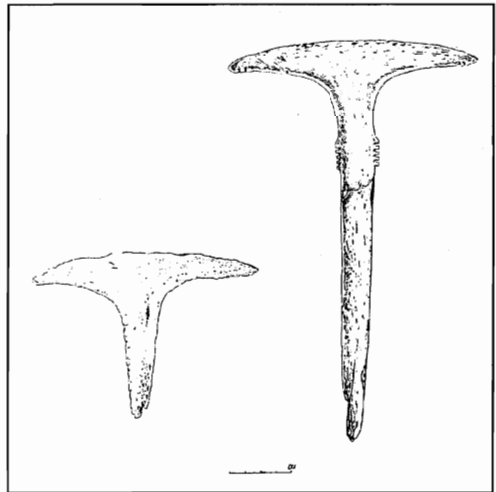
Rumpuja ja niiden vasaroita

Kivikautisen suppilopikarikulttuurin alueelta Luoteis-Euroopasta tunnetaan kaikkiaan kolmattasataa saviastiaa, jotka ”pohjattomuutensa” perusteella on

tulkittu rummuiksi (Seewald 1934:59–119). Kun näiden tai aivan tavallisten saviastioiden suulle kiristetään nahkakansi, astiat muuttuvat alkeellisiksi lyömäsoittimiksi. Monien Suomen esihistoriallisten astiatyyppien suulla on kannen kiinnittämisessä tarpeellisia uurteita, ulokkeita ja kohovöitä – täälläkin astioilla on voitu sekä säilöä että rummuttaa.

Myös puukehyksiset tai -runkoiset rummut voivat olla vanhoja. Kuuluisa Lapin noitarumpu katsotaan ikiaikaiseksi lähinnä siksi, että sen käyttötapa on varsin arkaainen, šamanistinen. Vanhimmat Suomen maaperästä talteen saadut rummunjäänteet ovat 1600-luvulta jKr. (Ranta 1998:99–100), mutta ettei keskiaikaisia tai aiempia rumpuja ole enää jäljellä, johtuu varmasti vain valmistusmateriaalista. Puuta ja nahkaa paremmin ovat säilyneet rumpuun kiinnitetyt metalliset lisukkeet sekä poronsarviset vasarat, jotka saamelaisilla ovat olleet T:n muotoisia. Näitä löydetään silloin tällöin 1500–1600-lukujen jKr. noitien haudoista (Leppäaho 1937:134–144). Esihistoriallisia ehdokkaita ovat Kuolan niemimaalta

Kuva 5. Kuolan niemimaalta löytyneet, rummunvasaroiksi tulkitut esineet (Gurina 1953:378–9).

tavatut T:n muotoiset luuesineet, jotka on voitu ajoittaa jopa 1000–500-luvuille eKr. (Gurina 1953:378–379). Toinen esineistä on koristelultaan rummunvasaroiden kaltainen, toinen voisi yhtä hyvin olla nahkaveitsi tai joku muu työkalu (kuva 5). Työkaluja ovat kaikeksi olleet Suomen kivikauden T:n muotoiset liuske-esineetkin, vaikka O. B. Santesson (1941:5–6, 24–27) on pitänyt niitä rummunvasaroiden prototyyppinä. Selittämättä Santessonilta jää, miksi rummunvasaran varsi, siis T:n pisin sakaara, olisi terotettu teräväksi.

J o tuhansien vuosien takaisissa Skandinavian ja Karjalan kalliokuvissa on nähty rummun ja rummuttajan kuvia (esim. Siikala 1980:190; Autio 1981:66; Kivikäs 1990:87–88; Helskog 1990:34). Kimmokkeena ovat olleet mm. Siperian viimeaikaiset kalliokuvat, joissa ympyrät ja ympyräristit saattavat esittää šamaanin rumpua (Hoppál 1985:128). Vanhastaan myös saamelaisten rummunkalvojen ja kallioiden kuvia on verrattu keskenään.

Kielisoittimia

M etsästysjousella saadaan aikaan jopa erikorkuisia säveliä, kun käytetään suuta kaikupohjana. Afrikassa eräät heimot metsästävät ja soittavat samalla esineellä, kun taas toiset käyttävät tarkoituksiin eri esinettä. Löytyypä heimokin, joka ainoastaan soittaa jousella. (Rycroft 1984:719.) Esihistoriallisia esimerkkejä soittimesta ei ole saatavissa, sillä se, onko jokin jousi soinnut musiikillisella tavalla, riippuu esihistoriallisista käytännöistä, ei esineestä.

P idemmälle kehitellyistä kielisoittimista kanteleet ja lyyrat lienevät kuuluneet muinaissuomalaiseen soittimistoon. Niistä on kirjoittanut Leisö (1997a:64–66, 94–95; 1997b:114–157).

Mitä kalliokuvat kertovat?

E sihistoriallisen ajan ihmiset ovat olleet tietoisia maaston akustiikasta, ainakin jos ranskalaistutkijoita on uskominen. Muutamissa Ranskan kivikautisissa luolissa tehdyissä tutkimuksissa on huomattu, että kuvia on usein maalattu juuri resonoivimpiin kallioseiniin, kohtiin, joissa ihmisääni jää soimaan useiden sekuntien ajaksi. Tulosten innoittamana ranskalainen Iégor Reznikoff (1995:541–558) teki tutkimusmatkan Suomen maaleuksille. Nuuksion, Vitträskin ja Juusjärven maalauksilla hän sai veneestä käsin aikaan kaksin-, kolmin-, jopa nelinkertaisia kaikuja, jotka kiirivät kallioista toisiin vedenpintaa pitkin. Sinänsä ei ole ihme, vaikka kaikilla Suomen maalauksilla olisi kaikuun; onhan ne tehty ääntä hyvin taittaviin, kallioseinäisiin salmi- paikkoihin. Toisaalta ei olisi ihmeellistä, vaikka kaikuun olisivat kiinnittäneet huomiota jo esihistorialliset maalaritkin.

K oska kalliokuvien kuva-aiheet valottavat parhaiten Suomen esihistoriallisen ajan henkistä kulttuuria, vielä niitäkin kannattaa tarkastella musiikkiarkeologiselta kannalta. Kuvien koukkupolviset ja kädet koholla kuvatut ihmiset voisivat olla tanssijoita, arvelee Huurre (1998:303). Kivikäs (1995:219) taas kirjoittaa Saraakallion hahmoista: *”Käden riiputus saattaa viitata karhuun ja sen perusteella olisi kyseessä tanssi, jossa osanottajat pyrkivät liikkeillään samaistumaan jäljittelemäänsä eläimeen”*. Vaikka kuvia tulkitaisiin Kivikästä varovaisemmin, Suomen maalausten lukuisat puoliksi ihmiseltä, puoliksi eläimeltä näyttävät hahmot ovat musiikkiarkeologian kannalta kiinnostavia. Eri puolilla maailmaa siellä, missä ihmiset uskovat puoliksi ihmis-, puoliksi eläinhahmoisiin jumaliin tai toimijoihin tai pukeutuvat eläinten taljoihin ja jäljittelevät niiden liikkeitä ja eleitä,

käytäntöihin kuuluu myös matkia kyseisten eläinten ääniä. Esimerkiksi käärmeenhahmoista esi-isäänsä kunnioittavat kansat sihisevät kuin käärme (Schneider 1957:10), allia avukseen kutsuvat šamaanit änkyttävät kuin alli (Harva 1933:370) ja peuroiksi pukeutuneet peuranpyytäjät yrittävät kuulostaa uroksilta, jotka raapivat sarviaan vastakkain (Coon 1976:109-110). Kalliomaalausten valossa vaikuttaisi siltä, kuin Suomessa esihistoriallisella ajalla olisi harjoitettu jonkinlaisia "eläimellisiä" menoja. Kun muualla äänten matkiminen on tällaisissa olennaista, jopa kaikkein tärkeintä, on epäiltävissä, että Suomenkin menoihin on kuulunut eläimellisiä huutoja, huhuilua, kiljuntaa. Tulkinta on tässä esitettyä skemaattinen, mutta antanee viitteitä siitä, että myös kalliokuvien kautta saadaan Suomen esihistoriallisia, musiikillisia ääniä kuuluviin.

Kirjallisuus ja painetut lähteet:

- Apals, J. et al. 1974: *Latvijas PSR arheologija*. Zinatne. Riga.
- Apanavicius, R. 1994: *The Origin of the Musical Instruments of the Ancient Balts*. Vytautas Magnus University. Lithuanian History Institute. Vilnius.
- Appelgren, H. 1891: Suomen muinaislinnat. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 12.
- Aspelin, J. R. 1877-84: *Muinaisjäännöksiä Suomen suvun asumus-aloilta*. G. W. Edlund. Helsinki.
- Autio, E. 1981: *Karjalan kalliopiirroksia*. Ota-va. Keuruu.
- Coon, C. S. 1976: *The Hunting Peoples*. Penguin. Norwich.
- Dauvois, M. 1994: Les temoins sonores paleolithiques. La Pluridisciplinarité en archéologie musicale 1-2. *Recherche Musique et Danse* 11. Editions de la Maison des Sciences de l'Homme. Paris. (151-206).
- Edgren, T. 1959: Kolmhaara-gravarna. *Finskt Museum* 1959. (5-21).
- Edgren, T. 1985: Kivikausi. *Suomen historia* I. Weilin+Göös. Espoo.
- Gurina, N. N. 1953: Pamjatniki epochi rannego metalla na severnom poberez'e Kol'skogo poluostrova. *Materialy i issledovaniya po archeol. SSSR* 39. Akademija Nauk. Moskva. (347-407).
- Harva, U. 1933: *Altain suvun uskonto*. Werner Söderström. Porvoo.
- Helskog, K. 1990: Sjamaner, endring og kontinuitet. Kalliotaidetta - tutkimusta ja tulkintaa. *Turun maakuntamuseo, Raportteja* 11. (30-35).
- Henschen-Nyman, O. 1988: Cup-marked sounding stones in Sweden. The archaeology of early music cultures. *Third International Meeting of the ICTM Study Group on Music Archaeology*. Verlag für systematische Musikwissenschaft. Bonn. (11-16).
- Hoppál, M. 1985: Siperian kalliomaalaukset ja samanismi. *Suomen antropologi* 3. (110-133).
- Huurre, M. 1998: *Kivikauden Suomi*. Otava. Keuruu.
- Häusler, A. 1997: Musikarchäologie/ Paläolithikum und Mesolithikum/ Osteuropa. *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* 6. Bärenreiter. Ulm. (936-962).
- Kivikäs, P. 1990: *Saraakallio*. Atena. Helsinki.
- Kivikäs, P. 1995: *Kalliomaalaukset; muinaisen kuva-arkisto*. Atena. Jyväskylä.
- Lauhakangas, R. 1999: A Lithophonic Drum in Lake Onega. *Adoranten*. (42-43).
- Lawergren, B. 1988: The Origin of Musical Instruments and Sounds. *Anthropos* 83. (31-45).
- Lehtinen, I. 1979: *Naisten korut Keski-Venäjällä ja Länsi-Siperiassa*. Museovirasto. Helsinki.
- Leisiö, T. 1983: Suomen ja Karjalan vanha-kantaiset torvi- ja pillisoittimet. *Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja* 12. Kaustinen.

- Leisiö, T. 1985: Rapapallit ja Lakuttimet. Muinaissuomalaisia soittimia. *Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja* 18. Kauhava.
- Leisiö, T. 1997a: Lyyra ja Pythagoras. Antiikin ajan kielisoittimia. *Kansanperinteen laitoksen julkaisuja* 23. Tampere.
- Leisiö, T. 1997b: Lyyra ja säkkipilli Itämerellä. Ongelmakeskuksina sanat harppu ja pilli. *Etnomusikologian vuosikirja* 9. (114-157).
- Leppäaho, J. 1937: Savukosken Mukkalan lappalaiskalmisto. *Kotiseutu* 3-4. (134-144).
- Lund, C. 1979: Metoder och problem inom Nordens musikarkeologi. *Svensk tidskrift för musikforskning* 61/1. (95-107).
- Lund, C. 1981: Archaeomusicology of Scandinavia. *World Archaeology* 12/3. (246-265).
- Lund, C. 1984: Fornnordiska klanger. *Svensk musikhistoria på fonogram*. EMI 136 1031. Stockholm.
- Lund, C. 1988: On animal calls in ancient Scandinavia. The archaeology of early music cultures. *Third International Meeting of the ICTM Study Group on Music Archaeology*. Verlag für systematische Musikwissenschaft. Bonn. (289-306).
- Lund, C. 1997: En storslagen uvertyr. Bronslurarna. Musik i Norden. *Kungl. Musikaliska Akademiens skriftserie* 85. Förening Nordens årsbok. Trelleborg. (34-50).
- Pohjakallio, L. 1994: *Lounais-Hämeen esihistoria*. Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys. Forssa.
- Pälsi, S. 1916: *Kulttuurikuvia kivikaudelta*. Otava. Helsinki.
- Ranta, H. 1998: Haukiputaan päristin. Kentältä poimittua 4. *Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja* 7. (98-103).
- Reznikoff, I. 1995: On the sound dimension of prehistoric painted caves and rocks. *Musical Signification: Essays in the Semiotic Theory and Analysis of Music*. Mouton de Gruyter. Berlin. (541-558).
- Rycroft, D. 1984: Musical Bow. *New Grove Dictionary of Musical Instruments* 2. Macmillan. Hong Kong. (719-722).
- Sachs, C. 1940: *The History of Musical Instruments*. W.W. Norton. New York.
- Sachs, C. 1959: *Vergleichende Musikwissenschaft. Musik der Fremd-kulturen*. Quelle&Meyer. Heidelberg.
- Sachs, C. 1965 (1928): *Geist und Werden der Musikinstrumente*. Frits A. M. Knuf. Hilversum.
- Saglio, E. 1918: Rhombus. *Dictionnaire des Antiquites Grecques et Romaines* IV. Librairie Hachette et Cie. Paris. (863-864).
- Saint-Périer, R. 1930: *La Grotte d'Isturitz I*. Archives de l'Institut de paléontologie humaine. Paris.
- Santesson, O. B. 1941: Magiska skifferföremål från Norrlands stenålder. *Arctos Svecica* 1. Gebers. Stockholm.
- Schneider, M. 1957: *Primitive Music. Ancient and Oriental Music*. Oxford University Press. London.
- Scothern, P. M. T. 1986: Presentation of a music-archaeological research project. The musical evidences of the palaeolithic: a palaeo-organological survey. *Second Conference of the ICTM Study Group on Music Archaeology* 1. Kungl. Musikaliska Akademien. Stockholm. (73-79).
- Seewald, O. 1934: *Beiträge zur Kenntnis der steinzeitlichen Musikinstrumente Europas*. Anton Schroll. Wien.
- Selirand, J. 1984: *Through past millennia: archaeological discoveries in Estonia*. Periodika. Tallinn.
- Siikala, A.-L. 1980: Mitä kalliomaalaukset kertovat Suomen kampakeraamisen väestön uskomusmaailmasta? *Suomen antropologi* 4. (177-193).
- Spennemann, H. R. 1988: Bone toggles reconsidered. The archaeology of early music cultures. *Third International Meeting of the ICTM Study Group on Music Archaeology*. Verlag für systematische Musikwissenschaft. Bonn. (23-29).

- Torvinen, M. 1978: Liedon Kukkarkosken kiviautinen kalmisto. *Suomen Museo* 1978. (37-80).
- Tuovinen, T. 1988: Klingande sten, uppradad sten - två maritima fornlämningar i Nagu och Korpo skärgård. *Baskerilinja: Unto Salo 60 vuotta*. Turku. (111-119).
- Zerries, O. 1942: Das Schwirrholz. *Studien zur Kulturkunde* 7. Stuttgart.

Painamattomat lähteet:

- Ablova, A. 1995: Karelian lithophones. Imatra/Toronto Summer School 10.-13.6.1995. International Semiotics Institute, Imatra.
- Siiriäinen, A. [Siiriainen@Elo.Helsinki.FI]. "Musiikkiarkeologia." Yksityinen sähköpostiviesti Riitta Rainiolle [rrainio@mappi.helsinki.fi] 16. 4. 1999.

Riitta Rainio
rrainio@mappi.helsinki.fi
Museokatu 25 A 8
00100 Helsinki

FM Riitta Rainio on jatko-opiskelijana
Helsingin yliopiston musiikkitieteen
laitoksella.

MIINOJA AVIOLIITTOKENTÄSSÄ: YKSILÖ JA SEKSUAALISUUS SUOMEN ESIHISTORIASSA

Vesa-Pekka Herva

Johdanto

Nykymaailman ideaalit ovat vahvasti läsnä näkemyksessämme esihistoriallisesta seksuaalisuudesta ja sukupuoli-suudesta.¹ Pirullista kyllä, tuo näkemys on niin 'yleisesti hyväksytty', että seksuaalisuuteen liittyvät ennakko-oletukset eivät ole kirjallisuudessa selväpiirteisesti näkyvissä, vaikka ne muovaavatkin olennaisesti kokonaiskuvaamme esihistoriasta. Lähtökohtaisesti arkeologit olettavat esihistoriallisessa menneisyydessä vallinneen tiukan heteroseksuaalisen, miesjohtoisen ja perhekeskeisen yhteisöllisen elämän (Dowson 2000). Esihistoriallista yksilöä on puolestaan pidetty vain yhteisön mikrokokoisena pienennöksenä. Tällaisilla olettamuksilla on kauaskantoiset vaikutukset, jotka koskettelevat jokseenkin jokaista arkeologian osa-aluetta.

Suomen arkeologiassa identiteetin tutkimusta on varsin yksipuolisesti hallinnut kysymys esihistoriallisesta etnisiteetistä. Etnisiteetti on kuitenkin vain osa yksilön identiteettiä, johon kutoutuvat myös esimerkiksi ikä, yhteiskuntaluokka ja seksuaalisuus. Etenkin kivikauden 'sosiaalisten suhteiden arkeologia' on puolestaan rajoittunut lähinnä satunnaisiin mainintoihin eksogamiasta ja 'avioliittokentistä' (esim. Carpelan 1999:249, 243-

4). Populaarisävyisemmissä teksteissä sosiaalisia suhteita on toisinaan hahmoteltu laajemmin, perustanaan tosin ikääntyneet antropologiset käsitykset ja stereotyyppiset etnografiset esimerkit. Tämän artikkelin tarkoituksena on vain lyhyesti luonnostella, kuinka sosiaalisten suhteiden ja ruumiillisuuden muodikkaan teeman kautta voimme ehkä avata joitain uusia näkökulmia menneisyyteen. Artikkelin alkupuoli hipaisee lyhyesti ruumiillisuuden teoriaa, minkä jälkeen vilkaisemme muutamia kiinnostavia tapauksia Suomen arkeologisessa aineistossa.

Telaketjutyttö ihmemaassa

Letystä, fenomenologisesta ruumiista on tullut olennainen osa yhteiskuntatieteellistä keskustelua etenkin 80- ja 90-luvuilla, mikä on osaltaan heijastunut myös arkeologiaan (esim. Nordbladh & Yates 1990; Yates 1993; Meskell 1996). Monille ruumiillisuuteen liittyvä sukupuoliuus on jatkuvan epäluulon kohde johtuen suhteestaan kammoksuttuun feminismiin: "[f]eministinen arkeologia tuskin kaipaa tässä tarkempaa selvitystä, Bintliffin [sic] arvioi asian varsin epätieteelliseksi fundamentalismiksi" (Matis-kainen 1996:44). Asenne on yhtä lailla ymmärrettävä kuin valitettavakin, sillä

koko ruumiillisuuden käsitteen hylkääminen telaketjutyttö G.I. Janeen liittyvien mielikuvien pohjalta estää näkemästä uusien ideoiden ilmeisen käyttökelpoisuuden.

Feminismi ei ole, vastoin melko yleistä käsitystä, yhtenäinen, naisten oikeuksia ajava liike. Feminismin historia jaetaan nykyisin kolmeen 'aaltoon', joista etenkin keskimäinen on 80-luvulta lähtien vaikuttanut arkeologiassa. Juuri tähän toiseen aaltoon liittyvät sellaiset suuntaukset kuin ekofeminismi ja militantti feminismi. Toisen aallon feministit olivat patriarkaattiteorian riivaamia, löytäen siitä valaistuksen naisten universaaliksi oletetulle alistamiselle. Suuntauksen kannattajat kuvittelivat naiset yhtenäiseksi ryhmäksi, joka kelpasi sosiaalisesti kategoriaksi kaikkina aikoina ja kaikissa paikoissa (Gilchrist 1999:1-16). Kolmannen aallon (postmoderni) feminismi hylkää seksuaalisen mies-nainen kaksijakoisuuden ja tutkii sen sijaan subjektiivisuuden muodostumista ja yksilön identiteettien moninaisuutta. Kolmannen aallon feministejä kiinnostavat fenomenologinen eletty ruumis sekä yksilöiden välinen erilaisuus (Gilchrist 1999:1-16; Meskell 1999:53-106). Suuntaus korostaa, että yksilön identiteetti ei muodostu suhteesta yhteen sosiaaliseen ryhmään, olipa se seksuaalisuuteen, rotuun tai yhteiskunnalliseen statukseen liittyvä. Myös maskuliininen identiteetti on tutkimuksen kohteena (esim. Foxhall & Salmon 1998; Caesar 1999).

Yksilöiden ja yksilöllisyyden tutkiminen on ollut postprosessualistisen arkeologian keskeinen tavoite, mutta huomattava osa postmodernista arkeologiasta on omistautunut yhteiskunnan voimankäyttösuhteiden tutkimukselle eletyn ruumiin sijasta. Yksilö on tavannut typistyä ruumiittomaksi, abstrahoi-

duksi toimijaksi (agent), joka tosin käsitteenä mahdollistaa tavanomaista hienojakoisemman sosiaalisen analyysin, mutta ei kansoita menneisyyttä todellisilla yksilöillä (Lucas 2001:176-178). Elävä yksilö ei ole vain tapahtumien alkuunpanija, vaan kaiken aikaa muuttuva ruumiillinen olento, eräänlainen prosessi. Ihmiset syntyvät, kasvavat, vanhenevat ja kuolevat, he syövät, juovat, ulostavat, ejakuloivat, menstruoivat jne. (Meskell 1999:8-52). Ihmisen muuttuessa muuttuvat myös heidän asioille antamansa merkitykset (ks. Toren 1999).

Valitettavan usein yksilöt käsitetään arkeologiassa pelkiksi kulttuurillisten piirteiden kantajiksi, joita yhteisön jokainen jäsen yhtälailla ilmentää. Yksilö on aliteoretisoitu, se esitetään vain suurempien sosiaalisten yksiköiden pienimittakaavaisena versiona (Meskell 1998b:363). Arkeologiassa ruumiillisuuden ympärillä käytävää keskustelua on hallinnut biologisen sukupuolen (*sex*) ja sukupuolen sosiaalisen konstruktion (*gender*) välinen kaksijakoisuus, joka vain ei ole sen paremmin informoitu kuin jako mieheen ja naiseenkaan. Valitusaikaa edeltävien kirjallisten lähteiden mukaan yhden sukupuolen malli oli vallitseva; naista pidettiin pelkkänä variaationa miehestä. Sukupuolisuuden sosiaalinen konstruktio (sitä kuin me sen käsitämme) oli 'todellinen' sukupuoli, kun taas biologinen sukupuoli oli sosiologinen – ei siis ontologinen – kysymys (Laqueur 1990). Ylipäättään useilla kulttuureilla on seksuaalisia vyöhykkeitä, jotka eivät ole sen enempää maskuliinisia kuin feminiinisiäkään. Seksuaalisuudessa ei ole kysymys pelkästään miehen ja naisen välisestä vastakohtaisuudesta, vaan seksuaalisuus tulisi käsittää nimenomaan yksilön näkökulmasta (Meskell 1996; vrt. myös Laqueur 1990; Lingis 1994).

Seksuaalisuuden kiintopisteitä etsittäessä myös biologiseen sukupuoleen takertuminen on ongelmallista. Geneettinen sukupuoli ei ole rajoittunut 'ideaalitapauksiin' XX miehellä ja XY naisella, vaan nämä edustavat vain pitkän skaalan ääripäitä (Nordbladh & Yates 1990). Toisaalta geneettinen sukupuoli ei määritä sukupuolisuuden ilmiänsua yksilössä, koska hormonaalinen toiminta kykenee aiheuttamaan 'naisellisia' ominaisuuksia geneettisessä mieheessä ja päinvastoin. Huomattavin geneettisen sukupuolen 'poikkeama' on XXY, jonka yhdistelmän kantajaa perinteisesti kutsutaan hermafrodiitiksi. Arvioiden mukaan yksi tuhannesta syntyneestä lapsesta on hermafrodiitti, joskin tällaisen yksilön biologinen sukupuoli määrätään länsimaissa kirurgisesti. Hermafrodiittien sosiaalinen status vaihtelee eri yhteisöissä, mutta heidät määritellään säännönmukaisesti omaksi ontologiseksi kategoriakseen (Gilchrist 1999:57-58).

Nyrkin ja keittokuopan välissä

Arkeologinen diskurssi sisältää luonnollisesti koko joukon ennako-oletuksia. Perimmäisiin oletuksiin kuuluu esimerkiksi se, että nykyajan dualistiset käsitykset (luonto-kulttuuri, maallinen-pyhä, mies-nainen jne.) maailmasta voidaan sellaisinaan heijastaa menneisyyteen. Samoin patriarkaalista, heteroseksuaalista perhettä pidetään esihistoriasakin sosiaalisten suhteiden 'luonnollisena' perusyksikkönä. Tiettyjen tulkintamallien ja käytänteiden vakiintuminen arkeologiseen diskurssiin ei kerro niinkään niiden 'hyvyydestä' tai kyvystä heijastella esihistoriallista todellisuutta vaan lähinnä ennako-oletuksista, joita tutkijoilla on suhteessa tutkimusmateriaaliinsa. Suurin osa meille fundamentaalisesti normaaleilta käsityksistä on kui-

tenkin syntynyt vasta viimeisten kahdensadan vuoden aikana.

Voi toki näyttää pinnallisesti järkevää väittää esimerkiksi voimaa vaativien töiden kuuluvan miehille pelkästään anatomisten seikkojen vuoksi. Saman logiikan mukaan esihistoriallisen naisen osaksi on tavallisesti nähty nyrkin ja keittokuopan väliin jääminen; naisia on pidetty kotipiiriin sidottuina synnytys- ja lastenhoitokoneina. Vallitsevia käsityksiä naisen asemasta perinteisissä yhteisöissä on näennäisesti vahvistanut etnografinen aineisto, joka harvoin tosin perustuu erityisesti naisia koskevaan tutkimukseen ja aineisto on usein väärinymmärrettyä. Lisäksi naisiin liitetyt 'yläpitotoiminnot' on säännönmukaisesti konstruoitu statukseltaan marginaaliseksi miesten toimiessa kodin ulkopuolella potentiaalisesti 'sankarillisissa' toimissa. Vaikka naisten elämään yleensä kuuluukin esimerkiksi lastenhoitovastuu, sen merkitystä liikkumista ja muuta elämää rajoittavana tekijänä on selkeästi liioiteltu (Bevan 1997:82; Picazo 1997:63).

Vaativat ja uutta luovat toiminnot on automaattisesti siirretty miesten vastuulle. Esimerkiksi varhainen metallurgia on käsitetty miesten vastuualueeksi, koska pronssin valamisen ei ajateltu onnistuvan ruokaa keräilevältä ja vauvoja hyysääviltä naisilta. Silti a priori ei ole mitään syytä miksei metallurgia olisi voinut olla koko perheen, tai pelkästään naisten, harjoittamaa toimintaa. Lapsenhoitoon liittyvä logistiikka ei varmaankaan voi olla metallia käyttävän yhteisön koetinkivi (Budd & Taylor 1995:137-138). Samoin vaikkapa nahkojen kaapimista on pidetty naisille sopivana toimintana, kun taas näppärät miehet on nähty kivesineiden tekijöinä. Varsinaisiin kummallisuuksiin kuuluu silti keramiikanvalmistuksen ja 'avioliittokenttien' suh-

de. Kuinka marginaalisen statuksen omaavat naiset saattoivat pitää hallinnassaan sellaista voimaperäistä (etnisen) identiteetinilmaisun välinettä kuin keramiikka-astioiden koristekuoseja? (vrt. esim. Carpelan 1999:249, 234-244; Laven- to 2001:157-163). Listaa sukupuolirooleihin liittyvistä diskursiivisista kummajaisista voisi jatkaa läpi jokseenkin jokaisen sosiaalisen elämän aspektin (ks. esim. Moore & Scott 1997).

Länsimaisen perheideaalin heijastami-
nen menneisyyteen on ongelmallista. Esimerkiksi läpeensä heteroseksuaalista esihistoriaa voidaan puolustaa väittä-
mällä yhteisön jatkuvuuden riippuvan uusien lapsien syntymisestä. Näin viita-
taan evolutionääriisiin periaatteisiin; no-
peimmin kasvavat populaatiot syrjäyttä-
vät lopulta hitaammat. Kuitenkin homo-
seksuaalisuutta tiedetään esiintyneen
jokseenkin kaikkina aikoina (ja myös
muiden lajien kuin ihmisen keskuudes-
sa). Ilmeistä onkin, että homoseksuaali-
suus on adaptaationkin kannalta funk-
tionaalista (ks. Kirkpatrick 2000). Sosiaa-
lisen kategorisoinnin perusteeksi homo-
seksuaalisuus muodostui vasta 1870-lu-
vulta lähtien (Herdt 1994:28).

Edelleen moderni myytti esihistorial-
listen yhteisöjen kollektiivisuudesta
kuviteltuna vastakohtana nykyiselle in-
dividualismille on tehokkaasti hämärtä-
nyt mielikuvaamme yksilön roolista esi-
historiassa. Yksilön panosta on parhaim-
millaankin pidetty vain hentona 'kohina-
na' arkeologisessa aineistossa; merkityk-
selliseltä osaltaan esihistoriallisia yksi-
löitä tavataan pitää keskenään samanlai-
sina ja kiinnostavina vain sikäli kuin he
tekivät jotain 'hyödyllistä', esimerkiksi
metsästäivät tai ilmaisivat etnistä identi-
teettiään saviastioita koristelemalla (sic).
Normatiivisen kulttuurikuvan mukai-
nen 'yksilö' synnytetään kokoamalla

kaikki tietyltä alueelta ja ajanjaksolta
tunnetun aineiston ominaisuudet yh-
teen, ja liimaamalla ne sitten nippuna
kuvitteellisiin yksilöihin: minkä hyvänsä
arkeologisesta materiaalista tulkitun
piirteen kuvitellaan edustavan yhteisös-
sä kollektiivisesti jaettua ominaisuutta.

Telaketjutyttö metsästä

Pintasukelluksemme yksilöiden ja
seksuaalisuuden maailmaan alkaa
luontevasti Suomen esihistorian ehkä
kuuluisimmasta telaketjutytyöstä, Astu-
vansalmen Artemiksestä. Yleisen käsi-
tyksen mukaan tämä 'jousta' pitelevä
naishahmo olisi jonkinlainen metsän/
metsästyksen jumalatar (ks. Huurre
1998:141). Taipumus tulkita 'uniikit' ja/
tai muodoltaan erikoiset hahmot yli-
maallisiksi olennoiksi on melko yleinen,
samaa perustelua käytetään vaikkapa
yritettäessä tunnistaa 'VIP-hahmoja' Ae-
geian pronssikautisesta taiteesta (esim.
Crowley 1995). Tällaiset hahmojen 'poik-
keuksellisuuteen' pohjautuvat tulkinnat
ovat usein kestävämmällä pohjalla. As-
tuvansalmen Artemis on toki 'muodol-
taan uniikki', mutta se ei sinänsä tee ku-
vatusta hahmosta 'jumalaista' (vrt.
Knapp & Meskell 1997:194). Koska 'Oc-
camin partaveitsenä' ('yksinkertaisin se-
litys on paras') tunnettu ajatus on muu-
toinkin läsnä suurimmassa osassa arkeo-
logista tutkimusta, eikä myös Astuvan-
salmen Artemiksen tulkitseminen met-
sästäväksi naiseksi vaikuttaisi kaikkein
luontevimmalta?

Tässä yhteydessä ei silti ole tarpeen
vedota Occamin partaveitseeseen, jolla
silläkin tosin on periaatteellinen arvonsa.
Selityksen yksinkertaisuuden mittaaminen
ei vain useinkaan ole mahdollista tai edes
järkevää. Astuvansalmen Artemikseen liit-
tyvän tulkinnan suhteen olennaista onkin

esihistoriallisen 'taiteen' ja 'uskonnon' välinen suhde. Tätä kytköstä pidetään itsestäänselvyytenä, vaikka se on pohjimmiltaan melko kelvottomasti perusteltu ja juontuu etupäässä käsitteellisistä epäselvyyksistä. Carpelan (2000) muotoilee näkemyksiään kalliotaiteen tutkimuksesta seuraavasti: "[k]alliokuva-en tutkimuksessa perimmäisenä tavoitteena tuntuu olevan jonkinlainen samanistis-mytologiskosmologinen [...] tulkinta" (s.2) ja "[m]uinaistaiteen tutkimuksesta muodostuu abstrakti leikki, jossa selittäviksi aineksiksi vedetään mukaan mielivaltaisesti valittuja romanttisia stereotypioita, tavallisesti Kalevala ja lappalaisten noitarummut sekä Ural ja Siperia" (s.8). Jos kohta Carpelan suhtautuukin liioitellun varauksellisesti kalliotaiteeseen yleensä, näillä toteamuksilla on silti selkeä meriittinsä.

Maallistuneissa akateemisissa piireissä juuri uskomukset näyttävät uskonnon olennaiselta sisällöltä. Esimoderneissa yhteisöissä ja niiden 'uskonnossa' painopiste ei kuitenkaan ole 'henkisyysdessä' vaan käytänteissä, toiminnassa (Miller & Slater 2000:173-174). Näissä yhteisöissä 'rituaalinen' toiminta on harvoin erotettu 'maallisesta' toiminnasta ja yhteisön jäsenet pitävät meidän uskonnollisena pitämäämme toimintaa täysin järkevänä ja tehokkaana tapana vaikuttaa maailmaan, koska heidän maailmankuvaansa eivät säätele länsimaiset käsitykset syy-seuraus-suhteesta (Brück 1999). Kaikissa kalliomaalauksissa on 'uskonnollisuus' tietysti läsnä hyvin yleisellä tasolla, koska ihmisten käsitys maailmasta vaikuttaa jollain tavalla kaikkeen heidän toimintaansa. Esihistoriallisten kuvien (ts. 'taide-esineiden') leimaaminen 'uskonnollisiksi' tällä perusteella ei kuitenkaan kerro kuvien (tekemisen) merkityksestä juuri mitään. Uskontoon liitetty symboliikka ei ole pelkästään yliarvostettu, vaan myös väärin ymmärretty merkityskategoria.

Astuvansalmen Artemiksen tulkinta Aylimaalliseksi olennoksi johtunee siis ensisijaisesti sen 'uniikista' muodosta 'uskonnollisena' pidetyssä mediassa, mutta taustalla vaikuttaa ratkaisevasti myös käsitys sukupuolirooleista: metsästävä nainen sopii melko huonosti stereotyyppiseen käsitykseen sukupuolisuudesta esihistoriassa. Varauksin tosin on hyväksytty, että naiset olisivat todellisuudessa metsästäneet tietyissä olosuhteissa (Huurre 1998:140-141). Astuvansalmen Artemis ei toki sinänsä todista naisten harjoittamasta metsästyksestä. Kuvien suhteen on syytä muistaa ero aspektien "images of" ja "images for" (Haaland & Haaland 1995) välillä kuten myös se, että on antropologisesti naiivia liittää maskuliiniset tai feminiiniset kuvat seksisidonnaisiin toimintoihin (Whitley 2000:25-26). Silti, mitä hyvänsä Astuvansalmen maalaus tai siinä esiintyvä naishahmo 'merkitseekin', naishahmon esikuvana on mainosti voinut olla metsästävä nainen. Metsästäjä-keräilijä -yhteisöissä naiset metsästävät säännöllisesti, joskin suurriistan metsästys on yleensä miesten käsissä. Ongelmallista kyllä, naisten toisaalta tiedetään ottavan osaa myös tällaisiin selkeästi 'miehisiin' töihin (Kelly 1995:261-271). Puhtaana kariositeettina voimme myös palauttaa mieleen Tacituksen ja Prokopioksen kuvaukset rautakautisesta pohjolasta, jossa metsästys oli miesten ja naisten yhteinen toimi; lapset ripustettiin puuhun nahkoihin kapaloituna ydintä suussaan.

Mato mieheksi: kivikauden plastiset ihmiskuvaukset

Ihmishahmoiset kiviesineet ovat Suo-lmessä verrattain harvinaisia eläinkuviin verrattuina; Kiuruvedeltä on löydetty ihmiskasvoin koristeltu reikäkirves ja Rovaniemeltä pieni, ihmiskasvoinen

hioin. Näiden lisäksi Virolahdelta tunnetaan piistä valmistettu ihmishahmo. Pui-set veistokset ovat ylipäättään harvoin säilyneet, joten 'Pohjankurun puujumalainen' on toistaiseksi ainoa laatuaan (Huurre 1998:294-296). Meripihkaan ikuistettuja meripihkakasvoja tunnetaan viisi kappaletta, joista kolme on löydetty Astuvansalmen kalliomaalauksen edustan vedenalaisissa kaivauksissa (ks. Grönhagen 1994).

Näitä ihmiskuvauksia täydentävät lukumääräisesti runsaampina ns. savi-idoleita, jotka jaetaan ahvenanmaalaiseen, varhaiskampakeraamiseen ja tyyppillisen kampakeramiikan ryhmään (Nuñez 1986; Huurre 1998:296-297). Valmistusmateriaalista riippumatta ihmiskuvaukset tulkitaan yleensä uskonnollisiksi hahmoiksi; savi-idolien yhteydessä on tosin mainittu myös leikkikalut, jolloin itse kuvauksen kohde jää hieman avoimeksi (Huurre 1998:294-298). Antropomorfisten figuriinien tulkitseminen 'jumalolennoiksi' on ollut yleistä Euroopassa ja Suomen varhaiskampakeraamisten figuriinienkin on esitetty edustavan paleoliittisten "Venus-hahmojen nuorinta kerrostumaa" (Edgren 1984:59). Jumalolentotulkinnalle ei kuitenkaan ole sen enempää filosofista kuin arkeologistakaan pohjaa; figuriinien voidaan myös käsittää kuvaavan todellisia, eläineitä yksilöitä (Bailey 1994).

Suomen kivikauden plastiset ihmiskuvaukset ovat melko skemaattisia, minkä vuoksi on esitetty, että kyseiset veistokset eivät esittäisi todellisia yksilöitä (Huurre 1998:296). Esineiden pieni koko selittää summittaiset piirteet ainakin meripihkakasvojen ja Rovaniemen hioimen osalta. Toisaalta ihmishahmojen skemaattisuus on ainakin osin 'näköharha', sillä pääpiirteissään myös eläinpääesineiden muotoilu on varsin ilmeettöntä,

poikkeuksena tosin muutamat erityisen eläväiset esityksinä, minkä vuoksi eläinkuvia on ilmeisesti päädytty pitämään jotenkin 'naturalistisina'. Suurpiirteiseen ihmiskuvaukseen on useita mahdollisia selityksiä, mutta kuvausten karkeudella ei tarvitse olla mitään suoraa yhteyttä uskonnollisiin käsityksiin. Esimerkiksi Astuvansalmen meripihkapäiden tapauksessa uskonnollista tulkintaa voisi puolustaa löytökontekstin perusteella (ks. Grönhagen 1994). Vaikka hyväksyisimme rituaalisen kontekstin löydöille, figuriineita ei silti voi pitää jumalten kuvina. Lisäksi figuriinit muodostavat niin epämääräisen ryhmän, että yhden löytökontekstin perusteella ei kaikkien figuriinien merkitys selviä.

Savi-idolit ovat erityisen kiinnostavia, koska niiden matomaisissa muodoissa ei ole sukupuolisia tunnuksia. Poikkeuksen muodostaa ahvenmaalainen ryhmä, jossa osalle figuriineista on piirretty 'parta' ja osalle on muotoiltu rinnat (Edgren 1984:84; Nuñez 1986). Suomen idoliin kontrasti on huomattava verrattuna vaikkapa esihistoriallisen Kyproksen figuriineihin, joissa sukupuoli on yleensä selkeästi merkitty, tosin toisinaan ilmeisesti tahallisen tulkinnanvaraisesti (ks. Knapp & Meskell 1997). Vaikka tyyppillisen kampakeramiikan ajan figuriinit ovat toukkamaisia, ainakin osa niistä näyttäisi silti esittävän ihmistä. Koska sukupuolta ei ole ilmaistu, sitä ei (ainakaan idoliin yhteydessä) liene pidetty erityisen tärkeänä ominaisuutena.

Hautoja rakastavaisille ja muita poikkeuksia normeista?

Suomessa keskeinen ongelma esihistoriallisten hautausten tutkimuksessa on polttamattomien luiden olematon säilyvyys maaperässä, minkä vuoksi yksi-

löiden sukupuolen määrittely jää hautaustavan ja hauta-antimien varaan. Esineiden perusteella tehtyyn sukupuoli-määrittelyyn vaikuttavat kuitenkin ratkaisevasti oletukset sukupuolirooleista (Meskell 1998a:219). Esimerkiksi muinaisessa Egyptissä korut hautauksissa voivat liittyä yhtä hyvin naiseen kuin mieheenkin, eivätkä korujen tyypit ole välttämättä sukupuoleen sidottuja. Joissain tapauksissa miehet näyttävät pitäneet koruja merkittävästi naisia enemmän (Meskell 1998b:373-375). Asian ydin suhteessa Suomenkin esihistoriaan on selvä: esinetyypit eivät välttämättä liity sukupuoleen ja 'sukupuolisääntöjä' rikkovien hautausten leimaaminen yksinkertaisesti 'poikkeuksiksi' ei kerro niiden merkityksestä mitään.

Pelkkien hauta-antimienkin perusteella on toki mahdollista löytää kiinnostavia tapauksia. Esimerkiksi Merijärven Kuoppakankaalta tunnetaan erikoinen 'vasarakirveskulttuurin' hautaus. Noin kahden metrin pituisesta, maansisäisen kiviraunion peittämästä kuopasta löydettiin kaksi 'oikeiden' vasarakirveiden 'barbaarista kopiota', kumpikin omasta päästään hautaa. Kohde on tulkittu kahden miehen hautaukseksi (Äyräpää 1952). Esihistorialliset kaksoishaudaukset eivät sinänsä ole tavattoman poikkeuksellisia, mutta verrattain harvinaisia kuitenkin. Kivikautiset punamultahaudaukset on yleensä mielletty yhden yksilön haudoiksi, tosin ainakin yksi kolmois-haudauskin on tunnistettu (ks. Edgren 1984:48-49; Halinen 1999:174-176). Fennoskandiassa tapaukset, joissa samaan on haudattu useampia yksilöitä, on tavallisesti tulkittu miehen/naisen ('äidin/isän') ja lapsen tai miehen ja naisen ('vaimon') yhteisiksi leposijoiksi, joskin myös lasten yhteishautoja tunnetaan (ks. esim. Helgesson & Arcani 1996: 55-57; Lehtosalo-Hilander 2000: 69, 157).

Mikäli hyväksymme Kuoppakan-kaan kohteen haudaksi ja kirveet merkiksi kahden miehen hautauksesta on luonnollista kysyä, miksi miehet on pantu samaan hautaan. Merijärven miesten kaksoishauta ei ole sikälikään poikkeuksellinen, että Eurasta on puolestaan tunnistettu rautakautinen kahden miehen yhteinen hautaus (Lehtosalo-Hilander 2000:157) ja myös esimerkiksi Ruotsista tunnetaan naisten kaksoishautoja (Parker Pearson 1999:108). Jos miehen ja naisen yhteishautaa pidetään 'pariskunnan' leposijana, lieenee mahdollista esittää myös samaan hautaan haudattujen, samaa sukupuolta olevien yksilöiden olleen rakastavaisia (vrt. Reeder 2000). Tämä ei ole ainoa mahdollinen selitys, mutta esimerkiksi Skoonesta löydetystä naisten kaksoishaudauksessa molemmat yksilöt olivat nuoria, joten äiti-tytär -kombinaatiosta on tuskin kysymys (ks. Lehtosalo-Hilander 2000:70). Myös esimerkiksi siskokset/kaksoset (ja monet muutkin) voisivat tietysti tulla kysymykseen, mutta rakastavien hautaakaan ei oikein käy suoralta kädeltä torjuminen; perinteiset tulkinnat kun eivät ole mitenkään ylivoimaisesti perusteltuja.

Ruumiskalmistoissa sukupuolet on yleensä erotettu toisistaan paitsi erilaisin hauta-antimin, myös toisistaan poikkeavin hautaustavoin. Vápy-Opatovcen varhaisen pronssikauden ruumiskalmistossa Slovakiassa haudat ovat luode-koillinen -suuntaisia, mutta miehet on haudattu pää kohti luodetta oikealla kyljelleen ja naiset puolestaan pää kohti kaakkoa ja vasemmalle kyljelleen. Miesten ja naisten hautoja kiinnostavampia ovat kuitenkin haudat, joissa luujäänteistä tunnistettu sukupuoli ja hautaustapa ovat keskenään ristiriidassa. Nämä tapaukset muodostavat toki selkeän vähemmistön, mutta paristasadasta haudasta ehkä noin kymmenen prosenttia on kui-

tenkin 'poikkeuksia' (ks. Harding 2000: 77-79). Tilanne on jokseenkin samanlainen myös Brancin varhaisen pronssikauden kalmistossa Slovakiassa (ks. Shennan 1975; Orme 1981:238-239). Ilmeisesti nämä mies-nainen kaksijakoisuudesta poikkeavat haudat viittaavatkin ainakin kolmanteen sukupuoliseen kategoriaan (ks. myös Parker Pearson 1999:105). Etnografisista lähteistä tiedämme esimerkiksi shamaanien usein olleen yksilöitä, joita me kutsuisimme transseksuaaleiksi (Orme 1981:238-239, ks. kuitenkin alla).

Suomessa kiinnostavimman materiaalin tarjoavat lähinnä rautakautiset ruumiskalmistot, vaikka näiden tulkittaa vaikeuttaakin luumateriaalin puuttuminen. Tässä yhteydessä otetaan ruumiskalmistoistakin esiin vain kaksi esimerkkitapausta. Lehtosalo-Hilander (1982:18) huomauttaa kirveen löytyneen Luistarin kalmiston eräästä naisenhaudasta. Hän arvelee tämän vuoksi, että kirves ei ole yksiselitteisesti naiseen liitettävä esine. Näkemys on täysin hyväksyttävissä oleva, mutta asiaa voi tarkastella myös hieman toisesta näkökulmasta: kyseisen kaltaiset tapaukset voivat myös indikoida mies-nainen -kaksinaisuuden hämärtymistä. Luistarista on useitakin kiinnostavia hautauksia, mutta materiaali on liian runsasta edes pinnalliseen analyysiin tässä yhteydessä.

Selkeämpi esimerkki löytyykin Köyliönsaaren A-kalmistosta, jossa 'naisenhaudasta' löydettiin putkellinen keihäänkärki (Cleve 1943:30-31; Korkeakoski-Väisänen 1988:70-72). Tämän naisen voisi etnografisen materiaalin perusteella tulkita esimerkiksi leskeksi, joka miehensä kuoltua on omaksunut maskuliinisen perheen pään roolin (ks. Korkeakoski-Väisänen 1988:70-72). Ongelmallista näkemyksessä on taustalla luimisteleva ajatus siitä, että maskuliinisen identitee-

tin omaksuminen johtuu vain (oletetun) perheen sosiaalisten ja taloudellisten etuisuuksien säilyttämisestä eräänlaisen 'identiteettitempun' kautta. Kyseessä olisi siis poikkeuksellinen tilanne, jonka syntyminen vaati miehen, 'todellisen vaikuttajan' kuoleman. Kiertoteitse naisen todetaan pelkästään reagoivan passiivisesti ulkoisiin vaikutteisiin. Mies ja nainen nähdään viime kädessä essentiaalistisina olentoina; miehen ruumiiseen oletetaan lähtökohtaisesti liittyvän maskuliinisen ja naisen ruumiiseen feminiinisen identiteetin. 'Naisesta' voi kuitenkin tulla 'mies' ilman leski-tulkinnan tapaista päälle liimatun makuista identiteettileikkiä.

Sukupuolisuus ja kivikautiset ihmiskuvaukset

Arkeologiassa keskeisimmän ongelman seksuaalisuuden ja sukupuoliroolien käsittelyssä muodostavat identiteetin muodostumiseen liittyvät väärinkäsitykset. Sukupuolisuutta pidetään yksilön pysyvänä ominaisuutena, vaikka se monissa kulttuureissa käsitetään joustavaksi ominaisuudeksi (Hollimon 2000: 181). Meille sukupuolisuus esiintyy yksilöihin 'kirjoitettuna', mutta se voi kuitenkin ilmetä pelkästään käytänteiden kautta (ks. Meskell 2000). Toisin sanoen naiset eivät valmista keramiikkaa koska he ovat naisia, vaan naiset ovat naisia koska he valmistavat keramiikkaa. Sukupuolisuus riippuu siis toiminnasta, ei sukupuoli-ominaisuudesta. Tämän vuoksi myös shamaanien leimaaminen yksinkertaisesti transseksuaaleiksi nykyisen kielenkäytön mukaisesti on harhaanjohtavaa (vrt. Schmidt 2000:226-228). Ylipäättään identiteetin käsittäminen käytänteiden kautta rakentuvaksi ominaisuudeksi karsii kategoriset yleistyksen miehen ja naisen rooleista ja töistä esihistoriassa.

Nykyistä käsitystämme sukupuoli-rooleista rajaavat liiaksi oletukset miehen ja naisen välisestä 'luonnollisesta', biologiseen sukupuoleen perustuva kaksijakoisuudesta. Miehen ja naisen välistä rajaa voidaan toki väittää yksiselitteiseksi: miehet siittävät ja naiset synnyttävät, eikä tämä tosiasia relativistiin uhoon kaadu. Tätä biologisesti saneltua työnjakoa ei kuitenkaan voida pitää yksilöitä joka suhteessa ja jokaisessa tilanteessa kahteen ryhmään jakavana tekijänä (muutoin kuin omassa yhteiskunnassamme). Yksilön kannalta olennaista on hänen identiteettinsä, hänen roolinsa yhteiskunnassa, joka ei automaattisesti ja yksiselitteisesti liity biologiseen sukupuoleen.

Voimmekin kysyä, kuinka perusteltua oletettu biologiseen sukupuoleen liittyvä kaksijakoisuus on kivikautisessa Suomessa arkeologisen materiaalin perusteella. Yllä todettiin plastisten ihmiskuvausten ilmeinen sukupuolettomuus joitain poikkeuksia lukuun ottamatta. Antropomorfisista kivi- ja meripihkaesineistä ei kuvatus hahmon sukupuolta voi päätellä. Savi-idolit eivät näytä ainakaan tunnistettavissa olevia sukupuolisia attribuutteja. Eräs mahdollisuus idolien sukupuolettomuuden selittämiseksi on niiden tulkitseminen vainajiksi käärinliinoissa (ks. Halinen 1999:175). Vaikka kuitenkin pitäisimme toukkamaisen muodon syynä (ts. kuvauksen kohteena) käärinliinaisia vainajia, ei ole perusteltua ajatella idolien käärinliinonjen 'peittävän' sukuelimiä ja siten jättävän ne näkyvistä. Jos sukupuoliset tunnukset olisi idoleissa koettu tärkeiksi, ne olisi kyllä voitu esittää 'realismin' kustannuksella. Kovin paljon enempiä savi-idoleista ei voikaan sanoa, koska niiden merkitys kaikkiaan on avoin kysymys.

Osa kalliomaalausten antropomorfisista hahmoista voidaan varsin us-

kottavasti luokitella joko biologisiksi miehiksi tai naisiksi, mutta suurin osa ei näytä sukupuolisia tunnuksia. Etenkin hahmojen jalkojen välissä olevat viivat, jotka voisi nähdä falloksina, ovat harhaanjohtavia (Kivikäs 1995:88-90). Kalliomaalausten kuvaamien hahmojen sukupuolettomuuden syy voisi olla se, että sukupuoli on esihistoriallisina aikoina merkitty erilaisin tunnuksin kuin myöhemmin (Kivikäs 1995:55). Ihmishahmot on voitu myös kuvata liminaalitulissa (vrt. Turner 1969), jolloin sukupuolettomuus voisi tiettyyn tilanteeseen, mikä viittaisi jälleen sukupuolisuuden joustavuuteen. Toisaalta jos biologista sukupuolisuutta ylipäätään ei ole pidetty yksilön olennaisimpana ominaisuutena, sen merkitsemiseen ei myöskään ole ollut tarpeen panostaa. Kaikkiaan ei ole kovinkaan uskaliaista väittää, että biologinen sukupuolisuus ei aina ole ollut yhtä tärkeä yksilöitä erottava piirre kuin se on nykyisin (vrt. Caesar 1999, jonka ongelmana on tosin oletus naisten lähtökohtaisesti alisteisesta asemasta). Tässä ei ole kysymys 'tasa-arvosta' nykyisessä mielessä, vaan siitä, että biologisen sukupuolen merkitys ylipäätään käsitettiin eri tavalla. Mikä sitten lopulta lieneekin syy Suomen kivikautisten ihmiskuvausten (ainakin näennäiseen) sukupuolettomuuteen, on syytä pitää mielessä, että 'mies' ja 'nainen' (sitä kuin me ne ymmärrämme) eivät ole essentiaalisia olentoja, vaan sosiaalisina kategorioina ne ovat historiallisia konstruktioita.

Lopuksi

Suomen esihistoriallisessa arkeologiasa ei useinkaan ole mahdollisuutta jäljittää todellisten yksilöiden elinkaaria, harvoin edes kunnollisia katkelmia niistä, johtuen lähinnä käytettävissä olevasta tutkimusaineistosta. Lähtökohtaisesti on

silti syytä pitää mielessä, että arkeologin materiaali on yksilöiden, elettyjen ruumiiden tuottamaa. Arkeologinen aineisto ei suoraan tue nykyisten seksuaalisuuteen liittyvien oletusten heijastamista menneisyyteen. Pyrkimys löytää yksilöitä esihistoriasta ei myöskään ole ristiriidassa suurempien sosiaalisten yksiköiden tutkimuksen kanssa; sosiaalista analyysyä voi suorittaa eri mittakaavoissa (Meskell 1999:50). Markkinatalouden synnyttämää individualismia ei menneisyyteen voikaan heijastaa, mutta toisaalta on myös turhaa ummistaa silmänsä niiltä reunaehdoilta, joita yksilö arkeologisen materiaalin tutkimukselle asettaa.

¹ Miinat avioliittokentässä ovat Janne Ikäheimon oivaltavan sanaleikin tuotetta. Kielikuva 'nyrkin ja keittokuopan välissä' on Oulun yliopiston arkeologian laboratorion suullista kansanperinnettä.

Kirjallisuus

- Bailey, D. 1994: Reading prehistoric figurines as individuals. *World Archaeology* 25: 321-331.
- Bevan, L. 1997: Skin scrapers and pottery makers? 'Invisible' women in prehistory. *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*, ed. by J. Moore & E. Scott. Leicester University Press, London: 81-87.
- Brück, J. 1999: Ritual and rationality: some problems of interpretation in European archaeology. *European Journal of Archaeology* 2: 313-344.
- Budd, P. & Taylor, T. 1995: The faerie smith meets the bronze industry: magic versus science in the interpretation of prehistoric metal-making. *World Archaeology* 27: 133-143.
- Caesar, C. 1999: The construction of masculinity - the driving force of history: a new way of understanding change in the past. *Lund Archaeological Review* 5: 117-136.
- Carpelan, C. 1999: Käännekohtia Suomen esihistoriassa aikavälillä 5100-1000 eKr. Pohjan poluilla: suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan, toim. P. Fogelberg. *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153. Helsinki: 249-280.
- Carpelan, C. 2000: Sivullisen mietteitä kalliokuvien äärellä. *Muinaistutkija* 4/2000: 2-17.
- Cleve, N. 1943: Skelettgravfältet på Kjuloholm i Kjulo: den yngre folkvandringstiden. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* XLIV. Helsingfors.
- Crowley, J. 1995: Images of power in the Bronze Age Aegean. *POLITEIA: Society and State in the Aegean Bronze Age*, ed. by R. Laffineur & W.-D. Niemeier. Université de Liège: 475-492.
- Dowson, T. 2000: Why queer archaeology? An introduction. *World Archaeology* 32: 161-165.
- Edgren, T. 1984: Kivikausi. *Suomen Historia* 1. Espoo: 11-160.
- Foxhall, L. & Salmon, J. 1998 (eds.): *When Men Were Men: Masculinity, Power & Identity in Classical Antiquity*. Routledge, London.
- Gilchrist, R. 1999: *Gender and Archaeology: Contesting the Past*. Routledge, London.
- Grönhagen, J. 1994: Ristiinan Astuvansalmi, muinainen kulttipaikkako? *Suomen Museo* 101: 5-18.
- Haaland, G. & Haaland, R. 1995: Who speaks the goddess's language? Imagination and method in in archaeological research. *Norwegian Archaeological Review* 28: 105-121.
- Halinen, P. 1999: Burial practices and the structure of societies during the Stone Age in Finland. *Dig it All: Papers Dedicated to Ari Siirtiläinen*, ed. by M. Huurre. Otava, Helsinki: 173-180.
- Harding, A. 2000: *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge University Press.

- Helgesson, B. & Arcani, C. 1996: A major burial ground discovered at Fjälkinge: reflections of life in a Scanian viking village. *Lund Archaeological Review* 2: 51-61.
- Herd, G. 1994: Introduction: third sexes and third genders. *Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*, ed. by G. Herd. Zone Books, New York: 21-81.
- Hollimon, S. 2000: Archaeology of the 'Aqi: gender and sexuality in prehistoric Chumash society. *Archaeologies of Sexuality*, ed. by R. Schmidt & B. Voss. Routledge, London: 179-196.
- Huurre, M. 1998: *Kivikauden Suomi*. Otava, Helsinki.
- Kelly, R. 1995: *The Foraging Spectrum: Diversity in Hunter-Gatherer Lifeways*. Smithsonian Institution Press, Washington.
- Kirkpatrick, R. 2000: The evolution of human homosexual behaviour. *Current Anthropology* 41: 385-414.
- Kivikäs, P. 1995: *Kalliomaalaukset: muinaisen kuva-arkisto*. Atena, Jyväskylä.
- Knapp, B. & Meskell, L. 1997: Bodies of evidence on prehistoric Cyprus. *Cambridge Archaeological Journal* 7: 183-204.
- Korkeakoski-Väisänen, K. 1988: Piirteitä Köyliönsaaren merovinkiaikaisista naisten haudoista. *Baskerilinja: Unto Salo 60 vuotta*, toim. Korkeakoski-Väisänen, K., Lähdesmäki, U., Nissinaho, A., Pihlman, S. & Tuovinen, T. Vammala: 63-75.
- Laqueur, T. 1990: *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press, Cambridge (MA).
- Lavento, M. 2001: Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus: Nine Variations and Fugue on a Theme of C. F. Meinander. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 109. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982: Luistari III: A Burial-Ground Reflecting the Finnish Viking Age Society. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 82:3, Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 2000: *Euran esihistoria: kalastajista kauppanaisiin*. Euran kunta.
- Lingis, A. 1994: *Foreign Bodies*. Routledge, New York.
- Lucas, G. 2001: *Critical Approaches to Fieldwork: Contemporary and Historical Archaeological Practice*. Routledge, London.
- Matiskainen, H. 1996: Arvostelu: Whither Archaeology? *Muinaistutkija* 2/1996: 42-45.
- Meskell, L. 1996: The somatization of archaeology: institutions, discourses, corporeality. *Norwegian Archaeological Review* 29: 1-16.
- Meskell, L. 1998a: An archaeology of social relations in an Egyptian village. *Journal of Archaeological Method and Theory* 5: 209-243.
- Meskell, L. 1998b: Intimate archaeologies: the case of Kha and Merit. *World Archaeology* 29: 363-379.
- Meskell, L. 1999: *Archaeologies of Social Life: Sex, Class, Etc. in Ancient Egypt*. Blackwell, Oxford.
- Meskell, L. 2000: Re-em(bed)ding sex: domesticity, sexuality, and ritual in New Kingdom Egypt. *Archaeologies of Sexuality*, ed. by R. Schmidt & B. Voss. Routledge, London: 253-262.
- Miller, D. & Slater, D. 2000: *The Internet: an Ethnographic Approach*. Berg, Oxford.
- Moore, J. & Scott, E. 1997 (eds.): *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. Leicester University Press, London.
- Nordbladh, J. & Yates, T. 1990: This perfect body, this virgin text: between sex and gender in archaeology. *Archaeology after Structuralism: Post-structuralism and the Practice of Archaeology*, ed. by I. Babty & T. Yates. London: 222-239.
- Núñez, M. 1986: Clay figurines from the Åland islands and mainland Finland. *Fennoscandia Archaeologica* III: 17-34.
- Orme, B. 1981: *Anthropology for*

- Archaeologists: an Introduction*. Cornell University Press, Ithaca.
- Parker Pearson, M. 1999: *The Archaeology of Death and Burial*. Sutton Publishing.
- Picazo, M. 1997: Hearth and home: the timing of maintenance activities. *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*, ed. by J. Moore & E. Scott. Leicester University Press, London: 59-67.
- Reeder, G. 2000: Same-sex desire, conjugal constructs, and the tomb of Niankhknum and Khnumhotep. *World Archaeology* 32: 193-208.
- Schmidt, R. 2000: Shamans and northern cosmology: the direct historical approach to Mesolithic sexuality. *Archaeologies of Sexuality*, ed. by R. Schmidt & B. Voss. Routledge, London: 220-235.
- Shennan, S. 1975: The social organisation of Branc. *Antiquity* 49: 279-288.
- Toren, C. 1999: *Mind, Materiality and History: Explorations in Fijian Ethnography*. Routledge, London.
- Turner, V. 1969: *The Ritual Process*. Routledge, London.
- Whitley, D. 2000 [1998]: Finding rain in the desert: landscape, gender and far western North American rock-art. *The Archaeology of Rock-Art*, ed. by C. Chippindale & P. Tacon (reprinted with corrections). Cambridge University Press, Cambridge.
- Yates, T. 1993: Frameworks for an archaeology of the body. *Interpretative Archaeology*, ed. by C. Tilley. Berg, Providence: 31-72.
- Äyräpää, A. 1952: Veneenmuotoisten vasarakirveiden kivikautisia jäljittelyjä. *Suomen Museo* 59: 5-28.

Vesa-Pekka Hervo
 Arkeologian laboratorio
 PL 1000
 90014 Oulun yliopisto
 email: mahervo@paju.oulu.fi

FM V.-P. Hervo valmistelee väitöskirjaa
 esihistoriallisen taiteen tutkimuksesta ja
 arkeologian teoriasta Oulun yliopistossa.

ARKEOLOGIA JA TEORIA SODANKÄYNNISTÄ: -Nominaaliarkeologiaa?

Teemu Kokko

Johdanto

Kiinnostus linkittää arkeologia ja antropologinen teoria sodankäynnistä heräsi kuunnellessani Keith Otterbeinin luentoa sodankäynnistä Buffalon yliopistossa, USA:ssa syksyllä 2001. Lisää tietoa kahmiessani luin Otterbeinin varhaisempia kirjoituksia, joissa teoria sodankäynnistä muokkaantui selkeäksi kokonaisuudeksi, joskin melko monivivahteiseksi sellaiseksi.

Onko mahdollista linkittää arkeologia kyseiseen teoriaan ja miten se tapahtuu – nuo ja monia muita kysymyksiä tulvi mieleeni. Mielestäni arkeologian piirissä on tarvetta pyrkiä pois pelkästä deskriptiivisestä sotahistorian kuvauksesta ja löytöaineiston mekaanisesta tulkinnasta ja siirtä syvempään sodankäynnin ymmärtämiseen ja tulkintaan.¹ Sodankäynnin pohjalla vellovat tietyt perustavanlaatuiset säännönmukaisuudet, joita ainakin tämän hetkinen arkeologinen sotatutkimus harvoin edes pyrkii selvittämään tai hyödyntämään. Ikään kuin kakun alimpana, syvimmillä, oleva kerros jäisi kokonaan syömättä. Sama pätee arkeologiseen kenttätööhön yleensäkin, teoriapohjainen ote ei olisi pahitteeksi.²

Tarkoitukseni ei ole kasata mitään yksittäisen arkeologisen tutkimuksen

löytöaineistoa teoreettisen mallin aineistoksi, vaan pikemminkin poimia teoriaa tukevia esimerkkejä tapaustutkimusten muodossa sitä mukaa kun niitä tarvitaan. Jätän siten ajattelunvaraa lukijoille.

Teoria sodankäynnistä

Keith Otterbein on jo pitkään ollut yksi maailman johtavista sodankäynnin teorian luojaista. Monia muitakin voitaisiin nimetä, mutta pitäydyn Otterbeinin kirjoituksissa, joissa käyvät hyvin esille muiden auktureiden vaikutteet ja mielipiteet. Sodankäynnin teorian runko löytyy kirjasta Feuding and Warfare ja teoriaa hyödyntävä aineisto koostuu pääosin ns. primitiivisten kansojen tutkimuksessa tuotetusta etnografisesta aineistosta.³

Sodankäynnin teoria pohjaa vahvasti käsitteisiin.⁴ Sosiaalinen rakenne, ekologinen adaptaatio, fraternaaliset eturyhmät, resurssien uusjako, armeijan sofistikoituneisuus, ulkoinen sota, sisäinen sota, armeijan valmiusaste ja henkiinjäämisen arvo ovat kaikki arkeologiaa ajatellen vähän käytettyjä ja siten niiden selittäminen on tarkoituksenmukaista.

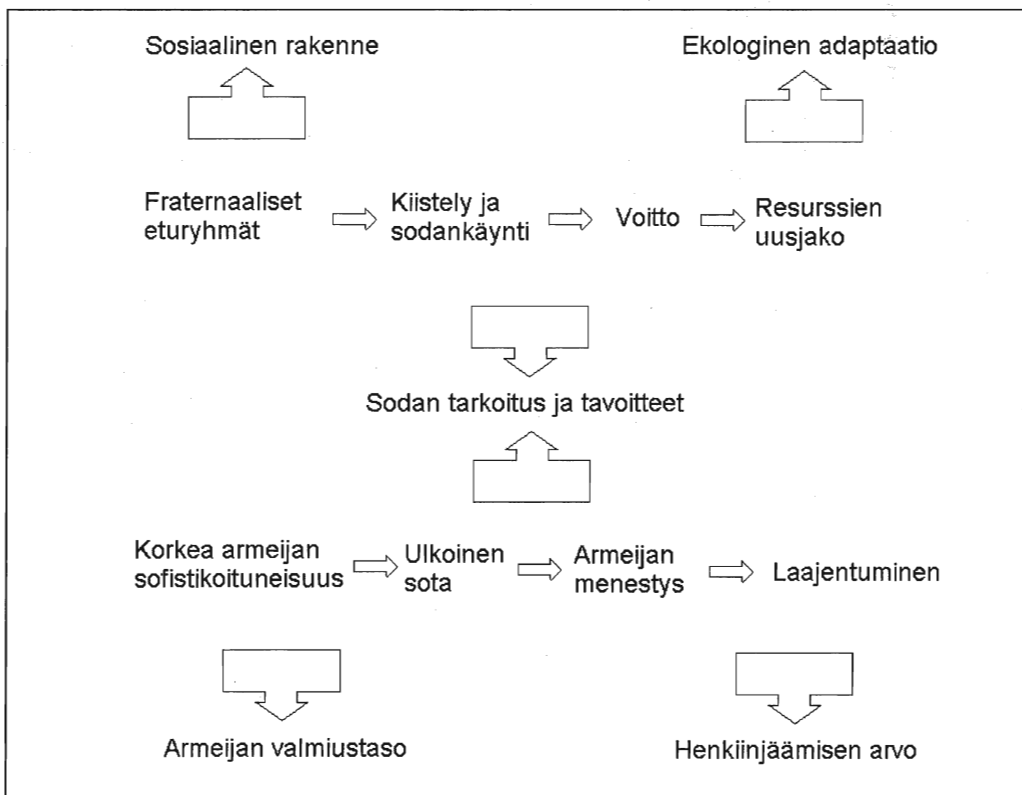
Sosiaalinen rakenne ja ekologinen adaptaatio käsitetään niiden väljim-

mässä merkityksessä, eikä niiden erikoispiirteitä sen kummemmin selitetä. Fraternaaliset eturyhmät ovat miesten muodostamia (aggressiivisia) yhteenliittymiä, kuten metsästysseurue tai sotajoukko.⁵ Tällainen eturyhmä muodostaa myös eräänlaisen sosiaalisen renkaan miesten suojaksi. Resurssien uusjako tarkoittaa sotatilanteessa tapahtuvaa esimerkiksi raaka-ainevarojen uusjakoa, jossa hävinnyt osapuoli menettää resurssiaan ja voittanut lisää resurssien määrää hävinnän kustannuksella. Armeijan sofistikoituneisuudella tarkoitetaan armeijan tieto- ja taitotasoa sodankäynnissä.⁶ Ulkoinen sota on kahden eri poliittisen yhteisön, jotka eivät kuulu samaan kulttuuriyksikköön, välistä sotaa. Sisäinen sota on kahden saman kulttuuriyksikön sisäisen poliittisen yhteisön välistä

sotaa.⁷ Armeijan valmiusaste tarkoittaa suoraan kuinka valmis se on käymään sotaa, hyökkäämään tai puolustamaan. Henkiinjäämisen arvo on itseisarvo.

Seuraava kaavio⁸ (kaavio 1) selkeyttää teorian kahden eri tason suhteita. Tämä kaavio edustakoon teoriaa visuaalisesti, ja siitä näkyy miten "palaset" ovat riippuvuussuhteissa toisiinsa. Näillä peruskäsitteillä ja niiden suhteilla voidaan teorian hyödyntäminen arkeologisessa mielessä aloittaa. Täytyy kuitenkin huomioida teorian painottuminen fraternaalistien eturyhmien puoleen, sillä niitä pidetään selkeimpinä yksittäisinä sotaa indikoivina tekijöinä, varsinkin kun tutkitavat yhteisöt painottuvat ns. primitiivisiin yhteisöihin.

Kaavio 1. Otterbeinin (1994) mukaan.

Arkeologinen materiaali

Arkeologinen löytöaineisto on lähes aina fragmentaarista, jopa siinä määrin ettei se anna mahdollisuuksia pidemmälle vievien tulkintojen tekemiseen. Tämä johtunee osin todellakin materiaalin huonokuntoisuudesta, mutta luultavasti myös osin siitä ettei teoreettista pohjaa ole kasattu vakaaksi kenttätöitä silmällä pitäen. Usein teoriaa ei ole olemassakaan kenttätöihin lähdeittäessä.

Arkeologista tutkimusta kuvataan usein "sovittavaksi" prosessiksi, jossa tieto ja kysymykset johdetaan usein niin, että subjekti ja objekti ovat sisäisessä suhteessa toisiinsa. Tämä prosessi on epävakaa ja vaihteleva.⁹ Tutkimusprosessin ollessa epävakaa ja tutkittava materiaali on hajanaista, olisi entistäkin tärkeämpää muodostaa vahva teoreettinen pohja johon tukeutua. Arkeologisen löytöaineiston monista eri aspekteista voisi kirjoittaa vaikka kuinka pitkälti, siksi jokaisen lukijan omaksi tehtäväksi jää määritellä arkeologisen löytöaineiston laatu – se ei ole pääasiallinen tarkoitukseni.

Sota-arkeologiaa

Tapaustutkimus 1, kivikausi.

Aseiden aiheuttamat fyysiset vammat ovat ensimmäinen väkivallasta kertova todiste ja siten hyvä aloitus pohtia sotilaallista käyttäytymistä. Vammojen tunnistaminen luulöydöistä vaatii paljon työtä, eikä suoria todisteita voida usein heti nimetäkään.¹⁰ Toisen melko selkeän todistekategorian muodostavat aseet ja kolmannen tekevät sotilaalliset rakennelmat.

Paleoliittiselta ajalta lähtien tunnetaan väkivallan merkkejä kalloista ja ensimmäiset aseiden aiheuttamiksi tunnistetut vammat liittyvät Neanderthalin ihmisten fossiililöytöihin.¹¹ Paleoliittiselta ajalta tunnetaan myös ensimmäiset viitteet miesten dominoimista yhteisöistä, mikä puolestaan kertoo kehittyneestä sosiaalisesta hierarkiasta.¹²

Mesoliittiselta kaudelta tunnetaan lukumääräisesti enemmän selkeitä todisteita aseellisista aggressioista kuin paleoliittiselta kaudelta. Nämä todisteet johdetaan monista kallolöydöistä ja aseista ympäri vanhaa maailmaa ja niitä pidetään usein merkkeinä ryhmien sisäisistä kiistoista.¹³ Ajanjaksoa kutsutaan usein sodankäynnin formatiiviseksi jaksoksi,¹⁴ ja jaksoa kuvaa samanaikainen kilpailu niukoista resursseista ja ruoasta.¹⁵

Neoliittisella ajanjaksolla todistusaineisto lisääntyy huomasti ja ensimmäiset todelliset massaväkivallan merkit ilmaantuvat. Monin paikoin on löydetty viitteitä eräänlaisista sotaretkistä (raid), vaikkakaan erikoistumista aseissa ei ole havaittavissa.¹⁶ Neoliittisen kauden loppua kohden vammojen ilmenemistajuus ei vähene.¹⁷

Tyypillinen kivikautinen aseistus (Euroopassa) koostuu väljästi ottaen puu-, luu- ja kiviesineistä. Tyypillisimpiä ovat luusta ja kivistä valmistetut nuolenkärjet, luukirveet, erilaiset lingot, kivikirveet, nuijat ja metalliaikaan siirryttäessä erilaiset kupariesineet. Puusta on valmistettu nuolia, keihäitä, varsia (esimerkiksi kirveiden) ja jousia. Monenlaisia piiesineitä (tikarit) voitaisiin lukea aseistukseen kuuluviksi myös ja suurin osa niistä kuuluukin nuolenkärkien ja teritykseen käytettyjen esineiden muodossa.¹⁸

Yhteenvetona voidaan summata, että paleoliittisen kauden vammat ovat pääosin jokapäiväisestä elämästä aiheutuvia ja usein metsästyksen liittyviä. Kehitys myöhäispaleoliittiselta ajalta mesoliittiselle ajalle aiheutti monia demografisia muutoksia ja territoriaalisen organisaation synnyn. Nämä tekijät lisäsivät konfliktien määrää monissa metsästäjä-keräilijä ryhmissä. Neoliittinen kausi toi mukanaan muutoksen aggression syihin ja olosuhteisiin. Sodan oireet alkavat näkyä löytöaineistoissa ja miesten vammat ovat selkeästi hallitsevia lukumäärältään.¹⁹ Osaltaan tähän viittaa myös se, että selkeitä merkkejä miesten dominoinnista on tunnistettu ko. ajanjaksolla Fatyanovon kulttuurin alueella.²⁰ Miesten dominointi, resurssien vähyys ja ryhmien sisäiset suhteet ajoivat ihmisiä konfliktihin ja taisteluun eloonjäännistä.²¹

Tapaustutkimus 2, pronssi- ja rautakausi.

Pronssikauden sodankäyntiä kuvastaa parhaiten aseistus. Metallista valmistetut aseet ja niiden rinnalla vanhempaa teknologiaa edustavat metsästys- ja sotaaseet ovat näkyvä osa löytöaineistoa.²² On havaittavissa ikään kuin sodankäynti olisi jakaantunut kahtia, lähitaisteluun ja pitkän välimatkan taisteluun. Täysin uutena asemuotona mainittakoon hilpari, joka ilmestyy sodankäynnin kalustoon pronssikaudella.²³

Ajanjaksolta Kreetalta tunnetaan ns. soturihautoja, ja klassinen kirjallisuus tuntee lukemattomia miesten käymiä sotia liittyen pronssikauden ajanjaksoon. Soturiluokkien hahmottuminen käy selvemmäksi pronssikauden loppua kohden²⁴ Demografiset muutokset eivät kenties olleet niin suuria

kuin aiemmilla ajanjaksoilla, vaan vaikiintuneemmat elämäntavat vallitsivat ja sotateknologia kehittyi. Samalla muodostui paljon puhuttu soturiluokka tai aristokratia.

Soturiluokasta tai aristokratiasta on selkeitä todisteita Euroopassa jo n. 2000 eKr lähtien aina 1000 jKr asti. Samalla on havaittavissa selkeää kehitystä aseistuksessa ja sen hyödyntämisessä, mikä puolestaan vaati uusia sotilaallisia taitoja ja suojavarusteita. Uudet aseet ja taktikat ovatkin linkitetty suoraan uuden soturieliitin nousuun.²⁵ Sotureiden lukumäärä vaihtelee pienistä ryöstelyryhmistä aina armeijoihin. Kaikki tämä vaati uudenlaisen sosiaalisen ja kulttuurisen kontekstin ja innovaatioita niin sosiaalisen rakenteen kuin fyysisten adaptaatioiden aloilla.²⁶

Väestön kasvu, ruoan tuottamisen paine ja uusi sosiaalinen konstruktio loivat edellytykset ja paineet uudenlaisen miesten johtaman soturiluokan syntyyn,²⁷ ja territoriaalisen kontrollin vahvistumiseen, mikä puolestaan luo konflikteja ja mahdollistaa osaltaan sodankäynnin.

Eräs esimerkki rautakauden soturiluokasta on nähtävissä Hjortspringin laivalöydössä. Löytöön kuuluu suuri vene, parisenkymmentä soutajameloja-soturia ja aseistusta yli ryhmän tarpeiden. Tätä ryhmää pidetäänkin eräänlaisena mahdollisena liikkuvana eliittijoukkona, jolla oli neljä komentajaa. Ryhmä koostuu nuorista aikuisista miehistä ja komentajat olivat kokeneempia, ehkä vanhempia miehiä.²⁸ Pronssikaudella alkanut kehitys siis jatkui selkeästi rautakauden Euroopassa. Tällaiset eliittiryhmät olivat kenties se terävin kärki asevoimien saralla tuo-

na aikana, mikä heijasteleekin tietynlaista selkeää eriytymistä eliittiin ja tavalliseen. Kehityshän jatkuu tunnetusti myös nykyaikaisessa sodankäynnissä.

Pronssi- ja rautakauden tyypillinen aseistus koostuu metallisista uutuuksista ja aiemmin jo käytössä olleista asetyypeistä. Jousten ja nuolten käyttö jatkuu edelleen, miekka ja keihäs ilmestyvät metalliutuuksina tällä ajanjaksolla, kuten myös monenlaiset suojat ja haarniskat. Tikarit ovat varsin yleisiä ajanjaksolla, ja nuolten kivikärjet, kivinuijat ja kivikirveet ovat käytössä koko ajanjakson. Erityisesti miekan ja metallipäisen keihään kehityksen ja haarniskoiden käyttöönoton on kuviteltu muuttaneen taistelukulkuja ja taktiikoita rajusti.²⁹

Arkeologinen sota

Kuten kaavion 1 käsitteistö osoittaa kvaatii sodankäynnin teorian hyödyntäminen arkeologiseen tutkimukseen monenlaista pohjatietoa. Arkeologinen löytöaineisto fragmentaarisuudestaan huolimatta antaa mahdollisuuden tulkita menneisyyden sotaa antropologisen sodankäynnin teorian valossa. Kuten edellä mainituissa karkeissa yleislinjauksissa huomasimme, suurimmassa osassa eri aikakausien sotia koskevia löytöjä on tulkinnoissa päästy siihen lopputulokseen, että fraternaalisia eturyhmiä oli läsnä. Soturiluokka, soturiaristokratia tai muut miehiset eliittiryhmät ja ryöstöretkiryhvät ovat fraternaalisten eturyhmien identtisiä kopioita. Miesten dominoimat yhteisöt antavat fraternaalisille eturyhmille keinot toimia, mikä tarkoittaa usein sota-toimia.

Arkeologinen sota manifestoituu Afyysisesti aselöytöihin, luista löydettyihin vammoihin ja sotilasrakennelmiin. Ne kertovat karua kieltä jo paleoliittiselta ajalta aina nykypäiviin saakka. Sota tai väkivalta muodossa tai toisessa on läsnä arkeologisessa aineistossa lähes kaikilla ajanjaksoilla ja alueilla.

Se kuinka voimme linkittää löydöt teoriaan perustuu pitkälti löydöistä ja niiden kontekstista tehtyihin analyysihin ja johtopäätöksiin. Johtopäätöksien avulla voimme linkittää monet löydöt osaksi teoreettista kehystä ja siten saada laajemman ja tarkemman kuvan menneestä. Fraternaalisten eturyhmien olemassaolo ei sinänsä todista vielä koko teorian soveltuvuutta, mutta monet muut tekijät kuten resurssien uusjako, aluelaaientuminen, armeijan sofistikoituneisuus esimerkiksi ovat todettavissa jo aiemmin mainituissa karkeissa yleislinjauksissa. Pronssikaudelta rautakaudelle saavuttaessa soturieliitin synty on käynyt selväksi ja siten myös armeijan sofistikoituneisuuden asteittainen muutos. Armeijan menestyminen manifestoituu arkeologisesti usein häviäjien kautta, heidän luissaan näkyvissä jäljissä, jotka todistavat omalta osaltaan väkivaltaa, mutta myös voittoa ja tappiota.³⁰ Kehittyvässä Euroopassa ajoittainen kiistely resursseista ja ruoasta on arkeologisesti todettavissa oleva seikka, mikä puolestaan omalta osaltaan kertoo tilanteen konfliktialttiudesta. Kun teoriaa havainnollistavaa kaaviota katsoo arkeologisten esimerkkien valossa, on helppo nähdä kuinka palaset lokahtavat yhteen luoden ikään kuin uudenlaisen pohjan tutkia sotaa arkeologiselta kannalta. Deskriptiivisyys saa seurakseen todellisen teoreettisen pohjan, joka luo syvyyttä tutkimukseen.

Lopuksi

On selvää, että tietyt asiat voivat johtaa seuraaviin helpommin kuin toiset. Metsästyksen voidaan sanoa lisäävän aseellisen konfliktin riskiä oikeutetusti. Miehisten eturyhmien olemassaolo ei ainakaan vähennä konfliktien määrää, vaan ns. primitiivisissä yhteisöissä sen on todettu selkeästi lisäävän konfliktien todennäköisyyttä. Onkin kovin hankalaa olla rinnastamatta ns. arkeologisia yhteisöjä sodankäynnin syiden tasolla ns. nykyisiin primitiivisiin yhteisöihin tai oikeastaan koko nyky-yhteiskuntaan. Aseet lisäävät nykyäänkin konfliktien määrää, olivatpa ne metsästys tai muita aseita. Näin ei ole ainoastaan yksilötasolla vaan samat säännöt pätevät myös valtiotasolla.

Arkeologian ja antropologian piirisä on jo pitkään vallinnut myytti ns. jalosta villistä (noble savage). Myytissä metsästäjä-keräilijät ja muut "villit" on haluttu nähdä romanttisesti rauhanomaisina, luonnonmukaisina ryhminä. Nykytiedon mukaan suurin osa, jopa 75 % kaikista antropologisesti tunnetuista metsästäjä-keräilijä -ryhmistä on sotaa-käyviä, mikä omalta osaltaan hälventää epäilyksiä arkeologistenkin metsästäjä-keräilijöiden ryhmien luonteesta. Perus oletus ainakin on päinvastainen.³¹

Valtiotasolla ja yksityistasolla aseellisen valmius ja aseelliset tietotaito -tekijät lisäävät todennäköisyyttä aseellisiin konflikteihin. Voidaankin sanoa arkeologisten löytöjen perusteella, että todennäköisyys aseelliseen konfliktiin kasvoi siirryttäessä kivikaudelta pronssikaudelle ja edelleen rautakaudelle. Asei-

den kehitys kehitti samalla sotataitoja ja siten armeijoiden sofistikoituneisuus ja kuolettavuus kasvoi.

Resurssien vähyys ja alueelliset intressit luovat paineita kokeilla aseita ja joskus jopa pakottavat siihen. Ei voitane siis sanoa, että vaikka arkeologinen löytöaineisto ei suoraan osoita aseellisen konfliktin merkkejä, ettei aseellista konfliktia olisi ollut. Väitänpä, että aseellinen konflikti on välttämätön kahden eri eturyhmän kohdatessa ja aseellisten keinojen ollessa käsillä, ainakin pidemmän aikavälin kuluessa. Konflikti "sattuu" ennemmin tai myöhemmin ja jotkut jopa väittävät, että sotiminen olisi ikään kuin perinnöllistä kulttuurissa.³² Arkeologinen tutkimus voi fragmentaarisuudessaan sivuuttaa moniakin todisteita, miksei siis myös aseellisia konflikteja koskevia.

Antropologinen sodankäynnin teoria Avoi mielestäni muodostaa luotettavan tavan tarkastella ns. primitiivisiä arkeologisia kansoja suhteessa jo tunnettuun etnografiseen tietoon ja arkeologisiin johtopäätelmiin. Tämä vaatii vain sen, että uskaltaa tehdä vertailevia johtopäätöksiä kulttuurien perusominaisuuksista. Sota ja sodankäynti liittyvät niin laajalti koko muun yhteiskunnan toimintaan, ettei niitä voida sivuuttaa, ei edes arkeologisissa palapeleissä.³³ Arkeologinen aineisto vastaa johtopäätöstensä tasolla antropologisen sodankäynnin teorian vaatimaa tietomäärää siinä määrin, että mielestäni on mahdollista ja luotettavaa soveltaa teoriaa arkeologiseen tutkimukseen. Kaikki teorian palat ovat löydettävissä arkeologisessa dialogissa. Ehkä niin rauhan kuin sodankin tutkimus auttaa meitä ymmärtämään sodankäynnin pohjaa...³⁴

Viitteet

- ¹ Vrt Tarlow 1997:140. Hän viittaa ettei arkeologisessa kirjallisuudessa ole annettu sijaa väkivallalle ja aggressioille. Arkeologinen käsitys väkivallasta on kiilloitettu.
- ² Ks Hodder 1999, preface.
- ³ Ks. Otterbein 1994, passim. Useissa artikkeleissa.
- ⁴ Käsitteet löytyvät Otterbein 1994:196 taulukko 1.
- ⁵ Otterbein 1994:100.
- ⁶ Sofistikoituneisuudesta Otterbein 1994:197.
- ⁷ Otterbein 1994:100.
- ⁸ Otterbein 1994:196 kaavio 1.
- ⁹ Hodder 1999:66.
- ¹⁰ Vencl 1999:57.
- ¹¹ Vencl 1999:58.
- ¹² Dolukhanov 1999:75, 76.
- ¹³ Vencl 1999:58, 59.
- ¹⁴ Ibidem, 59.
- ¹⁵ Dolukhanov 1999:79.
- ¹⁶ Vencl 1999:59, 60.
- ¹⁷ Ibidem, 64.
- ¹⁸ Ks aseistuksesta Chapman 1999:109-112.
- ¹⁹ Ibidem, 70, 71.
- ²⁰ Dolukhanov 1999:86.
- ²¹ Ibidem, 87.
- ²² Harding 1999:159.
- ²³ Ibidem, 162.
- ²⁴ Ibidem, 163-172.
- ²⁵ Kristiansen 1999:176, 177. Aseistuksesta ks Kristiansen 1999:177, 178.
- ²⁶ Ibidem, 180, 181; Ks miekkojen kehityksestä esim Bridgford 1997, passim.
- ²⁷ Väestönkasvusta ks Kristiansen 1999:183.
- ²⁸ Randsborg 1999:192, 193.
- ²⁹ Harding 2000:275-291.
- ³⁰ Zimmerman 1997, passim. Häviäminen sodassa näkyy usein varsin irvokkaalla tavalla kuten tässä ns Crow Creekin massamurha tapauksessa.
- ³¹ Jalon villin myytistä ks Ellingson 2001, passim.
- ³² Bodley 1976:199.
- ³³ Beavitt 1997:217. Sodankäynnin on todettu vaikuttaneen vahvasti Iban (Borneo) kulttuurin yhteisön muodostumiseen.
- ³⁴ Vasquez 2000:368.

Kirjallisuus

- Beavitt, P. 1997: *Fighters and foragers: Warfare and the spread of agriculture in Borneo. Material harm. Archaeological studies of war and violence.* Cruithne press.
- Bodley, J. H. 1976: *Anthropology and contemporary human problems.* Washington state university. Benjamin/Cummings.
- Bridgford, S. D. 1997: *Mightier than the pen? (an Edgewise look at Irish bronze age swords). Material harm. Archaeological studies of war and violence.* Cruithne press.
- Dolukhanov, P. M. 1999: *War and peace in prehistoric Eastern Europe. Ancient warfare* (edited by Carman and Harding). Sutton publishing. UK.
- Ellingson, T. 2001: *The Myth of the Noble Savage.* University of California Press. Berkeley, Los Angeles and London.
- Harding, A. 1999: *Warfare: A defining characteristic of bronze age Europe. Ancient warfare* (edited by Carman and Harding). Sutton publishing. UK.
- Harding, A. F. 2000: *European societies in the Bronze Age. Cambridge world archaeology.* Cambridge university press. UK.
- Hodder, I. 1999: *The archaeological process. An introduction.* Blackwell publishers.
- Kristiansen, K. 1999: *The emergence of warrior aristocracies in later European prehistory and their long-term history. Ancient warfare* (edited by Carman and Harding). Sutton publishing. UK.
- Otterbein, K. F. 1994: Artikkelit 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10 ja 13. *Feuding and warfare. Selected works of Keith F. Otterbein. War and Society volume 1.* Gordon and Breach.

- Tarlow, S. 1997: The Dread of something after death: Violation and desecration on the Isle of Man in the tenth century. *Material harm. Archaeological studies of war and violence*. Cruithne press.
- Vasquez, J. A. 2000: What do we know about war? *What do we know about war?* Rowman & Littlefield publishers Inc.
- Vencl, S. 1999: Stone age warfare. *Ancient warfare* (edited by Carman and Harding). Sutton publishing. UK.
- Zimmerman, L. J. 1997: The Crow Creek massacre: Archaeology and prehistoric plains warfare in contemporary contexts. *Material harm. Archaeological studies of war and violence*. Cruithne press.

Teemu Kokko
Uusikatu 57-59 A 205
90120 Oulu
tekokko@suomi24.fi

Teemu Kokko on yleisen arkeologian 5.
vuoden opiskelija Oulun yliopistossa
ja vaihto-opiskelee antropologiaa Buffalon
yliopistossa USA:ssa.

"AERIAL ARCHAEOLOGY - INTO THE FUTURE" -SEMINAARI

Karim Peltonen

British Academyn ja English Heritagen organisoima ilmakehuvausta kulttuuriympäristön inventointi- ja havainnollistamismenetelmänä käsitelty seminaari pidettiin Lontoossa 11.-12.5.2001. Kaksipäiväisen tapahtuman tarkoituksena oli esitellä menetelmän kehitystä, nykytilaa sekä tulevaisuutta. Seminaari oli osa Kulttuuri 2000 -ohjelman kautta rahoitettua hanketta "Conservation through Aerial Archaeology", jonka tarkoituksena on ollut edistää menetelmän käyttöä sekä Englannissa että Manner-Euroopassa. Osaltaan seminaari liittyi British Academyn vuonna 1999 tekemään tilanneselvitykseen, jonka tulokset on julkaistu "Aerial Survey for Archaeology".

Tilaisuuden esitelmöijät edustivat varsin laajasti eri tahoja, lähinnä brittiläisiä kulttuuriperinnön hoidosta ja tutkimuksesta vastaavia instituutioita kuten English Heritagea (sulautettu yhteen Royal Commission of Ancient and Historical Monuments of Englandin eli RCAHME:n kanssa vuonna 1999), RCAHMS:a ja RCAHMW:a (Skotlanti ja Wales), yliopistoja (Oxford, Cambridge) sekä aluetason viranomaisia (County Councilit). Mannereurooppalaiset puhujat edustivat enimmäkseen yliopistoja, lähinnä entisen Itäblokin alueelta. Kaikkiaan semi-

naariin osallistui noin 80 henkeä, yhteensä 14 valtiosta. Itse osallistuin English Heritagen kutsumana, samoin professori Haggrén TKK:n fotogrammetrian laboratorion.

Tilaisuuden avausesitelmät käsittelivät lähinnä arkeologisen ilmakehuvan kehitystä Isossa-Britanniassa viimeisen 20-30 vuoden aikana. Kuiva alkua ei ollut lupaava, vaan sisälsi lähinnä vaikeasti avautuvaa ja vähän kiinnostavaa henkilöhistoriaa. Tilaisuuden toisen session esitelmät pelastivat kuitenkin avauspäivän. Session aiheena olivat eri ilmakehuarkistot, niiden tarjoamat mahdollisuudet sekä erityisesti kuvausaineistojen integrointi muihin "tiedustelumenetelmiin". Esitelmissä korostettiin jo olemassaolevan aineiston käyttökelpoisuuden parantamista ja eri kokoelmien saavutettavuuden helpottamista. Erityisenä kuriositeettina ja suomalaisia kiinnostavana aineistona voisi mainita Keelen yliopiston (Iso-Britannia) sotilastiedustelukuvauksen kokoelman, joka sisältää mm. saksalaisten Suomesta vuosina 1943-44 kuvaaman ilmakehuvasarjan. Kattavuutensa (noin 2/3 -osaa Suomesta) vuoksi kokoelma saattaisi olla arvokas lähde maisematutkimukselle. Mainittu sarja on osa laajempaa sota-saaliskokoelmaa, joka yhdessä amerikk-

kalaisen National Archives 2:ssa säilyttävän kokoelman kanssa muodostaa lähes 50 miljoonaa kuvaa sisältävän kokonaisuuden eri puolilta toisen maailmansodan taistelukenttiä.

Session kiinnostavin esitelmä oli kuitenkin Skotlannin komission (RCAHMS) edustajan pitämä, jossa käsiteltiin ilmakuvia ja kuvatulkintoja osana laajempaa kulttuuriympäristötiedonhallintajärjestelmää. RCAHMS on muutaman viime vuoden aikana kehittänyt systemaattisesti järjestelmää, joka paikkatiedon kautta yhdistää eri aikoina tuotetut kulttuuriympäristöä koskevat rekisterit. Järjestelmä kattaa kulttuuriympäristön kokonaisuudessaan ja siihen pääsee lähemmin tutustumaan komission kotisivulla osoitteessa <http://www.rchams.gov.uk>. RCAHMS:lla on myös käynnissä pilottiprojekti Ison-Britannian maanmittauslaitoksen, Ordnance Surveyn, kanssa, jonka tarkoituksena on selvittää mahdollisuuksia liittää kulttuuriperintöä koskevaa tietoa, lähinnä erilaisia rakennus- ja muinaisjäännösinventointitietoja laitoksen tuottamiin peruskarttoihin. Nämä nk. ei-topografiset karttatason palvelisivat ennen kaikkea suurta yleisöä ja maankäytön suunnittelusta vastaavia tahoja.

Toisen päivän esitelmät olivat astetta detaljoidumpia ja käsittelivät lähinnä alue- ja paikallistason case-studyja. Englannista esiteltiin Cornwallin ja Essexin kreivikuntien omia kartoitushankkeita sekä English Heritagen toimintaa. Lisäksi Walesin komissio (RCAHMS) esitteli omaa vuosittaista ilmakuvausohjelmaansa. Cornwallin edustajan puheenvuorossa korostui maiseman kokonaisvaltaisen havainnoinnin merkitys sekä uusien muistomerkkiryhmiä sisällyttäminen kreivi-

kunnan kuvausohjelmiin. Sama näkökulma oli myös English Heritagen edustajan esitelmässä, joka käsitteli lähinnä ilmakuvasta maiseman historiaa avaavana työkaluna. Essexin edustaja esitteli National Mapping Project:iin (ks. jäljempänä) liittyvänä alahankkeena toteutetun Stour-joen laakson intensiivikartoituksen, minkä tarkoituksena on ollut tuottaa tietoa ympäristön historiallisesta kehityksestä sekä erilaisten kulttuurihistoriallisten jäänteiden nykytilasta ja säilymiseen vaikuttavista uhkatekijöistä.

Päivän toinen sessio siirsi painopisteen mantereelle, josta esiteltiin hankkeita sekä Tshekin tasavallassa että Puolassa. Lisäksi Irlannin tasavallan edustaja esitteli Taran Kuningashautojen dokumentointihanketta. Tshekeissä ilmakuvaukset on muutaman viime vuoden aikana kehittynyt huomattavasti vauhtia ja tällä hetkellä maassa on kaksi eri yksikköä, jotka kuvauksia suorittavat. Kuvausten myötä käsitys Määrin alueen esihistoriasta on muuttunut ja aikaisemmin tuntemattomia muinaisjäännöstyypppejä on tunnistettu. Puolassa muutosvastarinta on ollut suurempaa ja muutaman viime vuoden lupaavista tuloksista huolimatta menetelmän soveltuvuutta Puolan oloihin epäillään yhä. Esitelmän pitäjä Wlodek Rackowski kritisoikin voimakkaasti puolalaista arkeologiaa jähmettyttämisestä ja tyytymisestä vallitsevaan tilanteeseen, minkä hän osittain tulkitsi jättäneeksi Puolan kansantasavallan henkisesti ilmapiiristä.

Toisen seminaaripäivän kolmas sessio palautti keskustelun jälleen yleisemmälle tasolle ja ilmakuvauksen tulevaisuuden näkymiin. Esitelmistä eläväisin oli entisen saksalaisen sotilaslentäjän Otto Braaschin esitelmä.

Braasch toimii ilmakuvauksen jonkinlaisena matkasaarnaajana erityisesti entisen itäblokin alueella, mutta on samalla hieno esimerkki siitä potentiaalista, minkä harrastajat arkeologialle tarjoavat. Session esitelmistä mielenkiintoisin oli tilaisuuden isännän English Heritagen edustajan, Bob Bewleyn, esittelemä strateginen ohjelma, jossa tulevaisuuden tavoitteina mainittiin mm. olemassaolevan ilmakuva-aineiston saavutettavuuden parantaminen, uusien ilmakuvausohjelmien toteuttaminen ja olemassaolevien jatkaminen, kuvauksen laajentaminen myös muihin kuin arkeologisiin kohteisiin, antikvaarisen toiminnan ja ilmakuvauksen lähentäminen sekä uusien tekniikoiden ja erityisesti paikkatiedon kehittäminen.

Seminaarin päätteeksi käytiin vielä Syleinen keskustelu, jossa ennalta sovitut alustajat nostivat esille eri näkökulmia. Keskustelu jäi jossain määrin vaimeaksi, mutta alustajien esille nostamat painopisteet sekä yleisön kommentit antoivat kuitenkin käsityksen siitä, mihin alan toivotaan tulevaisuudessa kehittyvän. Selviä painopisteitä olivat koko Euroopan kattavan tiedon tuottaminen, yleisön saaminen laajemmin mukaan sekä erilaisten kansallisten lento- ja kuvausrajoitusten purkaminen.

Seminaarin ohessa esiteltiin English Heritagen mittaustyöryhmän toimintaa, lähinnä kallista, mutta vaikuttavaa Leican mallinnusjärjestelmää ja sen sovellutuksia eri tyyppisissä kohteissa. Lisäksi English Heritage esitteli National Mapping Projectia, kunnianhimoista ja haastavaa hanketta, joka tähtää Englannin muinaisjäännösten kartoitukseen mittaavaan 1:10 000.

Hanke painottuu menetelmällisesti ilmakuvaukseen. Toistaiseksi työ on edennyt eri pilottien kautta, joista mm. Vale of Yorkin -alueen tulokset julkaitaan lähipäivinä. Lisätietoja osoitteesta: <http://www.english-heritage.org.uk/knowledge/archaeology>.

Yhteenvedona voisi todeta, että seminaari antoi hyvän käsityksen siitä, mitä ilmakuvauksen arkeologiassa tänä päivänä on. Viimeisten 20 vuoden aikana ilmakuvauksen käyttö on kehittynyt huomattavasti ja tunnettujen muinaisjäännösten kuvaamisen sekä erilaisten maaperä-, viljely- ja varjojälkien (earthworks, cropmarks, soilmarks) tunnistamisen ja luokittelun sijaan laajojen maisemakokonaisuuksien dokumentoinnista ja analysoimisesta on tullut menetelmän yhä tärkeämpi soveltamisala. Monet puheenvuorot korostivatkin ilmakuvausta ennen kaikkea maisema-arkeologian välineenä, mikä brittiläisen tutkimusperinteen mukaisesti kattaa varsin laajasti kulttuuriympäristön eri elementit sisältäen sekä muinaisjäännökset, maiseman rakenteet että rakennukset. Maiseman ohella omiksi erityisryhmikseen ovat nousseet teollisuus- ja sotilaskohteet, joiden laajuus ja usein monimutkainen rakenne edellyttävät suurempaa tarkasteluetaisyysyyttä. Kolmas keskeinen soveltamisala on kulttuuriympäristön suojelu ja vaalimistyö. Useat puhujat korostivatkin ilmakuvausta kustannustehokkaana ja tarkkana seurantavälineenä, joka mahdollistaa nopeat ja ajantasaiset arviot laajojenkin alueiden kulloisesta tilasta.

Teknisesti ilmakuvauksen kehittyminen yhä enemmän illustraatiotekniikasta kaukokartoitusvälineeksi, missä menetelmän integroiminen osaksi eri paik-

katietojärjestelmiä on ollut merkittävässä asemassa. Suurin osa kuvatulokinnasta näyttääkin tänä päivänä tapahtuvan sähköisessä ympäristössä, jossa kuvilla esiintyvät ilmiöt digitoidaan ja muunnetaan mittaustiedoksi. Tämä sallii selvästi aikaisempaa monipuolisemman lähestymistavan kulttuurimaiseman eri elementteihin kiitos eri tavoin tuotetun tiedon yhdistämisestä.

Suomea ajatellen seminaari oli monessa suhteessa hedelmällinen ja ajatuksia herättävä. Suomalaisessa arkeologisessa perustutkimuksessa ja antikvaarisessa toiminnassa ilmakuvauksen merkitys tutkimus- ja inventointivälineenä on perinteisesti ollut vähäinen. Syitä tähän on varmastikin monia, mutta välineen teknisyys ja maastomme yleinen peitteisyys sekä tietyt ennakkoluulot lienevät olleet keskeisiä tekijöitä. Jälkimmäiseen liittyen edellä mainittu Puolan edustajan esitelmä tuntuikin siksi erityisen tutulta.

Maisemamme peitteisyydestä huolimatta menetelmä olisi todennäköisesti sovellettavissa Etelä-Suomen peltoviljelyalueiden, saariston ja Lapin arkeologisen kulttuuriperinnön kartoitukseen ja seurantaan. Metsäalueilla menetelmä soveltuisi ehkä parhaiten kasvuston anomalioiden havainnointiin, lähinnä historiallisten metsänkäyttömuotojen, kuten kaskeamisen ja tervan- ja hiilenpolton jättämien jälkien tunnistamiseen. Tätä olettamusta tukevia tuloksia on saavutettu mm. Kanadassa, jossa sumakkia kasvavia intiaaniauinpaikkoja on voitu tunnistaa vääräväri-ilmakuvista (infrapunakuva). Yleensä lehtipuuta voimakkaasti kasvavat miilut ja tervahaudat voisivat siten olla myös tunnistettavissa ilma-

kuvista. Lisäksi ilmakuvauus saattaisi soveltua matalissa rannikko- tai järvi-vesissä olevien vedenalaisten jäänteiden havainnointiin. Nykyisen maisemarakenteen sekä kulttuuriympäristön tilan ja kehityksen kartoitukseen menetelmä luonnollisesti soveltuu koko maassa, mahdollistaen myös erilaiset rakennetun kulttuuriperinnön sektori- ja perusinventoinnit.

Ilmakuvauksen soveltaminen olisi Suomessa projektiluontoisesti perusteltua laajamittaisten maankäyttöhankkeiden yhteydessä. Lisäksi sen soveltamista erilaisiin teemainventointeihin tulisi kehittää. Yleisesti esitetty väite lentämisen kalleudesta ei liene todellinen ongelma ja lentohalukkaita vapaaehtoisia löytynee tarvittaessa. Lontoon seminaarissa todettiin myös, että käytännössä noin kolmen tunnin lennon aikana voidaan inventoida 60-70 kohdetta. Suomessa ei ehkei välimatkoista ja maaston peitteisyydestä johtuen ole realistisia edellytyksiä päästä samaan tehokkuuteen, mutta selvää on, että tunnit ilmassa vähentävät olennaisesti maastotyöpäiviä ja kustannuksia.

Käytännössä menetelmän kehittäminen edellyttäisi jo olemassa olevan kuva-aineiston tulkinnan, paikkatietomuotoisen käsittelyn sekä matalalento- ja viistokuvauksen kehittämistä. Ensin mainittu mahdollistaisi lähinnä kaksiulotteisten ilmiöiden, kuten maaston kosteuserojen ja kasvillisuuden anomalioiden tunnistamisen. Kuva-aineiston sähköinen käsittely paikkatietojärjestelmissä mahdollistaisi taas tunnistettujen ilmiöiden sitomisen muuhun kartografiseen aineistoon ja niiden tarkan paikantamisen että mittaamisen. Viimeksi mainittu viisto-

kuvausmenetelmä taas soveltuu erityisesti maaston mikromuotojen ja pelto-kasvillisuudessa olevien kasvuhäiriöiden (nk. cropmarks) jäljittämiseen.

English Heritagen ilmakuvauksien päälikkö, Bob Bewley, on tulossa vuonna 2002 Suomeen luennoi-

maan Helsingin yliopiston ja Teknillisen korkeakoulun kutsumana. Alustavasti esillä on ollut, että luennon lisäksi Bewleyn vierailun yhteydessä järjestettäisiin seminaari, jossa arvioitaisiin ilmakuvauksen käytön edellytyksiä Suomessa, olemassaolevia kuva-aineistojamme sekä mahdollista kansallista kuvausstrategiaa.

*Karim Peltonen
Museovirasto, rakennushistorian osasto
PL 169
00511 Helsinki
karim.peltonen@nba.fi*

FM Karim Peltonen työskentelee Museoviraston tutkijana rakennushistorian osastolla tietohallinnon kehittämistehtävissä

Kaikki paitsi pönötys on turhaa...

Janne Ikäheimo

Vanhoina hyvinä aikoina arkeologian missio oli löytää kauniita ja kiinnostavia esineitä kaiken kansan ihasteltavaksi, sitten joku onneton keksi arkeologian tarkoitukseksi päätelmien teon menneistä kulttuureista niiden jättämän esineellisen jäämistön sekä maaperässä havaittavien anomalioiden perusteella. Keksintö oli sikäli onnekas, että sen varjolla arkeologinen aarteenmetsästäys saatiin häveliäästi verhottua tieteen kaapuun. Kuitenkin totuus on edelleen se, että suurinta osaa meistä ajaa kentälle tarve löytää kauniita esineitä, joita sitten ylpeäntärkeänä voimme esitellä muille tutkijoille tai median kautta suurelle yleisölle. Arkeologian käyttövoimana on siten tarve pönöttää ja esine, jonka avulla arkeologi pääsee suorittamaan tätä toimintaa, voidaan siis ristiä pönöttimeksi.

Pönöttimen ja sen mahdollistaman pönötyksen määrä ja laatu ei ole yksiselitteinen. Kiinteä muinaisjäännös ei pönöttimeksi kelpaa kuin aivan erityistapauksessa. Uuden asumuspainanteen löytäminen tekee löytäjänsä onnelliseksi, mutta kun yhden sellaisen on nähnyt eivät muut vastaavat tunnu enää niin ihmeellisiltä. Toisen arkeologin, arkeologian harrastajan tai jonkun muun asiasta kiinnostuneen houkutteleva löytöpaikalle vaatii lisäksi huomattavaa panostusta ja näin ollen kiinteällä muinaisjäännöksellä suoritettun pönötyksen hyö-

tysuhde on tavallisesti erittäin alhainen. Kalliomaalaukset ja riimukivet ovat tietenkin asia erikseen.

Pönötin on siis pääsääntöisesti irtain muinaisesine. Esineen pönötysarvo ei määräydy sen löytökontekstin, vaan näyttävyyden ja harvinaisuuden perusteella. Ainakin nk. suurelle yleisölle on aivan yhdenmukaista onko eläinpäinen kivikirves löydetty in situ vai seula-kasasta kaivausaluetta umpeen luotaessa. Pääasia on, että on jotain löydetty. Näyttävyys ja harvinaisuus mahdollistavat puolestaan pönöttimien keskinäisen arvottamisen; täytyyhän esimerkiksi piinuolenkärjen olla monta kertaa arvokkaampi kuin vastenmielisen kvartsi-iskoksen. Itse asiassa viimeksi mainittu ei käytännössä kelpaa pönöttimeksi lainkaan. Pönöttimien arvottamisessa on myös huomioitava niiden tunnettu levinäisyys; vasarakirves hätkäyttää enemmän Inarista kuin Espoosta löydettyinä. Arvoerot tuo parhaiten esiin pisteytys. Seuraava taulukko esittelee arvoaltaisen asiantuntijaraadin laatiman pisteytyksen joukolle pönöttimiä, mikäli ne sattuvat löytymään Lapin tai Pohjois-Pohjanmaan alueelta. Pisteytyksen periaatteet lienevät sovellettavissa myös Etelä-Suomeen. Taulukon ulkopuolelle jääneiden pönöttimien arvo ratkaistaan tapauskohtaisesti.

Pönötin	Pts.	Pönötin	Pts.
Kvartsi-iskos	0.000001	esineellinen	
kvartsiesine	0.1	punamultahauta*	100
		vasarakirves	250
pii-iskos	0.2	hautaröykkiö	
		tykötarpeineen**	1 000
keramiikka	0.5	kätkölöytö (rahoja tms.)	2 500
		kalliomaalaus tai -piirros	5 000
nuolenkärki	1	pronssiluuri	10 000
meripihkaesine	2	pyramidi	1 000 000
kiviesine	5	Liiton arkki	10 000 000
soikea tuluskivi	10		

Taulukko 1. *) väh. 1 meripihkakoru, liuskerengas tai -riipus; **) tykötarpeiksi lasketaan mm. miekat, soljet ja kilvenkupertat.

Kun olet oheisen taulukon avulla laskenut itsellesi toista miljoonaa pistettä, on syytä lisätä, että reilun pelin hengen mukaisesti pönötyspisteitä myönnetään ainoastaan 1.6.2001 jälkeen tehdyistä löydöistä. Pisteitä saa vain henkilökohtaisesti löydetyistä esineistä, kaivausjohtaja ei saa pistettä kukaan kaivajiensa tekemistä löydöistä. Henkilökohtaisia pistekertymiä vertaillaan kerran vuodessa. Oulun yliopiston yleisen arkeologian oppiaineen piirissä on pönötysvuodeksi sovittu aika pikkujoulusta pikkujouluun, mutta aivan uuden ulottuvuuden kisailuun toisi pistesaaliin valtakunnallinen vertailu.

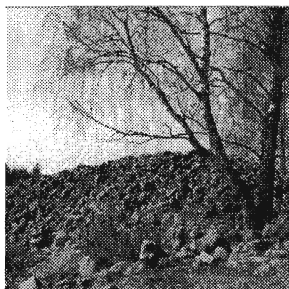
Media kiinnostuisi arkeologiasta uudella tavalla, kun Museoviraston kenttäpäivillä kruunattaisiin vuoden arkeologinen pönöttäjä, joka yliveritaisuutensa osoittaen pönöttäisi 5 minuuttia Kansallismuseon luentosalin katederilla muun arkeologikunnan osoittaessa suosiotaan seisaaltaan. Ohjelma voisi jatkua impotenttien - impotentti = ammattiarkeologi, jonka vuoden aikana löytämien pönöttimien pistemäärä jää alle yhden - ruoskinnalla ja ilman pisteitä jääneiden teilaamisella Kansallismuseon parkkipaikalla. Näin suomalainen arkeologia kirkaistaisi julkisuuskuvansa ja siirtyisi kertaheitolla tulospakoilusta tulosvastuuseen. Miten on, vieläkö pönötyttää?

Janne Ikäheimo
Oulun Yliopisto, Arkeologian laboratorio
PL 1000, 90014 Oulun yliopisto
janne.ikaheimo@oulu.fi

FL Janne Ikäheimo työskentelee amanuenssina Oulun yliopiston taideaineiden ja antropologian laitoksella arkeologian oppiaineessa.

FENNOSCANDIA ARCHAEOLOGICA XVII

Articles

Markku Torvinen, Säräisniemi I Ware

Timo Kuokkanen, Stone Age sledges of central-grooved type: Finnish reconstructions

Jan Storå, Sealing and animal husbandry in the Ålandic Middle and Late Neolithic

Janne Harjula, Burial cairns in the region of the ancient bay of Panielia

Discussion

Valter Lang, Archaeology and language

Bernard Hänsel, Archäologie und Sprache - ein Plaidoyer für die Vielsprachigkeit

Brian Boyd, Some comments inspired by Valter Lang's "Archaeology and language"

Mervi Suhonen, Comment on Valter Lang's article Archaeology and language

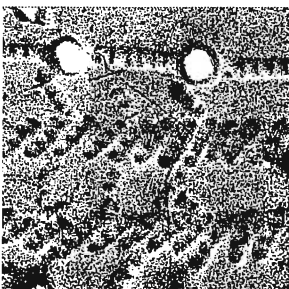
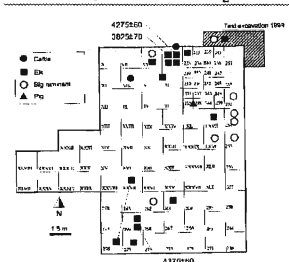
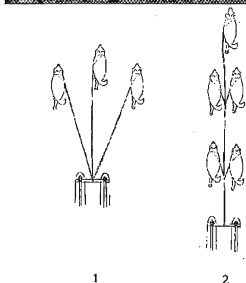
Tom Reuter, The language of scientific teaching and writing in small European countries

Notes and news

Esa Mikkola & Tuukka Talvio, A silver coin hoard from Orijärvi, Kihlipelto in Mikkeli rural commune, province of Savo, Eastern Finland

Book reviews

Michael Brian Shiffer, The Material Life of Human Beings: Artifacts, Behaviour, and Communication. Routledge. London - New York 1999.
By Visa Immonen and Lily Diaz

Hintaan 70 mk
(jäsenhinta 55 mk)

Aikakauskirjaa voi ostaa Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki. Jäsenille kirjaa myyvät Pirjo Hamari Museovirastossa, Kristiina Korkeakoski-Väisänen Turun yliopistossa ja Janne Ikäheimo Oulun yliopistossa.

Hämeestä ja Hämeen vierestä

Unto Salo

Professori Kaisa Häkkinen on kirjoittanut Muinaistutkijan numeroon 2/2001 arvioinnin Hämeen Heimoliiton vuonna 2000 julkaisemasta teoksesta *Hämeen käräjät I*, mm. siihen sisältyvästä tutkimuksestani Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. Kun hän antaa tästä sekä virheellisen että negatiivisesti värityneen kuvan, pyydän kunnioittavasti esittää seuraavan.

Aikaisemmin katsottiin, että ollakseen tasapuolinen arvioinnin pitäisi koskea koko objektia, punnita sen tuloksia ja virheitä, lähtökohtana aiheesta kirjoitettujen tutkimusten yleiskuva. Tehtävä on tiedollisesti vaativa, varsinkin jos kohteena on laaja synteesi. Mutta oikeamielisyyttä edellyttävänä se on vaativa myös mentaalisesti.

Ensinnäkin arvioinnin kokonaisvaltaisuus. Tutkimukseni käsittää 215 sivua, mutta professori Häkkinen rajoittuu argumentoidussa tarkastelussaan niukaan 50 sivuun, joten kolme neljänestä jää käsittelemättä. Korrektiuden nimissä tästä olisi pitänyt mainita, sillä näin hän johtaa lukijan harhaan. Hän ei ilmeisesti katso asiantuntemuksensa muuhun riittävän ja myöntääkin sen epäsuorasti: *"Tosin sellainen lukija tai tutkija, joka vuosikymmenet on seurannut Hämeen esihistoriaa koskevaa keskustelua ja osallistunut siihen*

itsekin, epäilemättä kykenee tähän" (so. tutkimuksen ymmärtämiseen) *"paremmin kuin ulkopuolinen"*... Mutta kun näin on, mistä logiikasta seuraa hänen opettajamainen asenteensa; opettajanhan pitäisi tietää enemmän ja ymmärtää syvemmin kuin opetettavansa.

Tutkimuksen pääosan hän sivuuttaa kursorisesti. Se ilmenee mm. hänen väitteestään, että "kristinuskon tulon ja sen henkisen vaikutuksen pohtiminen jää maallisen historian rinnalla sivuseikaksi ja lähinnä (professori Hannes) Sihvon huomautusten varaan." Näin ei ole laita. Pohdin artikkelissani Suomen hiippakunnan alkuvaihetta, hiippakunnan laajenemista Aurajokilaaksoon ja Varsinais-Suomen kaakkoisosiin sekä Satakunnan itäisiin pitäjiin ja Hämeen maakuntaan, pohdin Satakunnan ja muidenkin alueiden mariankirkkojen merkitystä, piispan ja tuomiokirkon maaomaisuuden syntymistä sekä pitäjänkirkkojen ja rautakautisten kalmistojen otaksuttua samanpaikkaisuutta. Muuhun ei tässä yhteydessä ollut aihetta. Professori Häkkinen virkkeessä pitää paikkansa vain toteamus, ettei teoksen kirjoittajiin kuulu kirkkohistorioitsijaa.

Professori Häkkinen painottaa myös arvioinnissaan objektiivisen sijasta esteettistä, etten sanoisi subjektiivista nä-

kökulmaa: *"Hämeen käräjät on monessa mielessä heterogeeninen julkaisu."* Onko tieteellisen julkaisun ensisijainen tarkoitus sitten homogeenisuus? Hän on itsekin kirjoittanut aikakauskirjoihin ja artikkelikokoelmiin, jotka ovat homogeenisuuden näkökulmasta vielä kyseenalaisempia.

Professori Häkkinen kiinnittää huomiota heterogeenisyyden eräänä ilmuksena niteen viitteisiin, mm. niiden erilaisiin merkitsemistapoihin; kauneusvirhe ei ole asiallisesti kovin merkittävä. Salolla on viitteitä "valtavasti"; lähes 600. Mutta ei lukumäärä hänen mielestään laatu korvaa: *"Monet lähdeviittaukset ovat sellaisia, ettei artikkelin lukija voi niitä tarkistaa tai käyttää hyväkseen (yksityiskirjeet, puhelinkeskustelut, henkilökohtaiset tiedonannot)".* Tällaisia viitteitä on kaikkiaan viitisentoista, noin 2,5% viitteistä! Eivätkä niidenkään tiedot ole tarkistamattomissa: kirjeenvaihtoni on tarkistettavissa ja keskustelukumppanini ovat tunnettuja tutkijoita. Mutta eihän tässä itse asiassa ole kysymys tieteellisyydestä, vaan mittapuiden erilaisuudesta! Akateemikko Eino Jutikkalan ja professori Hannes Sihvon kirjoitusten viitteettömyys on hyvin ymmärrettävissä, koska ne ovat luentojen kirjaanpanoja ja kumpaakin kirjoitusta professori Häkkinen suorastaan ylistää. Mutta tähän nähden: mistä siis minun kirjoitukseni joidenkin "virheiden" korostaminen? Ei ainakaan samojen punnusten käyttämisestä, kuten tieteellinen objektiivisuus edellyttäisi.

Vastaava näkökulmaero koskee tutkimuksen tavoitteita. Professori Häkkinen olisi ollut tyytyväinen, jos teoksesta myös *"ulkopuolinen, joka taustoja sen kummemmin tuntematta haluaisi saada yleiskuvan tutkimuksen"* (*Hämeen esihistorian*) "tämänhetkisestä tilasta, tuloksista ja

ongelmista". Ensyklopedioiden hakusana-artikkeleilla on kiistämättä käyttöarvonsa, mutta usein pidetään hyväksyttävänä sitäkin, että tutkimus pyrkii uuteenkin tietoon, uusiinkin oivalluksiin, uusiin hahmotuksiinkin. Niin olen tässä menetellyt ja rikkonut professori Häkkinen tieteenkäsitystä vastaan.

Kirjoitukseni "ylipituus" johtuu siitä, että olen käyttänyt monia lähdelajeja. Olen tehnyt sen siinä vakaumuksessa, että menneisyyden hahmottamiseen tarvitaan kaikkia käytettävissä olevia lähteitä, koska jokainen lähdekategoria antaa menneisyyden kysymykseen vain osavastauksen: historiantakainen arkeologia on tuntemattoman etnoksen historiaa tunnettuna aikana tunnetulla alueella, kielihistoria on tunnetun etnoksen historiaa tuntemattomana aikana tuntemattomalla alueella, kansanperinne on tunnetun etnoksen kulttuurihistoriaa/sanataidetta/uskomuksia tuntemattomana aikana, nimistö on joko tunnetun tai tuntemattoman etnoksen paikkaan sitoutunutta historiaa, varhimmalta osaltaan tuntemattomana aikana. Mikäli tällaisia lähdeaineistoja onnistutaan luotettavasti yhdistämään, tulos on verrattomasti täyteläisempi ja vivahteikkaampi kuin minkään yksittäisen tieteenalalan nojalla tehdyt vastaavat päätelmät.

Tässä pyrkimyksessä vaanivat tietysti jokaista uskalikkoa sudenkuopat, ja niistä suurin on vaara rinnastaa toisiinsa eriaikaisia lähteitä. Vaaraa voidaan kuitenkin jossakin määrin vähentää soveltamalla kronologisia kriteerejä ja arvioimalla eri lähdeaineistojen kronologista rinnakkaisuutta. Ei vain arkeologisessa, vaan muissakin lähdeaineistoissa voidaan näet erottaa peräkkäisiä kerrostumia, ja ne antavat tietynlaisen mahdollisuuden rinnastaa toisiinsa lähdeaineistoja kronologisina sarjoina, pyrkii siis rin-

nastuksien systematiikkaan; arkeologian ja kielihistorian yhdistäminen onkin johtanut hyviin tuloksiin. Kronologinen rinnastaminen ei tietysti yksinään riitä: lisäksi tarvitaan eri lähdeaineistojen sisällöllistä yhteensopivuutta, ennen muuta sitä. Tällaiset pyrkimykset ovat vielä alkuasteillaan, mutta mielestäni niitä on syytä jatkaa.

Professori Kaisa Häkkisen tieteelliset tavoitteet, sikäli kuin ne hänen kirjoituksestaan ilmenevät, eroavat tämän kirjoittajan tavoitteista suuresti. Linaan hänen esitystään: *"Salon ja Jokipiin tekstejä lukiessa tulee väistämättä mieleen muinaisten roomalaisten viisaus: Quod licet Iovi, non licet bovi. Jos väitöskirjaansa vääntävä opiskelija toisi ohjaajalleen näin rönsyilevän käsikirjoituksen, hän saisi tietysti vuolaat kiitokset aineiston ylenpalttisesta runsaudesta mutta heti perään tiukan kehotuksen karsia, täsmentää ja pysyä asiassa. Kaikkea maailman viisautta ei voi ahtaa yhteen artikkeliin, vaikka sitä olisikin ehtinyt karttua runsaasti. Rajaaminen on vaikeaa, mutta välttämätöntä."* Rajaamisen välttämättömyyttä hän onkin omassa kirjoituksessaan noudattanut ja arvioinut tutkimuksestani vain osan. Mutta tuo "härkä" ja Jupiter! Uppiniskaisena härkä puskee entiseen suuntaan ja kun ei näe Jupiteria, ei juuri välitä Junonkaan opettavaisesta etusormesta. Eikä ole aihettakaan: professori Häkkinen ei osoita, etteivät aineisto ja sen käsittely olisi teemanmukaiset; kriitikoltakin voisi odottaa itsekritiikkiä.

Teemanani oli alun perin "Häme ennen ristiretkä", mutta syvennyessäni aiheeseen totesin, että taustaksi oli myös otettava Suomeksi nimitetty rannikon asutus ja saamelaiskysymys. Kaikki se aineisto, jota käytin, liittyy Hämeeksi nimitetyn alueen etnohistoriaan, asutushistoriaan, kauppahistoriaan, alueelli-

seen organisoitumiseen ja ulkomaansuhteisiin.

Entä aineiston *"ylenpalttinen runsaus"*? Professori Häkkinen sitä paheksuu, mutta minulle tämänsisältöinen paheksunta on tunnustus. Olen elänyt ja elän vieläkin siinä käsityksessä, että menneisyyden tutkimuksen yleisenä puutteena on lähteiden niukkuus, joten niiden ylenpalttinen runsaus on itse asiassa korkea kiitos! Sillä historian tutkimuksessa pidetään aikaisemmin käyttämättömien lähteiden löytämistä ansiona, ja arkeologiassakin aineistoa hankitaan kaivamalla uusia muinaisjäännöksiä jatkuvasti. Lähteitä siis tarvitaankin enemmän. Aineiston runsaudesta seuraa kyllä, että tutkimuksestani *"lukijan on työlästä kuoria niitä ("kiinnostavaa tietoa", "uusia näkökulmia") esiin."* Se ilmenee professori Häkkisen arvioinnistakin. Tutkimukseni on todellakin faktapitoisuudessaan vaateliias, mutta harvoin on faktapitoisuutta pidetty tutkimuksen heikkoutena.

Linaan professori Häkkisen arviointia edelleen: *"Vielä vaikeampaa on erottaa faktaa hypoteeseista."* Vastaan: juuri faktan vuoksi, juuri uuden aineiston, uusien näkökulmien vuoksi olen varustanut tutkimukseni lähes kuudellasadalla viitteellä. Niistä kyllä selviävät faktat, jos joku haluaa. Jos olisin toistanut, mitä aiheesta on aikaisemmin kirjoitettu, olisin päässyt paljon vähemmällä. En kuitenkaan tyytynyt ja tulin siis sekoittaneeksi palikat. Syynä oli se, ettei Jupiter eikä professori Häkkinenkään ole kirjoittanut Suomesta eikä Hämeestä, joten työ jäi härälle.

Professori Kaisa Häkkinen: *"Moniteinen tutkimus on nykyisin suosittua ja usein tarkoituksenmukaistakin, mutta tällainen tutkimus olisi turvallisinta suorittaa monen tutkijan ryhmätyönä, jossa jokainen*

jäsen voisi toimia asiantuntijana omalla alallaan. Polyhistoriksi ryhtyvä joutuu ennemmin tai myöhemmin heikoille jälle edetessään oman erikoisalansa ulkopuolelle.” Olisi ja olisi: käykää siis toimeen, te asiantuntijat! Tieteen kenttä on avoin. Yhden kirjoittajan monitieteiseen yritykseen sisältyy aina riskinsä. Olen tietoinen siitä ja siitäkin, ettei minun tutkimukseni tule jäämään tieteen viimeiseksi sanaksi. Mutta aivan varma en ole siitäkään, että asiantuntijaryhmä saavuttaisi ikuisen totuuden. Siitä vakaumuksesta en silti pääse, että tutkimuksen on vastattava menneisyyden kysymykseen, ja jos asiantuntijat eivät sitä tee, sallikoot edes härän sitä yrittää. Ellei spesiaalistunut, yhä pitemmälle sektoroitunut ja sektoreihinsa kanonisoitunut tiede sitä tee, se ei täytä kansallista eikä yleisinhimillistä tehtäväänsä, vaan pysyy asiantuntijoiden tieteenä. Mutta kun aiheen asiantuntijatutkimus ei ole vielä käynnistynyt, on hyödyllistä tarkastella, mitä faktaheikkouksia professori Häkkinen on tutkimuksestani löytänyt.

1. Esitin tutkimuksessani, että Suomi on aluenimenä Hämettä vanhempi, minkä osoittamista professori Häkkinen pitää kyseenalaisena. Kenties väitteen muotoilu on liian ehdoton, mutta sisältö silti todennäköinen. Perustan käsitykseni Petri Kallion ja Jorma Koivulehdon etymologioihin sekä arkeologiseen asutushistoriaan. Kallion mukaan Suomi on kantaeurooppalainen laina, omaksuttu varhaiskantasuomeen ilmeisesti vasarakirvesheimoilta, luultavasti näiden sulautuessa rannikon vanhaan suomalaisväestöön. Tämän katsotaan tapahtuneen 3. vuosituhannen puolimaissa eKr. Kallio pitää todennäköisimpänä sitä käsitystä, että sanan alkupe räismerkitys olisi ollut 'ihminen'.

Jorma Koivulehdon mukaan Häme ja sitä vastaava saamen *sabme* on puoles-

taan omaksuttu kantagermaanisesta kielestä, ilmeisesti siis toisen esikristillisen vuosituhannen puolivälissä tai sen jälkeen, Suomen rannikolle muuttaneilta skandinaaveilta. Se näyttää merkinneen 'tummaa' ja tarkoittaneen sisämaan asukkaita, ilmeisesti saamelaisia, jotka tummuudessaan kaiketi erosivat rannikon kantasuomalaisista ja kantagermaaneista.

Näiden etymologioiden mukaan suomi on lainattu tuhatkunta vuotta aikaisemmin kuin *sämä*/Häme. Tästä ei tietystikään seuraa, että kyseiset sanat on alueniminä ajoitettava aivan samoin, mutta päinvastainen järjestys on silti vähemmän todennäköinen. Vaikka kumpikin on ilmeisesti tarkoittanut kyseiseen ryhmään kuulunutta henkilöä, ne ovat merkinneet myös ryhmää, ja ryhmän nimestä on vain kukonaskel aluenimeen. Sitä paitsi se rannikon asutus- ja kulttuuriryhmä, joka omaksui nimen suomi, erottuu asutus- ja kulttuurikartoilla jo jäkärlänkeraamisesta ryhmästä alkaen (4200/4000-3700?), vieläpä siten, että sen asutuksen jatkumista voidaan seurata kulttuurista kulttuuriin, periodista periodiin aina historiallisen ajan alkuun. Edellytykset suomen kehittymiselle aluenimeksi olivat siis olemassa sanan omaksumisesta lähtien, ja koska kiukaiskulttuurilla (2400-1200) täytyi olla oma kielellinen ja kulttuurinen identiteettinsä, sillä oli aluenimen tarve jo kaiketi varhaisvaiheissaan. "Kiukaislaisiahan" ei erottanut sisämaan asutuksesta ainoastaan kulttuurin, vaan nähtävästi habituksenkin erilaisuus. Ei sisämaan asutusta olisi ollut syytä nimittää *sämäksi*, 'tummaksi' ellei se olisi tummuudessaan erottunut rannikon väestöstä. Kun germaanisesta *seämä*stä kehittyi varhaiskantasuomen *sämä* ja tästä suomen Häme ja saamen *sabme*, jotka merkitsivät (Etelä-Suomessa) rannikon takaista sisä-

maan asutusta, täytyy sen seikan, että sisämaan asutus ja sen mukana sisämaakin saivat oman nimensä, osoittaa, että Suomi muodosti oman rannikkosidon naisen kulttuurinsa ja alueensa kantagermaaniin maahanmuuton aikana toisen esikristillisen vuosituhannen puolimaissa tai sen jälkeen. Arkeologisesti katsoen sen alueellisuus on kuitenkin paljon vanhempaa perua. Sen vuoksi on täysi syy päätellä, että suomella ja hämeellä on alueniminäkin sama ikäjärjestys kuin niiden omaksumisella. Myönnän kyllä, ettei tämä seikka ilmene kielihistoriasta, vaan edellyttää "kielenulkoista" näkökulmaa.

2. Häkkinen: *"Esimerkiksi Salons selitys, että viikari ja siitä johdetut kylän- ja talonnimet Viikeri tai Viikari palautuvat vanhaan ruotsalaiseen, ledungsohilasta merkitsevään termiin vigerman, ei saa vahvistusta etymologisista sanakirjoista."* Eipä tietenkään, koska se on uusi ajatus. Silti professori Häkkinen näyttää olevan sikäli oikeassa, että viikari-nimen lähtökohdaksi sopii paremmin henkilönnimi, nimittäin se, jonka muinaisilantilainen muoto on Vigarr. Mutta tämäkin kuuluu muinaisruotsin vigh 'strid' -sanan ja sitä vastaavan kantagermaanisensanan yhteyteen: se on alun perin yhdyssana, jonka ensimmäinen osa on tuo 'taistelu'. Asia selviää kyllä etymologisista sanakirjoista. Sinänsä, tutkimuksen teeman kannalta, viikari-kysymys on epäoleellinen. Päädyin näet siihen tulokseen, että viikari- ja viikeri-nimet ovat meillä ilmeisesti vasta keskiaikaisia, joten niillä ei näy olevan suoranaista yhteyttä satakuntalaitokseen.

3. Professori Häkkinen on arvioinut myös tutkimuksessani saamelaisiksi esitettyjä paikannimiä. Olen poiminut niitä Päijänteen ja Pohjanlahden väliseltä alueelta seitsemisenkymmentä, lähteinä kie-

len- tai nimistöntutkijoiden niitä koskevat tulkinnat. Olen perustellut niillä, niilläkin, sitä käsitystä, että sisämaan asutus oli ennen nuorempaa roomalaisaikaan saamelaisia. Kun näet suomalaiset/hämäläiset omaksuivat saamelaisia nimiä, näiden täytynee olla suomalaisasutusta vanhempia. Tähän käsitykseen sopii yleisellä tasolla myös sisämaan aluenimi Häme ja sitä vastaava sabme; alkuperäisiä hämäläisiä olivat ilmeisesti saamelaiset. Myöhemmin hämäläisiksi muuttuivat myös ne suomalaiset, jotka siirtyivät Hämeeseen ja asettuivat sen vakinaisiksi asukkaiksi.

Professori Häkkinen huomauttaa, että esittämiini saamelaisnimiin sisältyy yleisesti hyväksytyjen ohella myös epävarmoja, mikä pitää varmaankin paikkansa. Kun Suomen saamelaisnimitystä ei ole laadittu systemaattista tutkimusta, olen joutunut poimimaan nimet kielen- tutkijoiden eriaikaisista, osaksi vanhoistakin julkaisuista, eivätkä viimeksi mainittujen perustelut ehkä kaikin osin päde. Olennaista tutkimukseni kannalta on kuitenkin se, että järviolueella on runsaasti varmoja saamelaisnimiä, eikä professori Häkkinenkään tätä kiistä.

Mutta kun professori Häkkinen huomauttaa, etteivät lappi-nimet ole saamelaisia, totean ainoastaan, etten ole missään kohdassa niin väittänyt. Siitä syystä en lappi-nimiä tarkastellutkaan, vaikka niitä on tutkimusalueelta tiedossa runsaasti. Siitä olen kyllä vakuuttunut, että suomalaiset ovat tarkoittaneet lappalaisilla saamelaisia, sillä muut tarkoitteet esiintyvät vain poikkeustapauksissa; tämä on kielentutkimuksen yleinen kanta. Semanttisesti osuvalta tuntuu Toivo Ilmari Itkosen Lappi-etymologia. Hänen mukaansa sana ei ole ruotsalaislaina, kuten on usein ajateltu, vaan lappeesta tai lappeasta johdettu syrjäseutua tarkoitta-

va sana. Merkitykseltään se sopiikin hyvin kuvaamaan suomalaisten tieltä väistyneiden saamelaisten asuinseutuja. Verrattuna kantasuomen šämään tai saamen sabmeen Lappi on kuitenkin myöhäinen ja selittyy saamelaisen Hämeen suomalaistumisesta. Rannikolta vuoden 300 tienoilla Hämeeseen muuttaneet suomalaiset alkoivat näet uuden asuinalueensa mukaan muuttua hämäläisiksi, mistä seurasi tarve erottua nimityksenkin puolesta alkuperäisistä hämäläisistä, saamelaisista. Näitä alettiin, näin arvelen, tästä syystä sanoa lappalaisiksi, "syrjäläisiksi". Osa näistä omaksui sittemmin suomalaisen kulttuurin ja identiteetin.

Professori Häkkinen huomauttaa, siinänsä oikein, että joidenkin saamelaisiin viittaavien nimien, kuten Kotakosken, *"ainekset ovat varsin hyvin voineet löytyä myös suomalaisten omasta perintösanoistosta"*. Tietysti, mutta selitykseksi huomautan, että olen maininnut Kotakosken ja eräitä muita saamelaisiin mahdollisesti viittaavia suomalaisia nimiä ainoastaan, milloin ne liittyvät jonkin seudun saamelaisnimiin tai muihin saamelaispiirteisiin; itsenäisinä todisteina en ole niitä tässä tarkoituksessa käyttänyt. Olen viitannut niihin tällöin siksi, että paikannimet on Eero Kiviniemen mukaan annettu tietynlaisiksi systeemeiksi. Tämä sopii myös saamelaisista suoranaisesti todistaviin nimilainoihin tai heihin viittaaviin suomalaisnimiin. Tällaisen ryppään näyttävät Suodenniemellä muodostavan Lumiaisjärvi, Lumiaisoja ja Kotakoski, mutta en ole silti väittänyt niitä varmoiksi saamelaistodisteiksi ja merkinnytkin Lumiaisjärven saamelaisten talvikyliä osoittavaan karttaan epävarmuusmerkillä. Varmoja talvikyliä osoittavat joka tapauksessa nimistöntutkijoiden mukaan siita-, siiti- ja siili-nimet, joita tunnetaan Pohjois-Satakunnastakin, Orivedeltä Mouhijärvelle asti ja siis Suo-

denniemenkin naapurista. Professori Häkkinen jättää ne mainitsematta kuten tutkimukseni muutkin innovaatiot.

Kun saamelaiset ovat tukan- ja ihonväriltään suomalaisia tummempia, olen pitänyt mahdollisena, että maasamme yleisiin Musta-, Ruskea-, Ruskia ja Ruskee-nimiin sisältyy saamelaisiin viittaavia. Nimet ovat tietysti suomenkielisiä ja enimmäkseen niistä tarkoittavat luonnonkohteita. Useimmat niistä selittyvät luultavasti tarkoitteensa väristä, vaikkapa veden tummuudesta. Mutta niissä on myös genetiivisiä, omistajaan viittaavia nimiä, ja tällöin on lähellä ajatus, että kyseisellä henkilöllä/ henkilöillä on ollut saamelainen habitus. Varmuuteen ei tietysti tällöinkään päästä, mutta joissakin tapauksissa kyllä jonkinlaiseen todennäköisyyteen. Niinpä Tyrvään Nuupalan ja Liuhalan kylien vierekkäisiksi rajapisteiksi mainitaan 1500-luvulla Lapinkalma ja Mustosenkivi. Ensin mainittu viittaa saamelaishautaan ja osoittanee jälkimmäisenkin saamelaista tarkoittavaksi. Vastaavan kontekstin muodostavat Savon haukiveroluettelossa 1500-luvulla mainitut Lappalainen ja Musta. Professori Häkkinen kirjoittaa: "Sanat musta ja ruskea eivät kuitenkaan voi olla saamesta peräisin, koska siellä näitä vastaavia sanoja ei ole." Mutta mitään sellaista en ole väittänytkaan, kysymys ei ole nimien alkuperästä, vaan tarkoitteesta. Kun em. veroluettelo nimeää siinä esitetyt henkilöt lappalaisiksi, kyseessä on Savossa 1500-luvulla yleinen käsitys haukilappalaisten kansallisuudesta. Yleisen kielenkäytön mukaan lappalaisilla tarkoitettiin silloin ja on tarkoitettu paljon myöhemminkin saamelaisia. Ja vaikka haukilappalaiset olivat tuossa vaiheessa nimiltään suomalaistuneet, he, ainakin Musta, kantoivat ilmeisesti suomalaisista poikkeavaan perimää. Muunlaista selitystä näille seikoille ei voitane

ainakaan kohtuullisen harkinnan mukaan antaa.

4. Sisämaan saamelaisista/lappalaisista kertovat myös Kokemaenjokialueen vanhin asutusta kuvaavat asutustarinat. Ne eivät tietystikään ole historiallisina lähteinä luotettavia, koska niihin sisältyy myös selviä lainautuneita tarinamotiiveja, mutta jos nämä karsitaan pois, todetaan, että vanhimman asutuksen synnystä kertovat tarinat kohdistuvat juuri niihin pitäjiin, jopa samoihin kyläihin, joissa vanhimmat, 300-luvulla perustetut kalmistot sijaitsivat. Tämä seikka ei voi olla sattumaa, minkä vuoksi asutustarinoiden ydintä voidaan pitää luotettavana, samoin niiden mainintoja seudulla aikaisemmin asuneista lappalaisista. Tässä yhteydessä kiinnitin huomiota A. O. Heikelin Pirkkalan-kihlakunnankertomuksen mainintaan, jonka mukaan Pyhäjärven rannoilla (ennen nykyistä asutusta) asuneet lappalaiset kalastelivat ja "kaskia hakkaelivat", ja totesin, että maininta sopii hyvin viljelyhistorian tuloksiin. Viljely alkaa näet Etelä-Hämeessä toisen esikristillisen vuosituhannen jälkipuolella ja jatkuu sen jälkeen. Katsoin tämän vastaavuuden "melkein" todistavan saamelaisien maanviljelyksestä. Sana melkein, jonka professori Häkkinen lainaa, johtuu siitä, etten voi esittää asiasta kirjallisesti oikeaksi todistettua mainintaa. Se riittää kuitenkin siihen tarkkuuteen, jolla tutkimus tällaisissa tapauksissa operoi.

5. Esitin muitakin perusteluja, joiden mukaan Muinais-Hämeen asutus – Muinais-Häme käsitti myös Satakunnan, rannikonkin, kun se oli rautakauden jälkipuolella autioitunut – oli saamelaista, ennen kuin 300-luvulla rannikolta sisämaahan muuttaneet suomalaiset uudisasukkaat alkoivat suomalaistaa sitä ja aloittivat siten toista vuosituhatta kestäneen lapinvaltauksen. Professori Häkki-

nen ei kiistä saamelaisasutuksen olemassa oloa, mutta huomauttaa tähän, että Muinais-Hämeessä on silti voinut asua muutakin kuin saamelaista väestöä. Tämä on tietysti mahdollista; Hämeen ja Satakuntaan pronssikaudella levinnyt tekstiilikeramiikka todistane Laatokan seudulta tulleista uudisasukkaista, eikä näiden tarvinnut olla saamelaisia. Mutta laatokkalainenkaan alkupe-
rä ei tee heidän saamelaisuuttaan mahdolltomaksi, sillä saamelaisnimiä tunnetaan Etelä-Karjalastakin, ja lisäksi on muistettava, että venäläisten lähteiden mukaan Laatokan seudulla asui lappalaisia, lop, vielä keskiajalla.

Voidaan todeta myös, että Liekoveden ja Rautaveden rannoilta nykyisestä Vammalasta tunnetaan rannikolta levinnyttä keramiikkaa, mm. myöhäisintä kampakeramiikkaa ja pronssikautista paimionkeramiikkaakin. Mutta näitä kuten tekstiilikeramiikkaakin on löytöpaikoilla vähän. Jos tästä voi tehdä päätelmiä, tekstiilikeraamikkojen väestöllinen merkitys on ollut vähäinen; luotettavasti asiaa on tosin mahdoton arvioida. Siitä tosiasiaa ei kuitenkaan päästä mihinkään, että alueen nykyisen asutuksen historia palautuu seudun vanhimpiin kalmistoihin. Jos näiden perustajat olisivat asuneet seudulla vanhaan, jo ennen saamelaisia, he eivät olisi kaiketi joutuneet riitoihin seudun lappalaisväestön kanssa, kuten asutustarinat kertovat. Eikä lappalaisia olisi voitu väittää alueen vanhimmiksi asukkaiksi, jos nykyinen asutus palautuisi pronssikauden tekstiilikeraamikkoihin. Erään yksittäisen, mutta kuvaavan esimerkin muodostaa Kangasalan Sarsan muinaiskosken asutus. Sarsan varressa on asuttu halki koko kivikauden suomusjärvenkulttuurista kiukaiskulttuuriin, mutta myös pronssikaudella ja ilmeisesti varhaisrautakaudellakin (Mirja Miettinen).

Ja mikä on näiden pitkien asutus- ja kulttuurivaiheiden tulos? Se on koskennimi Sarsa, professori Terho Itkosen mukaan varma saamelaisnimi. Lisäksi Sarsan nimitykseen kuuluu alkuosaltaan saamelainen Pohtiolampikin.

Väitetään tutkimukseni rönsvileävyydestä professori Häkkinen ei perustele, joten kyseessä on argumentoimaton subjektiivinen vaikutelma. Otaksun, että huolellisempi lukeminen olisi

vakuuttanut hänetkin siitä, että eri lähteaineistojen näkökulmat on tutkimuksessa yhdistetty ainakin kohtuullisen loogiseksi synteeksiksi. On tietysti selvää, että niin laaja ja yleistävä tutkimus kuin Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta tarjoaa mahdollisuuksia erilaisiin kannanottoihin. Mutta ollakseen parempia niiden tulee perustua lähteiden parempiin tulkeihin. Sellaisiin ei professori Häkkinen yleiskritiikki eivätkä huomautukset anna aiheutta.

*Unto Salo
Karjakuja 73 B 34
20540 Turku*

FT Unto Salo on Turun yliopiston arkeologian emeritusprofessori.

Valmistuneita opinnäytetöitä

Pirjo Hamari

Helsingin yliopisto

Päivi Maaranen: Ihmisen toimintaympäristön muutos Perniön ja Karjaan seudulla esihistoriallisella ja varhaiskeskiajalla. Maisematutkimuksen ja luonnonmaantieteellisen ympäristötekijöiden analyysin soveltamisesta arkeologisen lähdeaineiston tarkasteluun. Lisensiaatintutkielma, maaliskuu 2000.

Tutkimuksessa tarkastellaan ihmisen toiminta-alueiden ja -ympäristön muutosta arkeologian ohella maantieteen ja historian näkökulmasta. Tutkimuksen tavoitteet liittyvät kolmeen aihepiiriin: maisemantutkimuksen jäsentämiseen maiseman morfologian tutkimuksen näkökulmasta; maantieteen hyödyntämiseen arkeologisen lähdeaineiston tarkastelussa; Perniön alueella esitutkimuksen perusteella havaittujen ihmisen toiminta-alueiden ja -ympäristön tarkempaan selvittämiseen ja testaamiseen. Tutkimuksessa keskitytään maisemantutkimuksen luonteen, käsitteiden, lähdeaineiston sekä metodologian tarkasteluun. Lisäksi pohditaan maiseman muutosprosesseja ja esitellään muutosta luonnehtivia malleja. Ympäristötekijöiden analyysi muodostaa laajan osan tutkimusta. Tulosten tulkintaosassa käsitellään ympäristötekijöiden analyysin luotettavuutta ja muinaisjäännösten Perniön ja Karjaan tutki-

musalueilla indikoimaa ihmistoimintaa. Lisäksi hahmotellaan ympäristönmuutosta ja resurssiympäristöjä eri aikakausina, vertaillaan eri tutkimuksien perusteella saatuja tuloksia ympäristötekijöiden merkityksestä ihmisen toiminnan kannalta ja pohditaan mallintamiseen liittyviä kysymyksiä. Yhteenvedossa arvioidaan maantieteen soveltamisen mahdollisuuksia arkeologisen aineiston tarkastelussa ja tarkastellaan Perniön esitutkimuksen perusteella havaittuja ihmistoimintaa luonnehtivia tekijöitä Karjaan aineiston pohjalta.

Antti Korpisaari: Bolivian ylätasangon esihistoriasta ja esihistoriallisista hautaustavoista. Pro gradu -tutkielma, helmikuu 2000.

Tutkielman tavoitteena on esitellä Bolivian ylätasangon, Altiplanon, esihistoriaa ja hautaustapoja. Työn alkuosassa keskitytään esittelemään esihistoriallista kulttuurikehitystä Altiplanolla verrattain laajasti, osittain korvauksena siitä, että Boliviaa koskeva tutkimustieto on hyvin fragmentaarista ja hankalasti saatavilla. Toinen puoli työstä käsittelee hautoja ja hautatutkimusta. Yleistä kulttuurievoluutiota koskevan tarkastelun ohella keskitytään erityisesti ylätasangon hautaustraditiota koskevaan problematiikkaan.

kaan. Koska aineisto vaihtelee kulttuurista toiseen, ei yksityiskohtaisia päätelmiä ylänköalueen hautaustavoista voi tehdä, ja tutkimus painottuikin aineiston kuvailuun. Työssä esitetään kuitenkin mahdollisuuksien mukaan päätelmiä esihistoriallista hautausrituaalia säädelleistä kaavoista. Ylänköalueen esihistoriallinen hautaustraditio muodostaa naapurialueista poikkeavan ilmiön, erityisesti asentojen, esi-neistön ja lasten hautausten valossa. Traditiossa tapahtuu ainoastaan yksi suurempi muutos, kun AD 1100-1200 alkaa tapa rakentaa maanpäällisiä haudattorineja yhteiskunnan arvostetuimmille jäsenille.

Anna Wickholm: Kontinuitet - nationalitet - identitet. Fyndtomheten i teorins ljus i det vikingatida Västra Nyland, Österbotten och Åland. Pro gradu -tutkielma, maaliskuu 2000.

Työssä käsitellään kolmea merovingi- ja viikinkiajan löytötyhjää aluetta: Länsi-Uuttamaata, Pohjanmaata ja Ahvenanmaata. Työssä käsitellään syitä löytötyhjiöön ja tarkastellaan tilanteesta käytyä keskustelua. Työ koostuu alueiden arkeologisesta esittelystä, tutkimushistorian läpikäymisestä ja niiden erilaisten käsitysten kartoittamisesta, mitä viikinkiajasta on esitetty. Työssä pyritään asettamaan tutkijoiden käsitykset löytötyhjiöstä historialliseen yhteyteensä. Näkemyksiä viikinkiajasta värittää paikallistunne ja oma identiteetti. Keskustelussa on myös haettu omaa ruotsinkielistä menneisyyttä. Viikinkiajan popularisointi on myös värittänyt arkeologien käsitystä ajanjaksosta, mikä voidaan nähdä jatkuvuuskeskustelussa. Tutkielmassa otetaan erilliseksi tutkimuksen kohteeksi Länsi-Uusimaa ja pyritään hahmottaamaan

kuva siitä mitä alueella on tapahtunut viikinkiajalla.

Oulun yliopisto

Jalo Alakärppä ja Eija Ojanlatva: Oulun Peurasuon myöhäiskivikautinen asuinpaikka. Pro gradu -tutkielma, huhtikuu 2000.

Työssä analysoidaan Oulun Peurasuon vuosina 1997-1999 tutkittua asuinpaikannetta. Kaivaustuloksia vertaillaan etnografiseen materiaaliin, ja näin pyritään selvittämään Peurasuon asuinrakennuksen rakennetta sekä jätefaunasta parhaita metsästysaikoja ja pyyntitapoja. Kaivauksen aikana takymetrillä tallennettu löytöaineisto on analysoitu ArcView GIS-ohjelmalla. Pitkänomainen asuinpaikkaeroaa muotonsa lisäksi muista Pohjois-Pohjanmaan asuinpaikanteista vähälöytöisyytensä vuoksi. Rannansiirtymään perustuvaa ajoitusta ajanjaksolle 2050-1850 eKr. tukevat luulöydöt ja fosforianalyysin osoittama aktiiviteettialueet 37-38 m mpy rantaviivan tuntumassa.

Turun yliopisto

Sami Raninen: Asehautaukset pohjoisessa Varsinais-Suomessa vanhemmalta roomalaisajalta viikinkiajan keskivaiheille. Pro gradu -tutkielma, huhtikuu 2000.

Työn aineistona ovat aselöydöt, jotka ovat peräisin rautakautisista polttokalmistoista tai polttokalmistoiksi arveluista muinaisjäänneksistä sekä pienestä määrästä samanaikaisia ruumishautauksia Aurajokilaaksosta Sirppujokilaaksoon ulottuvalla alueella. Tällä alueella tarkastellaan asehautaustadition kehi-

tystä vanhemmalta roomalaisajalta viikinkiajan keskivaiheille (n. 900-luvulle). Pyrkimyksenä oli hahmotella traditioon otaksuttavasti liittyneen sotilaallisen ideologian historiaa ja merkitystä erilaisille rautakauden ihmisryhmille. Aseiden hautaaminen alkoi tutkimusalueella vanhemmalla roomalaisajalla Kärämäki-tyyppisten kalmistojen ilmaantuessa. Traditio oli germaanista alkuperää, ja nähtävästi yhdisti suuria miesryhmiä. Nuoremmalla roomalaisajalla asehaudaus harvinaistui jyrkästi samalla, kun erittäin vauraasti varusteltuja hautoja ilmaantui aineistoon. Asehaudaus pysyi melko harvinaisena ja säilytti eksklusiivisen luonteensa myös kansainvaellusajalla sekä merovinkiajan alkuvaiheessa. Merovinkiajan kuluessa asehaudaus yleistyi voimakkaasti, keskittyen ensin Sirppujokilaaksoon ja myöhemmin Aurajokilaaksoon. Viikinkiajan alussa asehaudaus harvinaistui ja päättyi 900-luvun kuluessa lähes kokonaan. Mahdollisesti tradition (tilapäinen) väistyminen liittyi viikinkiajan vilkastuvaan kaupankäyntiin, joka loi uusia mahdollisuuksia sosiaalisen aseman kohottamiseen.

Tähtitalvikki Järvinen: Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito Suomessa. Pro gradu -tutkielma, toukokuu 2000.

Työssä tarkastellaan Museoviraston suoritamaa hoitotyötä Suomessa 1990-luvun alusta vuosituhannen vaihteeseen. Vertailevana materiaalina käytetään hoitotyötä Ruotsissa. Hoidon periaatteet erosivat 90-luvun alussa merkittävästi nykyisistä. Tuolloin hoidon lähtökohtana oli muinaisjäännösten suojelun tehostaminen. Yhdeksänkymmentäluvun aikana työ on laajentunut kokonaisvaltai-

seksi kulttuuriympäristön hoidoksi, jonka lähtökohtana on kohteiden hyödyntäminen matkailussa ja opetuksessa. Hoitotyössä on pyrittävä ottamaan huomioon sekä tieteelliset että hyötynäkökulmat. Hoitotyön suurimpana tulevaisuuden uhkana ovat kaventuneet resurssit, jotka olisi tarpeellista turvata.

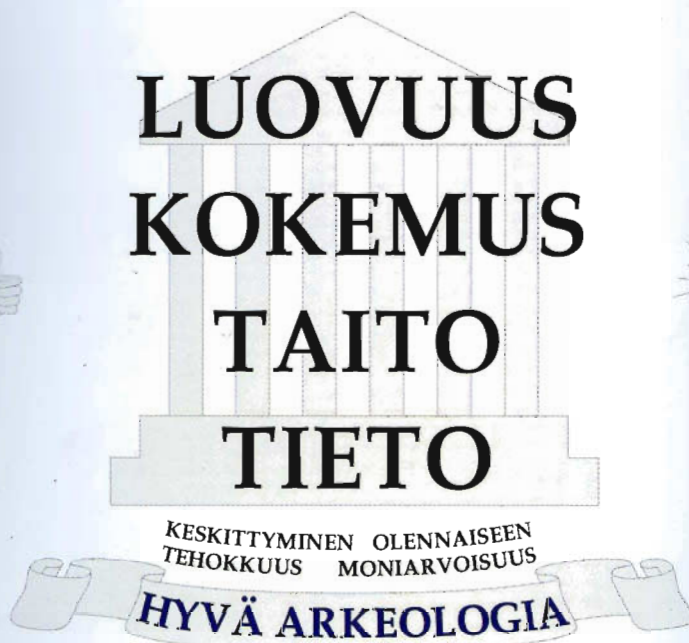
Mervi Suhonen: Stratigrafinen kaivaustapa metodisena kokeiluna Raision Ihan Mullin myöhäisrautakautisen/varhaiskeskiaikaisen asuinpaikan kaivauksella vuosina 1995-1997. Pro gradu -tutkielma, syyskuu 2000.

Tutkielman aiheena on kaivausmetodiikka, jota testattiin Turun yliopiston arkeologisilla tutkimuskaivauksilla Raision Mullissa. Menetelmä on Mullin asuinpaikan tarpeisiin kehitetty sovellus stratigrafisesta kaivaustavasta, ja siihen liittyy laajahko matriisi. Tutkielman tavoitteena on asettaa Mullissa toteutettu metoditesti tutkimushistorialliseen kontekstiinsa kotimaisessa ja skandinaavisessa metodikeskustelussa. Tutkielman teoreettisessa osassa esitellään stratigrafian perusteet. Empiirisessä osassa Mullin asuinpaikan tutkimuksessa käytettyä metodologiaa arvioidaan, ja arvioinnin tuloksena päädytään esittämään, että kaivausmetodi Mullissa ei ole täyttänyt stratigrafisen kaivaustavan kriteereitä. Kyseessä on väljempi metodikombinaatio, josta voidaan käyttää termiä yksikkökaivaus. Kaivausmetodin periaatteellisesta ongelmallisuudesta huolimatta Mullin kaivausten arkeologinen dokumentaatio on yksityiskohtaista ja korkeatasoista, ja tarjoaa erinomaiset edellytykset rautakauden lopun asuinpaikan monipuoliselle tarkastelulle.

Kaikenlaiset arkeologiset kaivaukset ja inventoinnit

Mikroliitti Oy:ltä saatte aina tätä:

Vain erikoistilauksesta ja vaatimuksestanne saatte tätä:

